

T.C.

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME BAĞLAMINDA

KUR'AN'IN İNSANLIĞA BAKIŞI

Hazırlayan

Fatma Bervan ERSÖZ

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Duran Ali YILDIRIM

KARAMAN – 2019

TEZ ONAY SAYFASI FORMU

Doküman No	FR-285
İlk Yayın Tarihi	05.02.2018
Revizyon Tarihi	
Revizyon No	00
Sayfa No	1/1

TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME BAĞLAMINDA KUR'AN'IN İNSANLIĞA BAKIŞI

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 20.12.2018

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Duran Ali YILDIRIM

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Süleyman NAROL

Üye : Dr. Öğr. Üyesi İrfan ÇAKICI

İmzası

Bu tez, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 06.12.2018 tarihli ve 49/497 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü: Doç. Dr. İdris Nebi UYSAL

Mühür

İmza

Hazırlayan

Kalite Sistem Onayı

ÖZET

Genel olarak sosyolojide toplumsal bütünleşme bireylerin, toplumsal bütünlüklerle davranış düzenlerindeki değişik ya da çatışan birimlerin uyumlulaşım karşılık içinde bir düzen oluşturacak biçimde birleşme sürecini ifade etmektedir. Toplumsal yapıdaki farklı parçaların düzenlenmesi, bütünleşmesi ve koordineli bir çalışma düzeni göstermesi toplumda bir denge ve uyum halidir.

Farklılıklarımız, dünyada gelişimizden itibaren hayatımızı çizen, bize bir dünya görüşü oluşturan bir olgudur. İnsanlar ve toplumlar arasındaki bu farklılıklar, ilişkiler açısından bir kopuş değil; zenginlik, gelişme ve bütünleşme için bir araçtır. Bu sebeple toplumsal bütünleşme din, dil, renk, cins ve adet gibi durumlardan oluşan farklılıkların bir birlik ve ahenk oluşturmasıdır.

İslam dini, evrensel bir dindir. Bu sebeple her türlü toplumsal yapılara hitap etmektedir. İslam'ın temelini oluşturan Kur'an, evrensel boyutuyla tüm insanlığı kuşatacak yapıya sahiptir. Kur'an, insanı toplumsal bir varlık olarak tanımlamış ve çevresi ile olan ilişkilere de nasıl bir tavır takınması gerektiği noktasında tavsiye ve emirler vermiştir. Hem ümmetin kendi içinde bir birlik hem de insanlık için bir birlik tesis etmeyi amaçlamıştır.

Çalışmamızın amacı, toplumsal bütünleşmeye genel bir çerçeve oluşturmak ve İslam'ın bu bütünleşmeye yaptığı katkıları ortaya koymak ve bu konuda yapılan çalışmalara katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, tefsir, sosyoloji, toplumsal bütünleşme, iletişim

ABSTRACT

In general, social integration in sociology refers to the process of the unification of individuals with different or conflicting units of social integrity and behavior in a way that creates an order in harmony. The arrangement, integration and coordination of different parts of the social structure is a balance and adaptation in the society.

Our differences are a phenomenon that draws our lives from our development in the world and creates a world view for us. These differences between people and societies are not a break with regard to relations; is a tool for wealth, development and integration. For this reason, social integration is a unity and harmony of the differences of religion, language, color, genus and numbers.

Islam is a universal religion. Therefore, it addresses all kinds of social structures. The Qur'an, which forms the basis of Islam, has a structure that encompasses the entire humanity with its universal dimension. Qur'an defined human beings as a social being and gave advice and orders on how to behave in relation to its environment. It aimed to establish a unity within the umma itself and a union for humanity.

The aim of our study is to provide a general framework for social integration and to make contributions to the integration of Islam.

Keywords: Qur'an, tafsir, sociology, socialintegration, communication

İçindekiler

KISALTMALAR..... 1

ÖNSÖZ.....2

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN GAYESİ ve METODU 5

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ ve KAYNAKLAR 5

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞMENİN DİNAMİKLERİ.....7

1.1. Toplumsal Bütünleşmenin Tanımı 7

1.2. Toplumsal Bütünleşmenin Önemi..... 10

1.3. Toplumsal Bütünleşmenin Temel Dinamikleri 11

1.3.1. Adalet..... 11

1.3.2. Eşitlik (Müsâvât) 17

1.3.3. İletişim 23

1.3.4. Özgürlük (Hürriyet) 33

1.3.5. Fıtrat..... 36

1.3.6. Hoşgörü (Müsâmaha) 38

1.3.7. Güven (Emân)..... 40

1.3.8. İş Bölümü ve Muhtaçlık 41

1.3.9. Sosyal Düzen 42

1.3.10. Doğal Hukuk..... 45

1.4. Toplumsal bütünleşmeyi Engellleyen Faktörler 47

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'IN TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞMEYE KATKILARI 50

2.1. Müslümanlar Arası Toplumsal Bütünleşme..... 50

2.1.1. Uhuvvet 50

2.1.2. Teâruf..... 54

2.1.3. Vasat Ümmetin Sorumluluğu	58
2.1.4. Savaşta Toplumsal Bütünleşme.....	60
2.2. Gayrimüslimlerle Toplumsal Bütünleşme	72
2.2.1. Kur'an'a Göre Diğer Dinlerle Olan Toplumsal Bütünleşme.....	72
2.2.2. Hz. Peygamber'in Örneğinde Diğer Din Mensupları İle Toplumsal Bütünleşme	79
2.2.3. " Ey İnsanlar" Hitabı Bağlamında Toplumsal Bütünleşme.....	83
2.2.4. Toplumlara Birbirlerine Şahitliği	86
SONUÇ.....	91
KAYNAKÇA.....	93

KISALTMALAR

b.: İbn

bkz.: Bakınız

Hz.: Hazreti

çev.: Çeviren

s. : Sayfa

r.a. : RadiyallahüAnh

DİA.: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

DİB.: Diyanet İşleri Başkanlığı

thk. : Tahkik eden

ts. : Tarihsiz

s.a.v. : Sallallahü aleyhi ve sellem

v. : Vefat Tarihi

vb.: Ve benzeri

vs.: Vesâire

yay. : Yayınları

ÖNSÖZ

Toplumsal bir varlık olan insan için yaşamında insanlarla ilişkiler büyük önem arz eder. Toplumda her ferдин davranışları daima başkalarını da ilgilendirir. Kendisi dışındaki insanlarla yaşamını sürdürmek zorunda olan bireyler toplum ahengini bozmadan toplumsal düzene uyum sağlamak durumundadırlar. Bu noktada en çok tartışılan konu şüphesiz toplumsal bütünleşmedir.

Biz de konumuz itibariyle toplumsal bütünleşmeyi ortaya koyarken, zaman ve mekâna sıkıştırılmayacak kadar bize evrensel mesajlar veren Kur'an-ı Kerim'in rehberliğine başvuracağız. Toplumsal bütünleşme ile alakalı teorik bilgilerin yanı sıra hayat içerisinde uygulanabilirliğini ortaya koymaya çalışacağız. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in örneğinde, insanlarla ve toplumlarla olan iletişimi incelemeye çalışacağız.

İslam, evrensel bir dindir. Kur'an-ı Kerim de bütün insanlığı kuşatacak mesajlar içeren bir kitaptır. Kur'an-ı Kerim bütün zaman ve mekânları kapsayacak şekilde bilgiler içeren olağanüstü bir kitaptır. Bu özelliğiyle mucize bir kitap olarak nitelenir. Bu sebeple de insanlığı bir araya getirme ve iletişimin en üst düzeye çıkarılmasında Kur'an-ı Kerim bizim rehberimizdir.

Araştırmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte “konu ve problem”, “konunun amacı ve önemi” ve “yöntem ve kaynaklar” üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda toplumsal bütünleşme ile alakalı genel bir perspektif oluşturmak amacıyla kısa bir bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde, toplumsal bütünleşmeyi oluşturan dinamikleri ele almaya çalıştık. Adalet, eşitlik, güven... gibi insani değerleri hem İslam dini hem de sosyolojik açıdan irdeledik.

İkinci bölümde ise, Kur'an'da geçen toplumsal bütünleşmeye kaynaklık eden ayetleri başlıklandırarak ana konuyu işlemeye çalıştık. Toplumsal bütünleşmeyi, Hucurât suresindeki ayetler bağlamında, iletişim yönünden, Ehl-i kitap ve diğer dinlerle ilişkiler, savaş, ümmetin şahitliğinin bütünlüğe katkısı... gibi kaynağını Kur'an'dan aldığımız başlıklarla konuya katkı sağlamaya çalıştık.

Çalışmamızın her merhalesinde benden yardımlarını, yapıcı tenkitlerini ve değerli paylaşımlarını esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Duran Ali Yıldırım'a teşekkür ediyorum. Ayrıca çalışmanın gelişmesi ve ilmi düzeyinin artması konusunda değerli eleştiri ve katkılar sunan Dr. Öğr. Üyesi Muhammed ERSÖZ, Dr. Öğr. Üyesi Süleyman NAROL ve Dr. Öğr. Üyesi İrfan ÇAKICI'ya ve kendilerinden istifade ettiğim diğer hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Fatma Bervan Ersöz

Karaman-2018

GİRİŞ

Farklılıklarımız, dünyaya gelmemizden itibaren hayat çizgimizi oluşturan, bize bir dünya görüşü oluşturan bir olgudur. İnsanlar ve toplumlar arasındaki bu farklılıklar, ilişkiler açısından bir kopuş değil, zenginlik, gelişme ve bütünleşme için bir araçtır. Bu sebeple toplumsal bütünleşme din, dil, renk, cins ve adet vb. durumlardan oluşan farklılıkların bir birlik ve ahenk oluşturmasıdır.

Kur'an, İslam dini ile buluşmuş insanları bir kardeşlik projesi ile bir araya getirerek ümmet olma bilincini aşlamayı amaç edinmiştir. Aynı zamanda tüm insanlığı bir fitrat etrafında birleştirerek bir insanlık ailesi tesis etmiştir. Sonuçta insanlık tek bir nefisten yaratılıp, sırf birbirleriyle tanışma amacıyla farklı toplumlar olarak yeryüzüne yayılmışlardır.

Toplum içerisinde yaşayan insan, toplum içinde var olan bütünleşmeye uyum sağlamak durumundadır. Toplum düzenini bozmadan toplumda bir kimlik kazanmak ve yer edinmek zorundadır. Bireyselliğin yanı sıra toplumsallaşmaya muhtaç olan insanoğlu kâinatın varlık korosunun bir parçasıdır. İnsan bireysel olarak ilk kendi benliğiyle bütünleşmeli, ardından toplumda bir yer ve kimlik edinerek sosyal bütünleşmesini sağlamalıdır.

Kur'an, insanı toplumsal bir varlık olarak tanımlamış ve çevresi ile olan ilişkilere de nasıl bir tavır takınması gerektiği noktasında tavsiye ve emirler vermiştir. Ümmetin hem kendi içinde bir birlik olmasını hem de insanlıkla entegre olmasını amaçlamıştır.

Toplumsal entegrasyonu sağlamadaki en temel amaç toplumda bulunan tüm farklılıklara rağmen birlik şuuruyla yekvücut olup yaşanır bir dünya kurmaktır. Bir sosyal sistemin varlığını devam ettirmesi, o sosyal sistemi meydana getiren bireylerin birbirleriyle etkileşimde olması, birbirine uyum sağlamış ve bir ahenk halinde bulunmasına bağlıdır. İnsan toplumsal bir varlıktır. İbn Haldun “insan toplumu zaruridir” ifadesiyle toplum hayatının gerekliliğine vurgu yapmıştır.¹

---

¹ İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân, *el-Mukaddime*, Beyrut, 1967, s. 39.

1. ARAŞTIRMANIN GAYESİ ve METODU

Toplumu ve dini ilgilendiren konular her zaman dikkat çeken alanlardan biri olmuştur. Özellikle İslam dininin hayatın bütün alanlarına yönelik geliştirmiş olduğu teoriler ve ortaya koymuş olduğu hükümler bu bağlamda oldukça önemlidir. Bu sebeple toplumsal bütünleşmeyi hayatın içinde görebilmemiz için umut veren İslam dini, toplumdaki her türlü olumsuz duruma ve farklılaşmaya rağmen toplumsal birliği ve dayanışmayı sağlamadaki katkısı araştırmaya değerdir.

Hız. Peygamber'in, yaşamı boyunca Kur'an-ı Kerim'deki hükümleri ve tavsiyeleri uygulamaya çalışmıştır. Kur'an'ın uygulanabilirliğinin apaçık örnekliğini sunan Hız. Peygamber'in yaşamı, bu yapmış olduğumuz çalışmanın en önemli kaynağı niteliğindedir.

Çalışmamızın temel amacı toplumsal bütünleşme konulu diğer bütün çalışmalara bir katkı niteliğindedir. Toplumsal bütünleşme konusuna Kur'an-ı Kerim ve Hız. Peygamber'in örneklığı ışığında insanlık ailesinin nasıl bir birlik ve bütünlük oluşturarak evrendeki varlık korosuna dâhil olabilmesinin yollarını incelemeye çalıştık.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ ve KAYNAKLAR

Her tez belirli bir konuya farklı açıdan bakmayı amaçlar ve bazen daha önce kullanılmış yöntemi bazen de öncekilerden farklı yöntemi kullanır. Biz de bu çalışmamızda kâinat kitabımız Kur'an'ı ana kaynak olarak aldık. Aynı zamanda Hız. Muhammed (s.a.v.) yaşamı bizim için Kur'an'dan sonra ikinci ana kaynağımızdır. Peygamber efendimizin döneminde ona yoldaşlık etmiş olan sahabe hayatlarından kesitler de konumuz itibarıyla toplumsal bütünleşmeye ışık tutan önemli kaynaklardır. Sosyoloji biliminin kaynakları konumuzun daha iyi işlenip ana hatlarıyla açıklanıp anlaşılır kılınması için bize yardımcı olan kaynaklardan olmuştur.

Toplumsal bütünleşme konusu geniş bir yapıya sahiptir. Biz bu konuyu Kur'an'ı ana merkez alarak ve peygamberimizin örneklığında ele almaya çalıştık. Ayrıca klasik ve modern dönemlerde yazılmış tefsirlere sıklıkla müracaat ettik.

Çalışmamızda bize yardımcı olan diğer kaynaklar ise; Özcan Güngör'ün *Kur'an'da Sosyal Bütünleşme* adlı makalesi, İsmet Altıkardeş'in *Din ve Sosyal Bütünleşme* adlı eseri ve Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı danışmanlığında yapılan Banu

Gürer'in *Bireysel ve Sosyal Farklılıkları Sosyal Bütünleşmeye Dönüştürmede Din Eğitimi Açısından Kur'an'ın Rolü* isimli doktora tezi ve Mehman İsmayılov'un *Kur'an'da Toplumsal Bütünleşme* konulu doktora tezidir.

Ayrıca çalışmamızda yardımcı olan diğer eserler, Muhsin Demirci'nin *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, Ünver Günay'ın *Din Sosyoloji*, Orhan Türkoğlu, *Değişme Kültür Sosyal Çözülme...* gibi sosyoloji alanında kaleme alınmış kaynakları kullanarak bu konuyu değerlendirmeye gayret ettik.

Toplumsal bütünleşmeyle alakalı yapılan birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalardan farklı olarak çalışmamızda insani değerler olan, adalet, eşitlik ve güven gibi kavramları toplumsal bütünleşmeye katkıları yönünden ele almaya çalıştık. Ayrıca sosyolojik terimler olan sosyal hukuk, sosyal düzen ve iş bölümü gibi konular üzerinde durarak toplumsal bütünleşmeye verilen değer ve önemi ortaya koymaya çalıştık.

Ayrıca Kur'an-ı Kerim'in ışığında sosyal birlik ve toplumsal bütünleşmenin sağlanmasında gözetilmesi gereken adımları takip etmeye çalıştık. Allah'ın insanlar arasındaki iletişime verdiği değeri ve önemi, aynı zamanda ilişkileri bozan ve bütünleşmeye mani olan hususlara dikkat çektik. Gıybet, fitne ve kötülük gibi kerih görülen durumların insani ilişkileri zedelediği için toplumsal bütünleşmeyi de engelleyen faktörler olduğu üzerinde durduk.

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞMENİN DİNAMİKLERİ

Bu bölümde önce toplumsal bütünleşmenin tanımından bahsedeceğiz. Akabinde toplumsal bütünleşmeyi ortaya koyan dinamikleri incelemeye çalışacağız. Bu bölümde ele alacağımız konular çalışmamızın teorik arka planını ortaya koyacağı için büyük önem arz etmektedir.

1.1. Toplumsal Bütünleşmenin Tanımı

Birleşmek, kaynaşmak, birlik, ahenk ve denge içinde bulunmak, yekvücut olmak gibi manalara gelen bütünleşme, sosyolojide toplumdaki küçük ya da alt gruplar, cemaatler, menfaat birlikleri, müesseseler gibi sosyal yapının çeşitli unsurları arasındaki tamamlanma ve kaynaşma durumunu ifade etmektedir. Dolayısıyla sosyal bütünleşme, bir toplumu meydana getiren fertlerin, farklı grupların ve daha geniş muhalif ünitelerin karşılıklı bağıllık ve ahenk içerisinde bir düzen teşkil edecek şekilde birleşme sürecinden ibarettir.² Bir başka tanımda toplumsal bütünleşme, toplumdaki her sosyal grubun kendi birliği hakkında vardığı şuurun yoğunluğunun, cemiyetteki bütünleşmeyi bozmayacak seviyede bulunması olarak ifade edilir.³

Orhan Türkdoğan sosyal bütünleşmeyi, millet olma süreci veya “millet yapma” olarak tanımlamaktadır. Bu anlamda sosyal bütünleşme, bir sosyal sistemin unsurları veya bir milletin mensupları arasında ortak tavır ve davranışlar ortaya koymayı sağlayan karşılıklı bağımlılıktır. Yani farklı zümrelerin organlaşması ve bir topluluk teşkil etmek üzere anlaşmasını kapsamaktadır.⁴ Yani toplumsal bütünleşme, toplumsal yapıdaki farklı parçaların birlikte koordineli bir çalışma düzeni göstermesi, toplumda bir denge ve uyum halidir.

Tanımlardan hareketle kısaca toplumsal bütünleşme, bir makine misali birbirinden farklı işlevlere sahip küçük parçaların bir araya gelip bir bütün oluşturmasıdır. Toplum içinde birbirine muhtaç olan insanların çıkarlarının uzlaşması, toplumsal değerler ışığında ihtiyaçlarının istikrarlı bir biçimde karşılanmasını ifade etmektedir.

² Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İstanbul, 2014, s. 343.

³ Mustafa Erkal, *Sosyoloji (Toplumbilim)*, Der Yay., İstanbul, 1991, s. 226.

⁴ Orhan Türkdoğan, *Değişme Kültür ve Sosyal Çözülme*, İstanbul, 1996, s. 51-52.

İnsanlar dünyaya tamamen eşit olarak gelmezler. Maddi anlamda birbirlerinden farklı oldukları gibi gelişim düzeyi, zekâ, yetenek ve etnik köken gibi özellikler bakımından farklı yönere sahiptir. Yaşadığı çevrenin etkisiyle kültürü, yaşam tarzı, dini, dili, düşünce yapısı ve tutumlarında da farklılıklar söz konusudur. Bu kadar farklılıklara rağmen bütünleşme nasıl mümkün olacaktır?

Toplumsal bütünleşme insan yaşamı için kaçınılmaz bir durum olduğu gibi insanın tabiatına da uygun bir olgudur. Çünkü insan birbirine zıt özelliklere sahip ama birbirlerini tamamlayan kişilerle ancak bir toplumsal bütünleşme ortaya koyabilir. Bu sebeple bireysel ve toplumsal açıdan farklılıklar büyük önem arz eder. Toplumsal bütünleşmeyi sağlamadaki unsurlardan biride mutlaka bu farklılıklardır. Toplumda bütünleşme bir süreç halindedir. Bu açıdan toplumsal bütünleşme insanların bir ortak kültür etrafında toplanarak aralarındaki farklılıkları minimum seviyeye indirmektir.

Toplumsal bütünleşme toplumun yapısına göre farklı türlerde ve nitelikte meydana gelmektedir. Bir topluma mensup kişilerin fiil ve davranışlarının, o toplumun ilişkilerini yöneten normlarla ahenkli bir şekilde koordine edilmiş olması halinde ortaya çıkan bütünleşmeye “normatif bütünleşme” adı verilmektedir.⁵ Bütünleşmenin diğer türü “fonksiyonel bütünleşme” dir. Burada fertlerin mensup buldukları toplumda işgal ettikleri mevkiler ve oynadıkları roller itibariyle yani sosyal fonksiyonları bakımından birbirlerini karşılıklı olarak tamamlamaları söz konusudur. Buna göre fonksiyonel bütünleşme, toplumdaki iş bölümünün ahenkli bir şekilde gerçekleşmesinin bir sonucu olmaktadır. Kültür unsurlarının toplum mekanizmasını ahenkli bir biçimde işler hale getirecek şekilde birer fonksiyon ifa etmeleri neticesinde ortaya çıkan entegrasyonu ifade etmektedir.⁶

Kur'an da insanların birbirinden farklı yönleri olmasına rağmen onların ortak yönlerinin olduğunu da vurgulamaktadır. Bunu ortaya koyarken üzerinde durduğu önemli bir kavram “fitrat” kavramıdır. Çünkü insanlık fitrat yönünden birbiriyle benzeşmektedir. Fitrat kavramı altında benzerlik derken, aslında kastedilen “insanın ne olduğu”⁷ ve her bireyin ortak yapısı kastedilmektedir. Yine fitrat kavramı insanın

---

⁵ Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 344

⁶ Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 345

⁷ Şeyma Arslan, *Fitrat Kavramı Çerçevesinde Eğitim'de 'İnsanın Neliği' Sorusu*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2006, s. 5.

yaratılışı açısından bir olduğu ve insanlık kardeşliğini ifade etmektedir. İnsan değeri açısından bu birlikteliğin en iyi ifadesi “insanlık” kavramıdır.

Tüm insanlar insanlık kavramı itibariyle aynı özelliklere sahiptirler. Yani insanlık kavramı kendi başına ele alındığında mahiyet özelliği taşımakla birlikte, bir bedenle ele alındığında değişik şekillere girmektedir. Zira insanlık kavramı mahiyet itibariyle tüm insanlar için aynı olmasına karşın, cisimleştiği yani bir beden içinde ele alındığı zaman, bedenle olan nicelik, nitelik, yer ve konum ilişkisinin farklılaşması sebebiyle bireyden bireye farklılıklar göstermeye başlar. Ferdi farklılıkların fiilen ortaya çıkışı da bu aşamada başlamaktadır.⁸

İnsanlardaki farklılıklar beraberinde çatışmayı ve rekabeti getirmektedir. Bu tür olumsuz rekabetin ve çatışmanın önüne geçmenin yolu insanların birbirlerine muhtaç oldukları bilincine sahip olmalarıdır. Çünkü her insan yaşamı boyunca diğer insanlara muhtaçtır. Muhtaçlığı sadece insanlar açısından ele alarak sınırlandıramayız. Yeryüzünde coğrafi farklılıklarda söz konusudur. İnsanlar nasıl birbirine muhtaçsa ülkelerde birbirine muhtaçtır. Bu durum bizi doğada bulunan bütün canlıların birbirine muhtaçlığının söz konusu olduğu sonucuna götürür.

Durkheim, K. Davis, E. Norberk gibi çağdaş bir çok sosyolog dinden evrensel bir fenomen olarak söz ederler. Hatta onlara göre din, insan toplumunda öyle evrensel, devamlı ve her şeye nüfuz eden bir fenomendir ki, eğer onu hakkıyla anlamazsak toplum olayını da doğru kavrayamayız demektedirler. Yani ‘nerede insan varsa din de vardır’ tespitini yapmaktadırlar.⁹ Dolayısıyla dinin temel konusu insandır.

Din, toplumsal bütünleşmeyi tesis etmede çok büyük bir role sahiptir. Özellikle insanların kişilik gelişimlerini ve toplumla olan münasebetlerini dizayn etmede oldukça etken bir yapıya sahiptir. Dinin özellikle İslam dininin sosyal yapıda icra ettiği esas görev, toplumu bir arada tutan ve bütünlüğünü sağlayan manevi değer ve kuralları insan ruhunda uyarmak, içselleştirmek ve toplum fertlerinin manen birbirine benzerliğini sağlamaktan ibarettir.¹⁰

⁸ Abdurrahman Dodurgalı, *İbn-i Sina Felsefesinde Eğitim*, İstanbul, 1995, s. 22.

⁹ İsmet, Altıkardeş, *Din ve Toplumsal Bütünleşme*, İstanbul, Rağbet Yay., s. 56.

¹⁰ Rahmi Balaban, *İlim-Ahlak-İman*, D.İ.B. Yay., Ankara, 1950, s. 45.

İslam dini insanın hem kendisiyle hem çevresindeki insanlarla uyumlu olmasını ister. Aynı zamanda insanın sosyalleşmesine yardımcı olacak davranışlarını ve eylemlerini şekillendirmeye çalışır. Öyle ki bu uyumu sağlamak için insanın girdiği her ilişkide ona bazı değerler koyar. İslam'ın hükümlerinin hemen hemen hepsi insanlar arasında bir birlik sağlama amacı taşır. Bu birlik ve dayanışmayı imanın bir gereği olarak nitelendirir. Nitekim Peygamberimiz, “İman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe iman etmiş olmazsınız.”¹¹ buyurmaktadır. Yani her şeyde birliği yani birliği amaçlamaktadır.

1.2. Toplumsal Bütünleşmenin Önemi

Sosyalleşme, insanın maddi ve manevi yönden kendini geliştirebilmesi, toplumun ahlaken yükselebilmesi, fikri ve zihni açıdan ilerleyebilmesinde büyük rol oynamaktadır. İnsanın, dinini, canını, malını, nesebini, namusunu muhafaza edebilmesi de toplumsal dayanışma ile mümkündür. İnsan hiçbir alanda tek başına başarı sağlayamamaktadır. Bu açıdan sosyal dayanışma, insan için zaruri bir ihtiyacı oluşturmaktadır.¹²

İnsanın toplumsal bir varlık olduğunu düşündüğümüzde, o, bir fert olarak toplumda kabul görmek ve sosyal bir yer edinmek ister. Bu durum her birey için geçerli olduğuna göre her insan aslında birbirleriyle iletişim kurmak ve yaşam için bir birliktelik oluşturmak zorundadır. Kısacası bir yandan insanlar genel ihtiyaçları sağlama noktasında bir yandan sosyalleşmek için iletişim yönüyle birbirlerine muhtaç yaratılmışlardır.

İnsanlar için kaçınılmaz bir olgu olan sosyalleşme duygusu toplumsal bütünleşmeyi mecbur kılmaktadır. Herbir birey ya da millet kendisi dışındaki bireylerin ve milletlerin varlığını kabullenmek zorundadır. Bu kabullenme durumunun zorlukla değil de barış, kaynaşma ve tanışma çerçevesinde olması için toplumsal bütünleşme ayrı bir değer ve önem arz etmektedir.

¹¹ Müslim, “İman”, 93-94; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 131,

¹² Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 126-128.

1.3. Toplumsal Bütünleşmenin Temel Dinamikleri

İnsanlar ve toplumlar için ihtiyaç durumu ilişkiler açısından dostluk köprülerinin başlangıcıdır. Bu dostluk köprülerini kurmak için ‘hoşgörü kültürünü’ insanlar ve toplumlar olarak içselleştirmeleri gerekmektedir.

Hoşgörü denildiğinde aslında kendisi dışındaki ötekini “tanımak” anlaşılmalıdır. Yani varlığını kabullenmek, sevsek de sevmesek de beraber yaşama zorunluluğuna boyun eğmektir. Burada bir zorunluluk söz konusu olmaktadır. Ancak bu zorunluluk insana sosyalleşme imkânını da sunmaktadır.

Toplumsal bütünleşmeyi sağlamada kültürün önemi büyüktür. Kültürün maddi ve manevi unsurlarıyla uyumlaşarak “bir mana etrafında toplanarak bir birlik meydana getirmeleri” şeklinde oluşan bütünleşme şekli bütünleşme türlerinin en etkili ve yekvücut olma açısından daha isabetli olanıdır.

Kısacası insani değerlerimiz olan iyilik, hoşgörü, güven, adalet, kültür... gibi birçok kavram bizleri toplumsal bütünleşmenin olduğu zirveye götüren birer merdiven gibidir. Bu merdiven basamaklarının en büyüğü ve belki de en yükseği ise İslam dinidir. Bu dinin etkisi insanlara birlik şuurunu kazandıran en değerli faktördür. Nitekim toplumsal bütünleşmenin dinamiklerine Kur’an geniş bir şekilde yer vermiştir. Bunları alt başlıklar halinde ele almak yerinde olacaktır.

1.3.1. Adalet

“Adalet” kelimesi her şeyi olması gerektiği yere koymak anlamındadır. Bir şeyi olmaması gereken yere koymak demek olan zulmün zıt anlamlısıdır.¹³ Ayrıca adalet, davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak, Allah hakkında kullanıldığında “şirk koşmak” gibi manalara gelen bir mastar-isimdir. Aynı kökten bir mastar-isim olan ve “orta yol, istikamet, eş, benzer, misil, bir şeyin karşılığı” gibi manalara gelen “adl” kelimesi Kur’an-ı Kerim’de ve hadislerde genellikle “düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, takvaya yönelme, dürüstlük, tarafsızlık” gibi anlamlarda kullanılmıştır.¹⁴

Herkesin hakkını tanıma, karşılıklı zıt yararlar arasında hakka uygun olan eşitlik veya denge anlamına gelen adalet kavramı, toplumsal bütünleşmeyi

¹³ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredâtü fi garîbi'l-Kur'ân*, Dâru-l-kalem, Beyrut, 1412, s. 537, 552.

¹⁴ Mustafa Çağrıncı, “Adalet” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1988, 1: 341.

sağlamadaki en temel kavramalardan biridir. Her şeyin olması gerektiği yerde bulunması, haklı ile haksızın ayırt edilmesi, haklıya hakkının verilmesi, kişilerin hak ettikleri şeye sahip olabilmeleri demek olan adalet, toplumu bir arada tutan en önemli dinamiklerin başında gelir.

“Her şeyin yerli yerinde olması” şeklinde tanımlanan adalet tabiatımıza verilmiş en önemli değerdir. Bundan dolayı yaratılan her şey amacına uygun, ne için yaratılmış ve oluşturulmuşsa onun için kullanılmalı ve amacının dışına çıkılmamalıdır. Ceza alan birinin yeri cezalılarının yanındır. Özgür olan insanın yeri özgürlüğün olduğu yerdir. Birini yerinden etmek haksızlık, adaletsizlik ve zulümdür. Bu sebeple haklıyı haksızdan ayırıp yerini teslim etmek, her şeyi yerli yerine koymak adaletin adıdır.¹⁵

İnsanın fitratına uygun bir şekilde davranışta bulunması toplumun birlik ve beraberlik içinde yaşaması için gereklidir. Zira adalet bir şeyi yerli yerine koymaktır. Adalet olmadığı zaman onun yerine geçen davranış biçimi zulüm olarak adlandırılır. Bu da bir şeyi ait olduğu yere koymamak yani haklıya hakkını vermemek veya bir kimsenin hakkını ihlal etmek anlamına gelmektedir.¹⁶ Kur’an da insanların nefislerinden başlamak üzere toplumsal alana yayılan zulüm nedeniyle fitratların bozulmasına ve yeryüzünde adaletin hâkim olmamasının önüne geçmeyi amaç edinmiştir. Bu sebeple Allah Teâla Kur’an’da “Rabbinin sözü hem doğruluk hem de adalet bakımından tamamlanmıştır. O’nun sözlerini değiştirecek kimse yoktur. O her şeyi işitmekte, her şeyi bilmektedir.” (el-En’âm 6/115) buyurmaktadır.

Diğer bir ayette ise “Yedi göğü birbiriyle tam bir uyumluluk içinde yaratan O’dur. Rahman’ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin...” (el-Mülk 67/3) buyrulmaktadır. Kâinatın yaratılışında bir düzen ve uyumun olması bir zulmün de olmaması demektir. Zulmün olmadığı yerde ise, adaleti en yüksek seviyede hâkim kılmak Allah’ın izniyle daha kolaydır. Kainattaki bu düzen hakkında herhangi bir şüphe kalmaması için ayetin devamında tekrar bakması emredilmektedir. Bu, söz konusu düzenin devamlı olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁷

¹⁵ el-İsrâ17/84, el-A’raf 7/181.

¹⁶ Muhsin Demirci, *Kur’an’da Toplumsal Düzen*, İstanbul, 2013, s.274.

¹⁷ Ebü’l-Kâsım b. Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi’t-tenzîl ve uyûni’l-ekâvil fi vucûhi’t-te’vîl*, thk. Abudurrezzâk el-Mehdî, Dâru ihyâi’t-türâsi’l-Arabî, Beyrut, ts., 4: 576.

Kur'an'da insanın fizyolojik ve fizyonomik yapısındaki uyum, ahenk ve estetik görünüm, adalet kavramıyla ifade edilmektedir.¹⁸ Başka ayetlerde de insanın ruhi ve manevi yapısında bulunan ve İslam filozoflarınca inayet ve nizam kavramlarıyla açıklanacak olan denge ve ahenk, adalet kavramının şumulüne giren “Ahsen-i takvim”¹⁹ ve “tesviye”²⁰ tabiriyle dile getirilmiştir.²¹

Hz. Peygamber'in varisleri durumunda bulunan İslam bilginleri de adaleti öncelikle Allah'ın âleme verdiği nizamın bir unsuru, lütuf ve cömertliğinin bir tecellisi olarak düşünmüşlerdir. Onlara göre âlemdeki herbirvarlığın kendi varlık mertebesine göre fonksiyonunu icra etmesi ve nizamın işleyişine kendi düzeyine göre katkıda bulunması, âlemin yaratılışındaki adaletin bir sonucudur.²²

Stuart Mill de *Utilitarianism* adlı eserinde, “Adalet nedir?” sorusuna düşünürlerin büyük çoğunluğunun, adil olmayı, yaratılıştaki tabiatımıza verilmiş mutlak bir şey, tabiatımızda içsel bir algı olarak kabul ettiklerini hatırlatır.²³ Adil olmak fitratımızda bulunan bir olgu olmasının yanı sıra sonradan geliştirilip uygulanacak bir kazanımdır. Ancak insanın konuşmak, şehir kurmak, toprağı işlemek gibi kazanımları da sonradan kazanılsa bile insanın tabiatına yerleştirilmiş olgulardır.

Yukarıda belirttiğimiz bilgilerin yanında adalet, yalnızca örf ve âdete, hukuka ve yasalara uygunluktan ibaret görüldüğü takdirde, bir ahlaki kavram olma niteliğini yitirir. Oysa adalet, en yüce, nesnel ve mutlak bir değer anlamı olarak, insanın davranışını ahlaki açıdan inceleyen ve eleştiren bir düşünceyi içerir. Bu sebeple Platon'a göre adalet, en üst düzeydeki uyumlu bir düzen anlamında, en yüce ve kapsamlı bir erdem, insanın ve devletin temel davranış kuralıdır. Aristoteles, adaleti tanımladığı erdemini eşitlik ve ölçülülük anlamını taşıdığını ileri sürmüştür.²⁴

“Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvaya daha uygundur. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.” (el-Mâide 5/8) ayetinde Allah insanları katıksız adalete

---

¹⁸ el-İnfîtâr 82/7.

¹⁹ et-Tîn 95/4.

²⁰ eş-Şems 91/7.

²¹ Çağrı, “Adalet”, 1: 341.

²² Demirci, *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, s.276.

²³ Ayşe Yaşar Ümütlü, *Özgürlük, Adalet ve Sosyal Evrim*, Mana Yay., İstanbul, 2015, s. 32.

²⁴ Halil Uysal, *İnsan ve Toplum Bilimleri Sözlüğü*, Uysal Kitabevi, Konya, 1996, s. 329.

çağırılmaktadır. Bu adalet insana öyle bir ahlaki duruş kazandırır ki, karşı tarafa kin duysanız bile adaletten sapmazsınız. İslam dini, insanlar arası adalet mevzu bahis olduğunda kin ve düşmanlığı bir kenara atarak adaleti ayakta tutmayı amaç edinmiştir. Bu sebeple İslam insanları adalet ağacının gölgesinde gölgelendirecek evrensel mesajlar içeren bir dindir. Tüm insanlık ailesini birleştirecek gücüde bu evrensel mesajlardan almaktadır.

“Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.” (en-Nahl 16/90) Görüldüğü gibi bu ayette, evrensel ilkeler sıralanmaktadır. Bu sıralamada ilk sırada adalet zikredilmektedir. Çünkü adalet hâkim olmadan diğer ilke ve faziletlerin tahakkuku zordur. Adalet olmadan, insan fitratını lekeleyen ve fitratından uzaklaştıran günahları, çirkinlikleri, azgınlığı, hayâsızlığı, zulmü yok etmek mümkün değildir. Ayrıca kendi içinde adaleti sağlayamayan kimselerin iyilik yapmaları, akrabalarına yardımcı olmaları, insanlara karşı adil davranmaları mümkün değildir.²⁵

Toplumda bütünleşmeyi sağlamada ilk olgu adalettir. Çünkü adaletin temel hedefi toplumu ayakta tutacak nizamı sağlamaktadır. Doğrusu hiçbir düzen kendiliğinden gerçekleşmez. Bundan dolayı insanların davranışlarının ve yapma biçimlerinin doğru bir düzlemde belirlenmesi gerekmektedir.²⁶ İnsanların bu davranış biçimlerini kontrol eden mekanizma ise adalet ekseninde toplanmaktadır. “Andolsun! Biz peygamberlerimizi açık delillerle gönderdik ve insanların adaleti yerine getirmeleri için beraberlerinde kitap ve nizamı indirdik.” (el-Hadîd 57/25) ayeti gereğince adaleti hâkim kılmak isteyen kitap ve nizama uymalıdır.

Ayette peygamberlere kutsal kitabın yanı sıra “mîzân/ölçü” de indirildiği belirtilmektedir. Bütün peygamberler gerek yeryüzüne gerekse insanların hayatlarına değişmez ölçüler yerleştirmek için gelmişlerdir. Bunun amacı insanların davranışların, olayların, nesnelere ve kişilerin değerlendirilmesinde bu değişmez ölçülere başvurularını sağlamaktır.²⁷ Bu ölçüler bütün insanlık tarafından yaratılışın bir gereği olarak üzerinde uzlaşmış evrensel ölçülerdir. Nitekim ayet tüm insanlara hitap

²⁵ Kerim Buladı, *Sosyal Dayanışma*, Kayıhan Yay., İstanbul, 2011, s. 52.

²⁶ Cahit Can, *Hukuk Sosyolojisinin Antropolojik Temelleri ve Genel Gelişim Çizgisi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2011, s. 89.

²⁷ Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, çev. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa, Emin Saraç, Hikmet Yay., İstanbul, 1974, 14: 316-317.

etmektedir. Mü'minlerin yanı sıra inanmayan insanları da yeryüzündeki düzen ve ölçüye çağırılmaktadır. Bu ölçü insanlığın tabiatına yerleştirilmiş olan fitri bir adalettir. İşte tam da bu aşamada insanlık ailesinin kaynaşması ve bütünleşmesi sağlanmış olur. Çünkü toplumu ayakta tutan en öncelikli ve en mühim olan olgu adalettir.²⁸

“Göğü o yükseltti, denge ve ölçüyü O koydu ki dengeden sapmayasınız.” (er-Rahmân 55/7-8) ve “Ölçüyü düzgün tutasınız ve eksik tartmayasınız.” (er-Rahmân 55/9) ayetlerin Allah Teâla dünyanın düzenine koyduğu bu ölçüyü aynen insanlar arası ilişkilerde de koymaktadır. “Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir.” (en-Nisâ 4/58) ayetinden anlaşıldığı üzere Allah insanlar arasındaki ölçü ve dengeyi “emaneti ehline verme” ve “adaletle hükmetmek” olarak belirlemiştir.

Emaneti ehline vermektan kasıt, insanlarla sağlıklı ilişki kurmak ve insanlarla olan bütün ilişkilerde muhatapta güven duygusunu uyandırmak olmalıdır. Aynı şekilde çocuk yetiştirmede topluma faydalı bir çocuk yetiştirme amacı gözetmektir. Ayrıca kimsesi olmayan yetim çocuklara da sahip çıkmak ve onların ihtiyaçlarını emanete riayet duygusuyla gidermektir. Herbir ferдин kendi mesleğini kendisine emanet edilen bir görev bilincinde yerine getirmesi bu kabildendir. Kısacası adalet, toplumların ve insanların bireysel her durumunu kapsayan bir ilkedir.²⁹

Bu emanetlerin hepsi toplumda oluşacak olan ayrımcılık, haksızlık, liyakatsizlik, düzensizlik, ölçsüzlük ve birçok olumsuz durumun önüne geçmektedir. Emanetler kim olursa olsun ehline adil bir şekilde verilmelidir. Bu Kur'an'ın bize sunduğu bir ölçüdür. Yani diğer inanç mensuplarına adil davranmak müslüman bir kimsenin görevidir. Zira adalet emri mutlaktır. Herkese ve her şeye adil olmayı ifade eder. Dolayısıyla genel bir ilkedir.

Emaneti ehline verme ve adil olma durumu sadece inananları kapsayan bir durum değildir. Bu ölçü ve düzen bütün insanlığı kapsayan, hiçbir ayrımcılığa yer vermeyen insana sırf insan olduğu için değer veren bir durumdur. İnsanlara adalet dağıtılırken hiç unutulmamalıdır ki, adalet insanların doğal bir hakkıdır. Bu hakka

²⁸ Fahrüddîn Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 2000, 29: 470.

²⁹ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, 3: 286.

sahip olan insanların bir arada yaşam sürmesi ve birbirlerine katlanması daha kolay olacaktır.

Adalet, insan denilen varlığın toplumsal bir yaşam sürdürebilmesini sağlayan özü oluşturmakta ve böylece insanlar arası ilişkilerde dengenin ve karşılıklılığın sağlanması bir hukuk adaletinin varlığı koşuluna bağlı bulunmaktadır.³⁰

“Allah hak ile adaleti ayakta tutarak, kendinden başka tanrı olmadığını bildirdi; melekler ve ilim sahipleri de bunu ikrar ettiler. O’ndan başka tanrı yoktur; O mutlak güç ve hikmet sahibidir.” (Âl-i İmrân 3/18) ayetinde Allah kâinatı ve insanları adaleti ile nizam ve uyum içinde ayakta tuttuğunu ifade etmektedir. Kâinatta her varlık Allah’ın koyduğu düzen üzere görevini yerine getirmektedir. Bu düzen ahenkli bir biçimde varlığa konulan “fitrat kodu” ile işlerliğini sürdürmektedir.

Cenâb-ı Hak insanın fitratını göz önünde bulundurarak Kur’an’daki hükümlerini indirmiştir. İnsanın yaratılışı gereği meyli olan kötü davranışları da hesaba katarak gerçekçi bir üslupla insanı güzel davranışlara yönlendirmiştir. Nitekim “Sizi Mescid-i Haram’dan çevirdiklerinden dolayı bir topluma karşı beslediğiniz kin, sizi saldırgan davranmaya sevk etmesin. İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın, kötülük ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın. Allah’tan korkun. Çünkü Allah’ın azabı çetindir.” (el-Mâide 5/2) ayetinde Allah insanoğlunun tabiatında kötülüğün, kinin ve düşmanlığın olduğunu reddetmemektedir. Aksine insanın nefsinde bulunan bu kötü duyguları dizginlemenin yolunu çizmiştir. Toplumlarla olan savaşların yerine insanın kendi nefsiyle savaşmanın önemini vurgulamıştır.³¹ Aynı zamanda insanın fitratında bulunan “kötülük tohumunun”³² yanında imanında insana sevdireldiği kötülüğün ise çirkin gösterildiği belirtilmiştir.

Adil olmak insana verilmiş olan en özel sorumluluktur. Bu sorumluluk mü’min olmanın getirdiği bir vasıftır. İnsanoğluna imanın sevdirelip kötülüğün çirkin gösterilmesinden anlaşılmaktadır ki kötülüğün yayılmasının önlenmesi için insanın iman gücü, kötülüğün ve fitnenin panzehridir. Kin duyduğu halde bir topluma karşı adil olmak zor olsa da müslümanda bulunması gereken bir özelliktir.

³⁰ Can, *Hukuk Sosyolojisinin Antropolojik Temelleri ve Genel Gelişim Çizgisi*, s. 90.

³¹ er-Ra’d 13/11.

³² el-Hucurât 49/7-8.

Tüm varlıkların bir tek iradeden doğmuş olmaları ve insanların da bu kâinatın bir parçası olup, kâinatın diğer parçalarıyla yardımlaşarak bir uyum içerisinde bulunmaları sebebiyle, insan bireyleri de kâinatın bir parçası olarak uyum içerisinde birbirlerine yardım etmek zorundadırlar.³³ Dünya hayatında bunu gerçekleştirerek, ahiretteki asıl adalet terazilerine sermaye hazırlamak onların ideali ve hedefidir. Allah'ın varlığına ve birliğine inananlar, kendisine, ailesine, çoluk çocuğuna, cemiyetine, milletine ve bütün insanlığa karşı adil olmak mecburiyetindedirler.³⁴

Adalet, ölçülü olma, haddi aşmama anlamına gelir ki, bu durumda “i'tidâl” ile aynı anlama gelecek şekilde kullanılır. İ'tidâl yani ölçülü olma hali, ahlaki bütün faziletlerin esasıdır ve aşırılık (ifrat), öteki eksiklik (tefrit) olan iki kötülüğün ortasıdır.³⁵ “İyilik kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş!” (Fussilet 41/34) ayetinde buna işaret edilmiş ve i'tidâl yolu en ideal ve sonuç itibarıyla en sağlıklı yol olarak gösterilmiştir.

Toplum sevgi ile kaynaşmakta ancak adaletle ayakta durmaktadır. Herkesi kapsayıp hiç kimseyi dışarıda bırakmayan bir adalet fertlerin birbirleriyle kaynaşmasına vesile olduğu gibi bu kaynaşmayı daha sağlam temeller üzerine oturtmaktadır. Haksızlık ve adaletsizlik ise huzursuzluğa yol açmaktadır. Çünkü hiçbir kimse, bir başkası tarafından hakkının çiğnenmesinden hoşlanmaz. Bu sebeple Kur'an-ı Kerimde adalet ile ilgili birçok ayet bulunmaktadır.³⁶

Neticede adalet, hiçbir şartın, düşüncenin, sevginin, menfaatin ve hatta kin ve düşmanlık gibi duyguların bile önüne geçemeyeceği en değerli ilkedir. Adalet aynı zamanda insana insan olması nedeniyle değer vermenin adıdır. Kişi ister kadın ister erkek, ister zengin ister fakir, ister yönetici ister vatandaş, ister Müslüman ister başka bir dinden olsun her şekilde ve her şartta adaletle muamelenin adıdır.

1.3.2. Eşitlik (Müsâvât)

Sözlükte müsavât kelimesi “ölçü ve değer bakımından eşit olma, iki şey arasındaki eşitlik, denklik” anlamına gelir. Ahlak ve hukuk terimi olarak müsavât

³³ Seyyid Kutub, *İslam'da Sosyal Adalet*, Beka Yay., çev. Harun Ünsal, İstanbul, ts., s.44.

³⁴ Buladı, *Kur'an'da Sosyal Dayanışma*, s.49.

³⁵ Recep Kılıç, *Hz. Peygamberin Hayatında Davranış Modelleri*, Ankara, 1998, s. 45.

³⁶ Buladı, *Kur'an'da Sosyal Dayanışma*, s. 51.

genellikle değer, hak, ödev ve sorumluluk yönünden insanlar arasında gözetilmesi gereken eşitliği belirtmektedir.³⁷

Farklı gibi görünen birden fazla değer sonuçta birbirine eşit olması durumu, temelde sahip olunan benzerliklerden dolayı insanların aynı değer ve konuma sahip olmaları eşitlik olarak tanımlanmaktadır.³⁸ Birinin sahip olduğu Şeye aynen ötekinin de sahip olması, farklılığın ortadan kaldırılması, kişilere kamu hizmetlerinden yararlanma, bilgiye ulaşma, eğitim olanaklarından faydalanma ya da kendini gerçekleştirme bağlamında sunulan imkânların herkese eşit oranda sunulması da eşitliğin farklı bir boyutunu temsil etmektedir. Bütün insanların eşit haklara sahip olduğunu, dolayısıyla toplumsal ilişkilerde eşitsizliğin beraberinde getirdiği olumsuz sonuçların yok edilmesi veya en azından asgariye indirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.³⁹

Eşitlik sadece toplumun ezilen tabakası için değil herkes için gereklidir. Toplumun üst tabakasına ait kimselerin de buna ihtiyacı vardır. Nitekim Fransız düşünür Jean-Jacques Rousseau'un *Eşitsizlik Üstüne Söylev* isimli eserinde buna işaret etmiş ve "İlkel insanın, insan kardeşlerine karşı hiçbir üstünlüğü olamazdı. Çünkü bu üstünlük hiçbir işine yaramazdı. İlkel insanlardan söz geçirmek isteyen birinin, köleleştirmek istediğini ayağının altına alıp kaçamaması için sürekli olarak onun üstünde oturması gerekirdi ki bu durum da köleleştirilmek istenenden çok köleleştirmek isteyen köleleştirirdi."⁴⁰ diyerek toplumun her katmanına eşitliğin vazgeçilmez bir değer olduğunu ortaya koymuştur.

Adalet insanlara hakkını vermektan ibaretse ve bu haklar farklıysa, o zaman adaletin açıkça eşitsiz sonuçları gerekli kıldığı yolunda bir görünümle karşılaşılır. Oysa bu adalet yaklaşımı da, layık olma ya da hak etme ölçütlerini neyin oluşturduğu ve bireylerin hangi özelliklerinin ödüllendirilmesinin adil olacağı türünden sorunlar gündeme getirecektir. Sözelimi, bir bireyin sorumluluk üstlenebileceği özellikleri ile tesadüfen sahip olduğu nitelikleri arasında bir ayırım yapılabilir. Bireylerin tesadüfen sahip oldukları niteliklerin ödüllendirilmesinin adalete hizmet edeceği kesinlikle

---

³⁷ İlhan Kutluer, "Müsâvat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2006,32: 76-77.

³⁸ Ömer Demir-Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yay.,Ankara, 2002, s.141.

³⁹ Demir-Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, s.142.

⁴⁰ Orhan Hançerlioğlu, *Toplumbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 31.

söylenemez.⁴¹ İşte bu noktada eşitliğin adaletle eş zamanlı gözetilmesinin önemi ortaya çıkmaktadır. Çünkü adalet her bireye göre farklılık arz etmektedir. Her birey kendi yaşam şartları ve kendi çevresine göre değerlendirilmelidir. Belki de adaletin mükemmel uygulanamayışının sebebi, kişisel farklılıkların önemle incelenmeyişine bağlıdır. Adaletin hâkim kılınmaya çalışıldığı bir ortamda her bireye eşit şekilde muamele edilmesi beklenir. Yani adaletin hâkim olmasının ön adımı, herbir bireyin bulunduğu ortamda fırsat eşitliğine sahip olmasıdır.

Yukarıda bahsettiğimiz tanımlardan hareketle eşitlik kavramı karmaşık bir kavramdır. Bu sebepten ötürü eşitliği tanımlamanın en iyi yolu “fırsat eşitliği” kavramıdır. Bunun yanında “layık olma, değerli olma, hak kazanma, sonuç eşitliği” gibi kavramlar da önemlidir. İşte tam da bu noktada kafamızda bulunan karmaşıklıkları ve bütün soru işaretlerinin cevabı Hz. Peygamber’in hadisiyle karşılık bulmaktadır: “Yapılan her işler kişilerin niyetlerine göre değer bulur.”⁴² Her olayı kişiye göre değerlendirmenin en iyi yolu bu, yani kişinin niyeti olmalıdır. Biz insanların üzerine düşen görev ise, fırsat eşitliğini sağlamak için kişilerin niyetlerini ortaya çıkarmaktır. İşte bu sayede bireysel bakıştan eşitliği ve adaleti temin etmek noktasına yaklaşılmış ve toplumsal bütünleşmeye katkı sağlanmış olur. Kısacası bireysellikten toplumsallaşmaya geçişi kolaylaştırmış oluruz.

Bireysellikten toplumsallaşmaya geçişe örnek olarak “Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur.” (el-Mâide 5/32) ayetini verebiliriz. Bu ayete göre herbir can aynı derecede hayat hakkına sahiptir. Bu canlardan birini öldürmek, hayat hakkının özüne saldırmaktır.⁴³ Canına kastedilen kişinin kıyametini koparmaktır. O kişinin dünya ile irtibatını kesmek, dünyadan o kişiyi mahrum etmek demektir. O kişinin dünyaya ve çevresindeki insanlara katacağı kazanımları yok etmek demektir. Bu yüzden insanlar arası bütünleşmeye sekte vurmamak, bir cana kıymaktır. İşte bu yüzden insanlar eşittir. Her can değerlidir. Her insanın bulunduğu ortama olan katkısı kesinlikle küçük görülmez ve yadsınmaz. Dünyadan bir insan eksildiğinde, dünya evinin bir tuğlası eksilmiştir.

⁴¹ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay- Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999, s. 736.

⁴² Buhârî, “Bedü’lVahy” 1; Müslim, “İmarât” 155.

⁴³ Kutub, *Fî zilâli'l- Kur’ân*,4: 212.

“Bir âdem bir âlemdir.” ilkesi gereği insana değer atfeden İslam kültürü yaratılış itibariyle insanların eşit olduğunu ifade etmiştir. Kur’an-ı Kerim hiçbir şekilde insanların ırk, din, dil, cinsiyet vb. özelliklerine atıf yapmayarak insana insan olduğu için değer vermiş ve insan haklarını koruma altına almıştır. Bunu da ilk olarak can emniyetini sağlayarak yapmaktadır.

Herbir birey insanlığı temsil etmektedir. Bir canı öldüren bütün insanları öldürmüş gibidir. Bizler başka birine zulmeden bir insan gördüğümüzde –insanlığını yitirmiş- tabirini kullanırız ki, Herbir varlık hemcinsini en iyi tanıyan ve koruyan olmalıdır.

Abdullah b. Zübeyr’den rivayet edilen hadiste Hz. Peygamber’in, dava görülürken oturma konusunda eşit davranılmasıyla yetinmemiş, diğer konularda da onlara eşit davranılmasını istemiştir. Bunu şu sözlerinden görebiliriz:

“Bakışında ve konuşmada hasımlara eşit davran. Siz davacı-davalı olarak bana geliyorsunuz. Ben de insanım. Biriniz delilini diğerinden daha güzel ifade edebilir. Ben aranızda, sizden duyduğuma göre hüküm veriyorum. Her kim için kardeşinin hakkı olan bir şeye hükmedersem onu almasın. Çünkü bu, ateşten bir parçadır. Kıyamet günü, boynunda o ateşle gelir.”⁴⁴

“Gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması O’nun büyüklüğünün delillerindedir.”⁴⁵ ayetini Elmalılı Hamdi Yazır (v. 1942) yorumlarken “Evvela, maddenin böyle ecram ile yükseklere ve alçaklara ayrılarak tabiatın esasında tenevvu husule getirilmesi kendi kendine kanunu ittıratın başka bir şey olmamak lazım gelen tabiatın fevkinde hakim olan Halık Teala’nın kudretini gösterir.”⁴⁶ ifadeleriyle maddenin birbirine üstünlüğünü Allah’ın kudretine bağlamaktadır. Yani maddenin böyle çeşitli cisimlerle yükseklere ve alçaklara ayrılarak tabiatın aslında çeşitlilik meydana getirilmesi, kendi kendine birbirini takip eden kanundan başka bir şey olmaması gereken tabiatın üstünde hâkim olan yüce yaratıcının kudretini gösterir. Dolayısıyla düşük değere sahip maddeleri küçümsemek yerine bu farklılığı Allah’ın yüce kudretine yorumlamaktadır. Aynı durum insanlar

⁴⁴ Hakkı Dursun Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yay., İstanbul, 1986, 1: 368.

⁴⁵ er-Rûm 30/22.

⁴⁶ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dili Kur’an Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul, 6: 3812-3813.

içinde geçerli olmalıdır. İnsanların birbirlerine üstünlükleri onların Allah katında eşit oldukları gerçeğini değiştirmemektedir.

Buna işaret eden diğer bir ayet de “Sizi yeryüzünün halifeleri kılan, size verdiği şeylerde sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O’dur. Şüphesiz rabbinin cezası çok çabuktur; yine O’nun bağışlaması ve rahmeti boldur.” (el-En’âm 6/165) ayetidir. Bu ayeti anlamamanın en iyi yolu “Şüphesiz Allah katında en üstünüz, takva yönünden en ileride olanınızdır.” (el-Hucurât 49/13) ayeti bağlamında değerlendirmektir. “kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O’dur” ifadesi insanın farklı özellik ve yeteneklerle yaratılmış olduğunu ortaya koymaktadır. Bu farklı yetenek ve özellikler ise, birer imtihan aracıdır. Üstünlük takvada ve bu üstünlüğün sebebi sadece imtihandır. Yoksa üstünlük meselesi bireylerin birbirlerine karşı aşâğılık ya da üstünlük kurma anlamında değildir.

İnsanların farklı yeteneklerle donatılmış olmaları insan tabiatının bir gereğidir. Dolayısıyla insan John Stuart Mill’in (ö. 1873)deyimiyle “Fabrikada imal edilmiş ve sıkı kurallara göre işleyen bir makine değil, iç güçlerin eğilimi sayesinde dört bir yana serpilmiş, gelişen bir ağaç gibidir.”⁴⁷Herbir birey kendine has yeteneklerle donatılmıştır. Bu sebeple insanların eşit olduğu söylemi söyleminden, insanları seri üretimden çıkmış tekdüze varlıklar olarak düşünmek, aslında insana yapılan en büyük adaletsizliktir.

İnsanların farklı özelliklerle yaratılmasının sebebi açıkça belirtilmiş olup, her insan yeryüzünün halifesidir. Böylelikle herbirbirey kendi becerisi ve gücü dâhilinde yükümlü ve sorumludur. Aynı zamanda Allah Teâla “Allah her şahsı ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar.” (el-Bakara 2/286) buyurarak her bireyin şartlarına göre yükümlülükleri olduğunu açıkça belirtmiştir. Bu sebeptendir ki, Allah Teâla “İnsanın ancak çalıştığına karşılığı vardır.” (en-Necm 53/59) buyurarak, insanlar arasında derecelerdeki farklılıkların ikinci sebebinin belirtmiştir.

Kısacası insanların farklı farklı yaratılmasının ve bazılarının bazılarına üstün oluşu imtihan içindir. Bu imtihanla beraber her insan farklı özelliklerini dünyaya sunarak aslında bir makinenin diğer parçaları gibi bütünleşmeyi sağlamaktadır.

---

⁴⁷ John Stuart Mill, *Özgürlük Üzerine*, çev. Tuncay Türk, Roman Oda Yay., İstanbul, 2012, s. 83.

Cenâb- Hak peygamberleri de birbirlerine üstün kılmıştır. “O peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık. Allah içlerinden bir kısmıyla konuşmuş, bir kısmını da derecelere yükseltmiştir.” (el-Bakara 2/253) ayetinde insanların farklı özelliklerle donatıldığı gibi peygamberlerin de farklı özelliklere sahip oldukları söylenmektedir. Herbir peygamberin farklı yeteneklerle yaratıldığı gibi farklı imtihanlarla sınanmışlardır. Hitap ettikleri toplumların bile kendine has problemleri ve aşırılıkları vardır. Buna bağlı olarak ayette de belirtildiği gibi her bir peygamberin mucizeleri de farklıdır.

Peygamberler gönderildikleri toplumların çeşitliğine bağlı olarak farklı özellikler, yetenek ve mucizelerle donatılmışlardır. “Allah’ın elçisi ve müminler, rabbinden ona indirilene iman ettiler. Her biri Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandılar. “O’nun elçileri arasında ayırım yapmayız.” dediler.” (el-Bakara 2/285) Burada peygamberlerin farklı özelliklere sahip kılınması eşitliğe aykırı bir durum olmadığına, aksine her toplumun farklılığına bağlı olarak her peygamberin ayrı bir misyonu olduğu ortaya konulmuştur. Müslüman ümmetin üzerine düşen görev de hiçbir peygambere ayrımcılık etmeden iman etmek ve her birini farklı yönleriyle örnek almaktır.

İnsanın eşitliğinden bahsetmek için insanın dış tezahürlerine değil iç dünyasına bakmak gerekmektedir. Çünkü insanın dış dünyadaki farklılığına rağmen maddeden arınmış iç dünyası birbirine eşittir. Rousseau’ya göre, insan ne kadar kendi kalbine döner de dış ilişkilerden çok kendi iç mutluluğuna sarılırsa, iyilik ve mutluluk çeşmesi de akıp onun içine o kadar dolar, yani herkesin içine eşit olarak dolacağını ifade etmektedir.⁴⁸ “Allah’ın boyası! Kimin boyası O’nunkinden daha güzel olabilir.” (el-Bakara 2/138) ayetinde insanlar milletlere, cinsiyete ve farklı özelliklere sahip olsalar da insanların yaratılış boyası yani fitratı aynı olduğuna işaret etmektedir. Fitrat üzere yaratılan her bir birey yaratılışta eşittir. Köleyle hürü, Arapla acemi, zenciyle beyazı ayırmadan tek bir boyayla boyayıp yaratan Allah Teâla, Kur’an’da diller, ırklar ve renkler arasında hiçbir fazilet ve üstünlüğe yer vermemiştir.

Mahlûkatın farklı özelliklere sahip olmasının tabii bir durum olduğuna “Yeryüzünde birbirine komşu parçalar, üzüm bağları ekinler; sürgünlü-çatalı ve tek

---

⁴⁸ George Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, çev. Tuncay Birkan, Metis Yay., İstanbul, 2015, s. 214.

gövdeli hurma ağaçları vardır; hepsi bir tek su ile sulanır. Böyle iken üründe bir kısmını bir kısmına üstün kılarız. İşte bunlarda akıllarını kullanan insanlar için ibretler vardır.” (er-Ra'd 13/4) ayetinden yola çıkarak ulaşabiliriz. Allah toprağa ayrı bir güç vermiştir. Bu güç sayesinde su ile buluşan toprağa canlılık gelir. Toprak ve su birleştiği anda nimetler yeşermeye başlar. Aynı toprak ve aynı sudan farklı farklı ürünler yetişir. İnsanoğlu da aynı şekilde topraktan yaratıldığı halde parmak izinden tut düşünce yapısına kadar birbirinden farklı özelliklerle donatılarak yaratılmıştır.

İnsanlar, insanlık ağacının altında birdir, bütündür ve eşittir. Nasıl ki, bir topraktan çeşitli renkte ve farklılıkta ürünler yeşeriyorsa, fitrat üzere topraktan yaratılan insanoğlu da farklı milletlere ve özelliklere sahip yaratılıyor. Tek topraktan yaratılmış olan elma ve portakal, meyve ürünü olarak kategorisi birdir. Ancak lezzet ve yapı olarak birbirinden farklı tada ve renge bürünmüşleridir.

İnsanoğlu da tıpkı meyvelerin farklılığı gibi aynı topraktan ve fitrat üzere yaratılmasına rağmen milletlere ve renklere ayrılmıştır. İnsan olarak bir ve bütün olan insanın değeri takva değeri ile ölçülmektedir. Evren öyle zenginliklerle donatılmıştır ki; yer şekilleri, meyveler, sebzeler, ağaçlar, hayvanlar ve insanlar farklı özelliklerle yaratılmıştır. Renk, tat, görünüm ve işlevsellik olarak bir bütünü oluşturan sentezlere ayrılmıştır. Yeryüzü sanki bir evren korosu gibidir.

Eşitlik toplumsal bütünleşmeyi sağlayan önemli bir faktördür. Ancak tabiatın gereği farklılık ve üstünlükleri eşitlemeye çalışarak elde edilecek eşitliğin nasıl bir yıkım getireceği aşikârdır. Dolayısıyla adaletten ve tabiiikten uzak bir eşitlik topluma bütünleşme yerine ayrımcılık ve yıkım getirecektir.

1.3.3. İletişim

İletişim, mesajı gönderen ve alan olmak üzere temel iki unsuru olan ve bilgi, görgü, deneyim, duygu, görüntü, yazı veya sesin, birden fazla taraf arasında kullanılması ile oluşan etkileşim sürecidir. Kelimelerin yazılı, sözlü veya görüntülü olarak yer aldığı iletişim türüne sözlü iletişim, beden dili başta olmak üzere söz kullanılmadan gerçekleşen iletişim türüne de sözlü olmayan iletişim denir.⁴⁹

⁴⁹ Demir-Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yay., Ankara, 2002, s. 209.

İletişim, insanın sosyalleşmesinin ve toplumun bütünleşmesinin bir gereğidir. Sosyalleşme insan için kaçınılmaz bir durumdur. İnsan için iletişim, varoluşunun ayrılmaz bir parçasıdır. İnsan, ilişkileriyle sürekli yeniden tanımlanan bir varlıktır. Diğer insanlarla hiç ilişkisi olmayan bir insan düşünülemez.⁵⁰

Günlük yaşamda, belirli sosyal çevre içinde yer alan insanlar, farkında olsunlar ya da olmasınlar, birbirleriyle iletişim içindedirler. İletişim kurmak için belirli bir davranış gösterme zorunluluğu yoktur. Hiçbir davranışta bulunmama da, anlamlı bir mesaj oluşturur.⁵¹

Genel bir tanımlamayla, kaynağını ve hedefini insanların oluşturduğu iletişimlere “kişilerarası iletişim” adı verilir. Karşılıklı iletişimde bulunan kişiler, bilgi/symbol üreterek, bunları birbirlerine aktararak ve yorumlayarak iletişimi sürdürürler.⁵²

Kitle iletişimi, toplumsal dayanışma ve bütünleşme, kültürel gelişme ve ilerleme yönünden oldukça etkindir.⁵³ Ancak iletiyi kodlarken kullandığımız ifadeler ve semboller, ileteceğimiz hedef kitlenin nasıl yorumlayacağını bilmeden, araştırmadan ve ne gibi davranış değişikliklerine sebep olabileceğini öngörmeden yapılırsa ne kadar alana etki edileceğini ve ne kadar verimli olacağını saptayamayız.

İletişim, insanlar arasında bir bilgi alışverişidir. Bu bilgi alışverişinin amacı, insanların öğrenme, öğretme, anlama ve eğitim görme ihtiyaçlarını gidermektir.⁵⁴ İnsanın iletişim şekli genel olarak konuşmaya dayanır. Zihninde çevresinde gördüğü nesnelere, anlamlandırmaya ve o nesnelere ifade edecek simgeler oluşturmaya odaklanmıştır. İnsanın zihninde oluşturduğu bu anlam ve simgeler bizim toplum içinde karşımıza çıkan değer yargılarını çıkarmaktadır.

İnsanları bir araya getiren, bir arada tutan, toplum halinde birleştiren bir amaç ve bu amaç etrafında bir takım normlar, değerler, inançlar vb. bulunmaktadır.⁵⁵ Bu normlar ve değerler insanın toplumda kendisini bu toplumun içinde bir konuma

---

⁵⁰ Doğan Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994, s.13.

⁵¹ Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana*, s. 20.

⁵² Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, Sistem Yay., İstanbul, 1994, s. 23.

⁵³ Ali Türkmen, *İslam İletişim Hukuku*, Samsun, 1996, s. 13.

⁵⁴ Gökçe Orhan, *İletişim Bilimine Giriş*, Ankara, 1993, s. 107.

⁵⁵ Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, İnsan Yay., İstanbul, 2015, s. 70.

yerleştirebilmesinin ve sosyo-kültürel ortama uyum sağlamasının en önemli yardımcılarıdır.

İslam'a göre, insanlık, geniş anlamda tek ümmettir. Kur'an insanların tek hücreden yaratılıp çoğaltıldığını sık sık vurgular. Yine Kur'an'a göre, insanların farklı milliyet ve kabile grupları halinde yaratılmış olmaları, birbirleriyle çok yönlü iletişim düzeni içinde hayat sürmeleri hikmetine dayandırılmıştır.⁵⁶

İnsanlar arası iletişim düzeni, çok yönlülük esasına dayanır. İslam, bir hücreden çoğaltılan insanlık âlemini bir bütün olarak değerlendirir ve bu insanlık bütününe parçaları arasındaki sürekli iletişimi de "teâruf" (karşılıklı birleşme, tanışma, çok yönlü ilişki) kavramı ile açıklar. İnsanlar arası iletişimi, insanın kişisel iletişimi, gruplar arası iletişim, toplumlararası iletişim ve uluslararası iletişim olarak dört gruba; insanın diğer insan ve insan topluluklarıyla iletişimi, insanın diğer yaratıklarla iletişimi olmak üzere üç kısma ayırabiliriz.⁵⁷

Bu iletişimin çeşitliliği insan olarak hem kendimizle hem de etrafımızda bulunan insan, grup, millet, diğer canlılar kısacası her şey ile iletişim halinde olduğumuzu göstermektedir. Kısacası kâinattaki her canlı ve cansız varlıklar arasında bir iletişim korosu vardır ve biz insanlarda bu iletişim korosunu bir parçasını oluşturmaktayız. Bu sebeple Kur'an bize çevremizde gördüklerimiz hakkında "tefekür" etmemizi önermektedir.⁵⁸ Bu tefekür sayesinde insan kâinat ile birliğinin ve bütünlüğünün farkına varır.

İslam, birbirleriyle ilgilenmeleri ve iletişim kurmaları yönünden bütün Müslümanları tek bir beden organları ve yapı taşları gibi mütalaa eder ve Müslümanlar arasında haberleşme ve iletişim ağının tabii zorunluluğuna dikkat çeker. Öte yandan İslam, yeryüzündeki tüm insanların bir asıldan yaratıldıklarını hatırlatarak insani kardeşlik ilişkileri içinde yaşamaları gerektiğini belirtir.⁵⁹

⁵⁶ Türkmen, *İslam İletişim Hukuku*, s. 15.

⁵⁷ Türkmen, *İslam İletişim Hukuku*, s. 189-190.

⁵⁸ el-Bakara 2/219, Âl-i İmrân 3/190-191, el-En'âm 6/50, el-A'râf 7/176, Yûnus 10/24, er-Ra'd 13/3.

⁵⁹ Türkmen, *İslam İletişim Hukuku*, s. 285.

İnsan, dünya hayatını amaca uygun yaşayıp yaşamamaktan dolayı sorumlu tutulacak bir varlıktır. İnsanın sorumluluğu tek yönlü değildir. Kişi, vicdanına karşı, topluma karşı ve nihayet Allah'a karşı sorumludur.⁶⁰

Bir arada ve toplu yaşamak zorunda olan insanlar çoğu kez usul ve üslup farklılıkları ve gerçekleri aynı tarz ve ölçüde anlayamaması, anlayış ve idrak farklılığı, başkalarına hükmetme arzusu bencillik kıskançlık ve başkaları aleyhine menfaat sağlama gibi sebepler yüzünden birbirleriyle çekişmekte ve kavga etmektedirler. İslam dini insanın iyiden, güzelden ve gerçeklerden sapma yönleri olarak tanımlayacağımız bu tarafını, doğruya güzele ve gerçeğe yönlendirmek için bir takım prensipler getirmiş ve bu prensiplere uyulduğu ölçüde fert ve toplumların huzurlu ve mutlu olacağını ifade etmiştir.⁶¹ Hucurât suresinde rabbimiz bize insanlarla iletişimde hangi prensipler dâhilinde ilişki kuracağımızı en güzel biçimde anlatmıştır. Bu prensiplerin en önemlisi insanları anlayıp, onlar hakkında iyi düşünme ve sağlıklı bir ilişki kurabilme demek olan empatidir.

Empati, bir insanın, kendisini karşısındaki insanın yerine koyarak onun duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlamasıdır. Eğer bir insanı anlamak istiyorsak, dünyaya onun bakış tarzıyla bakmalı, olayları onun gibi algılamaya ve yaşamaya çalışmalıyız. Bunu gerçekleştirmek için de empati kurmak istediğimiz kişinin rolüne girmeli, onun yerine geçerek adeta olaylara onun gözlüklerinin gerisinden bakmalıyız.⁶² Empatinin bir diğer yönü ise, muhatabımızın gözüyle bakmanın yanında sözlere kulak verip en güzel söze uymaktır.⁶³

İşittikleri sözlerin en iyisini alıp, kabullenip de kötüsünü atmak müminlerin iyi vasıflarındandır. İç aydınlatan, kalbi arıtıp onun olgunlaşmasına yarayan tatlı ve doğru söze başkasına kulak vermek sağlıklı bir iletişimin tezahürüdür. Çünkü böyle olan kimse temiz kalplidir ve güzel söze açıktır. Bunun için de onu alır benimser.⁶⁴ Kişinin muhatabını dinlerken edinmesi gereken odak nokta güzel sözdür. Yani kişi bütün sözün içeriğinden kötü, işe yaramayan sözleri atıp güzel söze odaklanmalıdır. “Allah’ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti.” “O ağaç, Rabbinin izniyle her zaman meyvesini

⁶⁰ Türkmen, *İslam İletişim Hukuku*, s. 271.

⁶¹ İsmet Altıkardeş, *Din ve Toplumsal Bütünleşme*, İstanbul, Rağbet Yay., s. 67.

⁶² Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, Sistem Yay., İstanbul, 1994, s. 135-136.

⁶³ ez-Zümer 39/18.

⁶⁴ Kutub, *Fî zilâli'l- Kur'ân*, 12: 440.

verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara böyle misaller getirmektedir. Kötü sözün misali de kökü yerden sökülmüş, ayakta duramayan kötü bir ağaçtır.” (İbrâhîm 14/24-26) ayetinde söz ağaca benzetilmiş ve ağacın güzellikleri sözün güzel özelliklerine kıyas edilmesi istenmektedir.

Mevdûdî bunu şu şekilde açıklamaktadır: “‘Kelime-i Tayyibe’ öyle verimli ve kesin bir kelimedir ki, bu temel üzerine kendi hayatını ve diğer bütün düzenini bina eden kişi ve millet meyvesini yiyebilir. Bu öylesine sihirli bir sözdür ki, bununla fikirde netlik, tabiat ve huyda sukunet mizaçta ılımlılık, karakterde temizlik ve sağlamlık ahlakta güzellik ruhta letafet, vücutta temizlik, davranışlarda sevimlilik, muamelelerde doğruluk ve dürüstlük konuşma doğruluk ve isabet, vaatlerde sağlamlık, sosyal ilişkilerde sağlık, medeniyette fazilet kültürde denge, ekonomide adalet ve eşitlik, siyasette dürüstlük, savaşta efendilik, barışta içtenlik ve anlaşmalarda güven yaratır. Ve öyle bir cevherdir ki, tesirini kabul eden biri adi taş iken elmas oluverir.”⁶⁵

Kur’an, sosyal hayatın, insan ilişkilerinin en sağlam ve düzenli bir yapıya sahip olabilmesi için insanla ilgili hiçbir alanı boş bırakmadan her türlü olaya örnek vermiş ve her türlü probleme çözüm üretmiştir. İnsanlar arası ilişkinin en temel yapı taşını oluşturan insan sözlerinin niteliğine de önemli uyarılar ve örnekler vermiştir.

İnsanın ağzında çıkan her söz, bir ağaç gibidir. Bazı sözler; kökü sağlam, verimi güzel ve canlılara fayda verecek özellikteki dalları gökyüzüne yükselmiş “kökü sağlam” ağaca, bazısı ise kökü çürük, yerinde duramayan, verimi olmayan ve yıkılması kaçınılmaz bir son olacak bir “ağaca” benzetilmiştir.⁶⁶

İnsanın diğer insanlarla doğru ve güzel bir söz ile iletişimi, tıpkı kökü sağlam bir ağaç gibi toplumda güven ve sarsılmaz bir birlik şuuru oluşturabilir. Toprağa atacağımız doğru ve güzel bir söz, bize kökü sapasağlam, dalları göklere uzanmış, heybetli bir duruşa sahip, çevresine meyvesiyle, gölgesiyle, yeşilliğiyle huzur ve fayda sağlayan bir ilişkiye dönüşür. Bu şekilde toplumun bireyleri bu güzel söz etrafında birleşip bir bütün insanlık ağacını dallarını oluşturur. Ve bu insanlık ağacının dalları semaya yani rablerine uzanan bir yüksek mertebeye doğru uzanır.

⁶⁵ Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmü'l Kur'an*, çev. Ahmed Asrar, Bengisu Yay., İstanbul, 1997, 2: 542.

⁶⁶ İbrâhîm 14/24-26

Yumuşak, güzel, birleştirici söz ve doğru üslup barıştırıcı ve kaynaştırıcı özelliğe sahiptir. “Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış. Kuşkusuz senin rabbin, yolundan sapanların kim olduğunu en iyi bilendir. O, doğru yolda bulunanları da çok iyi bilir.” (en-Nahl 16/125) ayetinde sağlıklı bir iletişim için sözün içeriğinin düzgün olmasının yanı sıra üslubunun da güzel ve yumuşak olması gerektiğine dikkat çekmektedir. Çünkü insan psikolojisi, kendisine yapılan iyi muamele, yumuşak davranış, güler yüz, güzel söz ve tatlı dilden hoşlanır. Bunlara kendisini layık gören insana yaklaşır ve onunla anlaşır. Kaba ve haşin davranış, kırıcı ve yıkıcı sözler ise soğutur, kaçıır, nefret uyandırır.⁶⁷ İnsanlara insanca, iyi niyet ve hoşgörü ile yaklaşmak mü’minin vasıflarındandır. Nitekim Hz. Peygamber “Ya Rabbi! Kim ümmetimin herhangi bir işini üzerine alır da onlara yumuşaklık ve güzellikle davranırsa sen de ona güzellik ve rıfkla muamele et”⁶⁸ şeklinde dua ederek buna dikkat çekmektedir.

“Andolsun, size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir, size çok düşkündür, mü’minlere karşı şefkat ve merhamet doludur.” (et-Tevbe 9/128) ayetinde iletişimde ait olunan topluma uygun iletişim şeklinin tercih edilmesinin önemine değinilmektedir. Hz. Peygamber de hitap ettiği toplumun içinden biri olarak değerlendirilecek bir pozisyona sahipti. Bu sebeple onları etkileme ve iletişim açısından sosyal bütünleşmeyi sağlamadaki etkisi daha fazladır. Çünkü insanlar kendi içinden olan insanlara daha hızlı güven ve yakınlık hissederler.

“Size bir selam verildiğinde ya daha güzeli ile veya dengi ile cevap verin. Allah, her şeyin hesabını tutmaktadır.” (en-Nisâ 4/86) ayetinde selam almanın adabına değinilmiştir. Bu ayete göre muhataba verilecek tepkini ölçüsü o kadar ince anlatılmıştır ki dengi ya da daha güzeli ile cevap verilecek daha aşağısı mümkün görülmemiştir. Muhataba verilen değeri hissettirmenin en güzel yöntemi ve iletişime yapılacak en büyük katkı bu olsa gerektir.

Muhatapla diyalog kurarken dikkat etmemiz gereken iletişim şekli, iletideki ortak noktalardır. Yani iletişim sürecinde karşı tarafında kabul ettiği meseleler ile aradaki düşünce ve inanç farklılıklarını en aza indirgeyerek ortak bir noktada

⁶⁷ Ahmet Önkal, *Resulullah'ın İslâm'a Dâvet Metodu*, Konya, 1990, s. 265-266.

⁶⁸ Müslim, “İmaret” 19.

buluşulmalıdır. Allah öyle bir yöntem ile bize yol gösteriyor ki, insanlar ne kadar farklı milletlere, inançlara, düşüncelere, renklere ve gruplara ayrılırlarsa ayrılınsınlar insan milletinin mutlaka bir ortak nokta üzerinde birleşebileceğini ve insanlık ailesi olarak bütünleşebileceğini göstermektedir. Nitekim “De ki: “Ey Ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin: Yalnız Allah’a tapalım, O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah’ı bırakıp da içimizden bazıları diğer bazıları rab edinmesin.” Eğer yine yüz çevirirlerse, Şahit olun ki biz Müslümanlarız” deyin.” (Âl-i İmrân 3/64) ayetinde ortak değere çağrının bulunduğu görülmektedir.

İletişimde önemli ilkelerden bir tanesi muhataba samimiyetini göstermek ve onunla alakalı gizli bir gündemi olmadığını göstermektir. “Bakınız ben, size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah’a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Bunu için sizden bir karşılık beklemiyorum. Benim ecrimi vermek yalnız alemlerin rabbine aittir.” (eş-Şu’arâ 26/107-108-109; Hûd Suresi 11/51) ayetlerinde Hz. Peygamber’in herhangi dünyevi bir karşılık beklemeden tebliğ görevini yaptığı anlatılmaktadır. Muhatablarını ikna etmek için Allah’ın gönderdiği peygamberlerin kullandığı bu yöntem, içtenlik ve samimiyetin en güzel örneğidir. Karşılıksız iletişim, yani muhatabından hiçbir beklenti içine girmeden sadece öğüt vermektir.

Her insan bir birey olarak toplum tarafından kabul görmek ve kendince hak ettiği muameleyi görmek ister. Bu yüzden bireye özgü hisler ve duygular önemlidir. Her birey, kendi kişisel problemlerinde edindiği tecrübe ve hayat tarzı doğrultusunda kişisel bir yaşam felsefesi vardır.⁶⁹ Bunun yanında kişi toplumda bir yer edinmek ve sosyal ilişkilerde tatmin duygusuna ulaşmak ister. Yani kendisinin beğenilmesinden hoşlanır ve bunu yapan insana sempati duyar. Bu onda tabii bir duygudur. Bu bakımdan iletişime geçecek kişi riyakârlığa, zillete ve tefrite düşmemek kaydıyla muhatabına değer vererek, onlara iltifat ederek ve ilgi göstererek, ondaki mevcut bir takım haslet ve iyilikleri överek bu duyguya hitap etmelidir.⁷⁰ Çünkü her insan kendi düşünce ve inançlarının eleştirilmesine karşı savunma mekanizması geliştirmeye yönelecektir. Bunu önlemenin en iyi yolu, muhatabının düşünce yapısında da olan ortak fikirler etrafında iletişim kurmaktır.

⁶⁹ Prem P. Bhala, *7 Adımda Daha İyi İlişkiler*, çev. Yazgülü Bilici, ArunasYay., İstanbul, 2011, s. 96.

⁷⁰ Önkal, *Resulullah’ın İslâm’a Dâvet Metodu*, s. 295.

Toplumlarda sözel iletişim olmadan da iletişimin var olduğundan söz etmiştik. Hz. Peygamber döneminde, onun, müslüman olsun olmasın genel olarak insanlara karşı tavrı ve iletişim şekli İslam dininin iletişimde ne kadar etkin olduğunu bize göstermektedir. Örneğin Benû Hanife kabilesi reislerinden Sümâme b. Üsâl'i, Hz. Peygamber hicretinden evvel Mekke'ye geldiğinde İslam'a davet etmiştir. Sümâme "Şayet bunu bir daha tekrar edersen seni öldürürüm." şeklinde sert cevap vermiştir. Medine'ye hicretten sonra, Hz. Peygamber'in çıkardığı bir müfreze yakalayıp getirmiş, Hz. Peygamber de onu mescitte muhafaza edilmesini ve kendisine iyi davranılmasını emretmiştir. Hz. Peygamber, namaz için mescide çıkıp da onun yanından geçerken onu İslam'a davet etmiş ve ne düşündüğünü sormuştur. Üçüncü davetinde Sümâme'den olumsuz cevap alınca, karşılıksız serbest bırakılmasını emretmiştir. Serbest bırakılan Sümâme kısa süre sonra abdest almış halde geri gelmiş ve "Şimdiye kadar sen benim nazarımda dünyanın en nefret edilecek adamı idin. Fakat şu anda her şeyden çok sana hayranım. Bu vakte kadar İslam'dan tiksindiğim kadar hiçbir şeyden tiksinnemiştim. Fakat şimdi İslam'ın kurbanı olayım."⁷¹ diyerek müslüman olmuştur.

Bu hadisede iletişimde mekânın ve atmosferinin ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Hz. Peygamber Medine'ye hicret eder etmez bu mescidi inşa etmiştir. Bu mescit bir ibadethane, ordu karargahı, eğitim merkezi, kimsesizlerin sığındığı bir yuva ve en önemlisi de esirlerin tutulduğu bir ıslah evi niteliğindedir. Sümâme'nin olayında olduğu gibi mescidin nitelikli konumu ve mescidin içindeki ortam, İslam'ın yayılmasında iletişimin en önemli faktörü olarak yer almıştır.

İslam dinine göre, iletişimde dikkat edilmesi gereken uyarılardan biri de muhatabına verdiği sözde sadık kalmak ve güven oluşturmaktır. "Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz erdemlilik değildir. Asıl erdemli kişi Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kıлып, zekâtı verendir. Böyleleri anlaşma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takva sahipleri bunlardır." (el-Bakara 2/177) ayetinde erdemli

---

⁷¹ İzzüddin İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1994, 1: 294; Şemseddin ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Dâru'l-hadîs, Kahire, 2006, 2: 14; Önkal, *Resulullah'ın İslâm'a Dâvet Metodu*, s. 268-269.

insanların özelliklerine bir bütün olarak bakılmaktadır. Ayete göre, “sözünde durmak” eylemi Allah katında bir ibadettir. Nasıl ki namaz ve zekât uygulanması gereken ibadetlerse “sözünde durmak” eylemi de bir erdem ve ahlaktır. Aynı zaman da “sözünde durmak” imanın bize getirdiği bir vazifedir. Bu vazife bizleri doğru söze, sözüne sadık kalmaya, sadık kalınan sözü yerine getirmeye sevk eder. Bu sayede toplumda bir güven ve düzen ortamı tesis edilmiş olur.

İletişimde jest, mimikler ve insanın duruşu oldukça önemlidir. “Gurura kapılarak insanlara burun kıvrırma, ortalıkta çalım satarak yürüme; unutmaya ki Allah gurura kapılıp kendini beğenen hiç kimseyi sevmez. Yürüyüşünde ölçülü ol, sesini yükseltme; çünkü seslerin en çirkinini eşeğin anırmasıdır.” (Lokmân 31/18-19) ayeti iletişimde nasıl ölçülü olunacağını bize öğretmektedir.

İnsanın tüm hali, konuşması, konuşma şekli, mimikleri, giyim tarzı, duruşu, bakışları, yürüyüşü, toplumsal kimliği vb. iletişimde bir mesaj niteliğindedir. Bu sebeple İslam, insanın her yönünü inşa etmeyi amaçlamıştır. Toplumu bütünleştirecek ilk adım insandan geçmektedir. İnsanın birey olarak kişisel bütünlüğünü sağladıktan sonra diğer kişilerle iletişim bütünlüğünü sağlaması daha kolay ve sağlam olacaktır. Birey kendi kişilik bütünlüğünü sağlamalıdır ki, diğer insanları anlayabilsin ve saygı duyabilsin. Çünkü kişiliğin oluşmadığı toplumlarda denge kurulamaz. İ'tidâl üzere hareket edilemez ve dolayısıyla iyi ilişkiler kurulamaz.⁷² Kişilik oluşmamış toplumlarda birbirini anlamayan, saygı duymayan bireyler vurdumduymaz tavırlar içinde olup toplumda kargaşa meydana getirir. Kargaşanın hâkim olduğu toplumlarda bütünleşmeden de söz edilemez.

İnsan ilişkilerinde önemli olan ilkelerden biride kişinin söylemi ile eylemin uyumluluğu ve bütünlüğüdür. “Sizler kitabı okuduğunuz halde insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?” (el-Bakara 2/44) ayetinde buna dikkat çekilmekte ve sözlerle fiili uyuşmayan kimseler eleştirilmektedir. İslam dininin müslümanlara yüklediği tebliğ görevinin en etkili yolu kişinin kendini doğruya iletme örneği oluşturmaktır. “Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında çok çirkin bir davranıştır.” (Saff 61/2-3) ayetinde de insanın kendi benliğiyle

---

⁷² Altınkardeş, *Din ve Toplumsal Bütünleşme*, s. 103-104.

olan iletişimi ve bütünleşmeyi sağlayıp sonra “iyiliği emredip kötülükten sakındırma” misyonunu kazanmayı önermekte ve tutarsız davranışlar ağır bir dille eleştirmektedir.

Hız. Peygamber’in insanlarla iletişiminde muhatabın özel durumlarına dikkat ettiği görülmektedir. “Allah’ın resûlü hutbe okurken yanına vardım ve hutbe esnasında dedim ki: ‘Ya Resullallah (kendimi kastederek) Yabancı bir adam geldi; dini hakkında bilgi istiyor; dinini iyice bilmiyor.’ Bunun üzerine Hız. Peygamber bana döndü; hemen hutbesini yarım bırakıp indi ve yanıma geldi. Oturdu ve Allah’ın kendisine öğrettiğinden bana öğretmeye başladı. Sözü bitince döndü; tekrar hutbeye çıktı ve kaldığı yerden devam ederek hutbesini tamamladı.”⁷³ rivayetinde iletişimde toleransın ve muhataba yakın ilginin önemi görülmektedir.

Peygamberimizin uygulamasına baktığımızda, kim olursa olsun kendisinden dini konuda yardım ve bilgi isteyen kişiye hutbesini kesip, sırf onu muhatap alarak onunla ilgilenmesi, İslam dininde bireye verilen değer ve iletişimin önemine dikkat çekmektedir. Peygamberimizin iletişim kurarken insanları bire bir muhatap almasının sebebi, birlik ve bütünlüğe ulaşmış toplumların, toplumla sağlıklı iletişim kuran bireylerden oluştuğunu bilmesidir. Toplumsal kaynaşmayı başarmak için bireylerin, dengesine, zekâ gücüne, sorumluluk ve vazife şuuruna, hizmet anlayışına uygun olarak, karakterli ve dürüst davranışlar sergilemelidir.⁷⁴ Bireyi bu şekilde nitelikli hale getirmenin yolu ise, kişiyi değerli hissettirecek iletişimden geçmektedir. Yukarıda zikrettiğimiz peygamberimizin uygulaması da, topluma hitap ederken tek bir birey için hutbeye ara vermesinin sebebi de budur.

Toplumsal bütünleşmenin araçlarından biri olan iletişimde olmazsa olmaz şartlardan bir tanesi de istişaredir. Bedir savaşı öncesi el-Hubab adında bir sahabe peygamberimize gelerek görüşünü şöyle ifade etmiştir. “Ya Resulallah! Bizi bu mevziye yerleştirmen ilahi vahiyle ise, diyeceğimiz yok; ama vahiy değil de bir görüş ise, biliniz ki burası savaş mevzii olarak uygun değil! Onun için münasip görürseniz, suya yakın bir yerde mevzilerimizi kuralım ve kuyudan çıkaracağımız suyla dolduracağımız bir havuz yapalım ki, savaş sırasında kuyudan su çekme derdi

---

⁷³ Müslim, “Cuma” 60.

⁷⁴ Altıkardeş, *Din ve Toplumsal Bütünleşme*, s. 83.

olmasın, bu havuzdan içelim, savaşmaya devam edelim.” demiş, Hz. Peygamber de bu genç sahabinin görüşüne uymuştur.⁷⁵

İstişarenin en güzel örneğini sergileyen bu hadise, Hz. Peygamber’in her durum ve şartta bireylerle fikir alış-verişi yapabilecek bir pozisyonda olduğunu göstermektedir. İşin ehli olan kişilerle istişare etmenin önemine vurgu yapan bu hadise, istişare sonucunda peygamberimizin şahsi görüşünden vazgeçebildiğini⁷⁶ ashabının görüşlerini almaktan geri durmadığını göstermektedir. Aynı zamanda ashabına istişare etme noktasında o kadar güven vermiştir ki, arkadaşları Hz. Peygamber’e görüşünün vahiy kaynaklı olup olmadığını sorabilecek cesareti bulabilmiştir.

Muhataplardaki karşılıklı güven iletişimi daha sağlıklı temeller üzerine oturtmuştur. Bu da görüşlerin rahatlıkla ve açık yüreklilikle paylaşılmasını sağlamıştır. Birbirleriyle iletişimleri sağlıklı bireylerin oluşturdukları toplumlar şüphesiz bütünlüğü daha iyi sağlamakta ve bu bütünlüşme sonraki nesillere de sağlıklı bir şekilde aktarılabilir.

1.3.4. Özgürlük (Hürriyet)

Hürriyet insanın neyi yapmak isteyip neyi ise yapmak istemediğine kendi iradesiyle karar vermesi ve kararının gereklerini yerine getirirken başkaları tarafından engellenmemesidir. Hiçbir kısıtlama ile kayıtlı olmama, her istediğini elde etme ve her şeye güç yetirebilmeye mutlak özgürlük; belirli sınırlar içerisinde istenen şeyin yapılabilmesine de görelî özgürlük denir. Felsefi anlamda özgürlük kavramının paradoksal bir içeriği vardır. Bir yanda, kişinin isteklerini yerine getirmesi durumunda kendi egosunun güdümünde olmasının getirdiği bağımlılık, öte yanda da yapılmak istenen şeyin, eğitim kurumları, kitle iletişim araçları veya sosyal baskıların dolayımından geçmesinden dolayı başkalarının istekleriyle olan ilişkisi dikkate alındığında, hangi durumlarda insanın daha özgür olduğunun belirlenmesi oldukça zordur. Bu nedenle özgürlük kavramının içeriği, neye bağımlı olmanın veya ne ile kayıtlı kalmanın meşru olduğuna dair önyargılarla doldurulmaktadır. Bu yüzden, en genel anlamıyla özgürlük, hangi kurallara bağımlı kalındığının bilincinde olmak,

⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 1: 665; İhsan Süreyya Sırma, *Müslümanların Tarihi*, Beyan Yay., 2016, İstanbul, s. 232.

⁷⁶ İbrahim Canan, *Peygamberimizin Tebliğ Metodları*, Yeni Akademi Yay., İzmir, 2007, s. 275.

kaçınılmaz zorunlulukların farkına varmaktır.⁷⁷

Zygmunt Bauman “Her şeyden önce, ben başka insanların benim gibi aynı amaçlar için mücadele ettiklerini ancak hepsinin amaçlarına erişemediklerini, çünkü mevcut ödül miktarının sınırlı olduğunu, yani ödül sayısının, peşindeki insanların sayısından az olduğunu öğrendim”⁷⁸ demektedir. Yani seçme özgürlüğü kendi başına kişinin seçimlerini hayata geçirme özgürlüğünü garanti etmemekte amaçlanan sonuçlara erişme özgürlüğünü sağlayamamaktadır.⁷⁹

Kur’an, insanın mutlak özgürlüğe sahip olmadığını özgürlüğünün sınırlı olduğunu ve mutlak irade ve diğer insanların yaşam alanlarından bağımsız olmadığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla özgürlük Allah’ın mutlak hâkimiyetini hem de onun adaletiyle irtibatlı olarak insanın özgürlüğünü ve sorumluluğunu birlikte kabul etmektedir. Allah insana kendi kararını kendi verebileceği bir özgürlük alanı vermiştir. Cenâb-ı Hak “Sizi yaratan O’dur. Böyle iken kiminiz kâfir, kiminiz mü’minidir. Allah yaptıklarınızı görendir.” (et-Teğâbün 64/2) buyurmuş ve insanların inanç tercihlerinde özgür olduğuna işaret etmektedir. “(Ey Muhammed) Şüphesiz bu kitabı sana, insanlar için bir hak ve gerçek olarak indirdik. Artık kim doğru yolu seçerse kendi lehinedir. Kim saparsa kendi aleyhine sapmış olur. Sen onların üzerine vekil değilsin.” (ez-Zümer 39/41) buyurarak tercihleri neticesinde insanların elde edecekleri olumlu ve olumsuz sonuçlarının kendilerini bağlayacağını ifade etmektedir.

Toplumsal bütünleşmenin temel dinamiklerinden olan özgürlüğün, bu görevini yerine getirmesi için bazı özelliklere sahip olması gerekir. Her insan, ancak başka bir insanın aynı özgürlüğüne tecavüz etmediği sürece dilediğini yapmakta özgürdür. Başkalarını mutluluktan yoksun bırakmaya veya onların mutlu olma çabalarına engel olmaya kalkışmadığımız sürece, kendi iyiliğimizi kendi bildiğimiz yolda aramak özgürlük olarak görülebilir.⁸⁰ Toplumsal bütünleşme toplumu başına buyruk özgür bireyler haline getirmekle değil, bireyleri birbirini tamamlar ve birbirine bağımlı hale getirerek kişisel bağımsızlık olayının gerçekleştirmekle mümkün olacaktır.⁸¹ İnsan kendine has özellikleriyle toplumda kabul ve değer gördüğü kadar insanlığa katkısı

⁷⁷ Demir-Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, s. 325.

⁷⁸ Zygmunt Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay. İstanbul, 2017, s. 34.

⁷⁹ Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, s. 35.

⁸⁰ Mill, *Özgürlük Üzerine*, s. 20.

⁸¹ Mill, *Özgürlük Üzerine*, s. 249.

vardır. Toplumsal düzen, tıpkı evrenin yasalarla dizayn edilmesi gibi insanlığa ait değerlerle sağlanmaktadır.⁸²

Değer yargılarının bir toplumun işleyişinde hayati bir yeri bulunmaktadır. Toplumsal değerlerin yaratılmasında ve beslenmesinde din, kültür ve gelenek önemli bir kaynak oluşturur.⁸³ Bu değerlerden biri kişisel özgürlüktür. Kişisel özgürlüğün ve özgür ortam içinde yapılan iletişim, toplum sorunlarının çözümüne olduğu kadar, kişiler arası sorunların çözümünü sağlar.⁸⁴ Bu da toplumsal bütünleşmeye özgürlük açısından katkıda bulunur.

Her birey, kendi yaşam alanı içinde duruma ve şartlara bağlı olarak kazandığı deneyimler ışığında karakterini şekillendirirken, kendi hak ve özgürlüğünden aldığı güç ile tercih etme yetisine sahiptir. Özgürlük, aslında insanın kendisini ilgilendiren vicdan özgürlüğüne, düşünce özgürlüğüne ve duygu özgürlüğüne sahip olup herhangi bir şey hakkında karar mercii olarak bizzat kendisinin olması durumudur.

İnsanoğluna verilen özgürlük ve sorumluluk duygusu beraberinde insanların hakkına tecavüz etmeden her bireye hak ettiği değeri ve şerefi vermeyi de getirir. Bu da özgürlüğe sahip diğer bireylerle iletişim ve dayanışmaya yönlendirir. “İyilik ve takva hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın” (el-Mâide 5/2) ayetinde özgür iradeleriyle bir amaç uğruna bir araya gelen bireylerden bahsetmektedir. İnsan kendi özgürlüğü pahasına diğer insanların özgürlüğüne müdahale edemez ve kısıtlayamaz. Kendi özgürlüğünü başka insanların özgürlüğünden çalarak elde edilen özgürlük alanı geçek özgürlük değildir. Böyle bir ortamda toplumsal bütünleşmeyi sağlamak kesinlikle mümkün olamaz.

Özgürlük pasif bir olgu değildir. Aksine insanların birbirleriyle paslaştıkları dinamik ve aktif bir olgudur. Kişi karşısındaki kişiye verdiği değer ve ona sağladığı özgürlük kadar özgür ve değerlidir. Aslında insanlar birbirlerinin özgürlüğünü tamamlayan yapbozun parçaları gibidir. Bir insan diğer insanların hak ve özgürlüğüne zarar vermedikçe dilediğini yapmakta ve bireysel haklarını uygulamada serbesttir.

---

⁸² Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, s. 213.

⁸³ Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 27.

⁸⁴ Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana*, s. 17.

İnanç özgürlüğü, insanı insan yapan, ona bu vasfı gerçek anlamda sağlayan ilk insan hakkıdır. İnsanın elinden inanç özgürlüğünü alan kimse, her şeyden önce onun insanlık niteliğini elinden almış demektir. Baskıya ve işkenceye uğramama güvencesi altında inancı yayma ve tanıtmaya özgürlüğü, temel inanç özgürlüğünün ayrılmaz bir parçasını oluşturur. Yoksa inanç özgürlüğü, pratikte hiçbir anlam taşımayan kuru bir laftan ibaret kalır.

İnsan için inanç özgürlüğü, evrensel bir haktır. Kişi bir inancı benimseme noktasında hiçbir zorlamaya ve baskıya maruz kalmadan özgürce karar verme hakkına sahip olmalıdır. Bu hakka sahip olan her birey özgür bir ortamda kendi benimsediği inancı, hem tercih etme hem de yaşama hakkını elde etmiş olur. Bir toplumda inanç özgürlüğünün olması ile toplumdaki farklılıklara karşı saygı ve hoşgörü de geliştirilmiş olur. Toplumdaki farklılıklara rağmen oluşan bu inanç özgürlüğü ve aynı zamanda saygı ve hoşgörü ortamı toplumsal bütünleşmeyi sağlamada en önemli niteliklerdendir.

1.3.5. Fıtrat

Fıtrat kelimesi, “yarmak, uzunluğuna yarmak, ikiye ayırmak, icat etmek” anlamına gelen “f-t-r” fiil kökünden ilk yaratılış anlamındadır. İnsanlığın birliğini vurgulayan bu olgu, insanın fıtrat üzere yaratılmasıdır. Bu yaratılıştan kasıt, insanların fert olarak yaratılışına mahsus olarak değil, bütün insanlığın yaratılışının birliğidir. Ayrıca insanın yaratılışı gereği sahip olduğu eğilim, alışkanlık ve yetenek anlamını da içermektedir.⁸⁵ İlk yaratılış, mutlak yokluğun yarılarak içinden varlığın çıkması, bu yarılmanın sonucunda ortaya çıkan ilk varlık hali fıtrat demektir. Böylece fıtrat, yaratılışın aldığı ilk şekli, henüz dış tesirlerle etkilenmemiş ve başkalaşıma uğramamış olan varoluşun ilk saf halini ifade etmektedir.⁸⁶ Fıtrat, inanç bilinçli olarak edilene kadar imanın teyit edilmemiş halidir.⁸⁷

Peygamberimiz, “Her doğan, fıtrat üzere doğar.”⁸⁸ Buyurmakta ve insanların yaratılış itibarıyla eşit olduğunu ortaya koymaktadır. Bu eşit yaratılış insanın doğuştan

⁸⁵ Ebû Abdîrrahmân Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmerrâî, Dâru ve Mektebetü'l-hilâl, Beyrut, ts., 7: 417; İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut, ts., 5: 55.

⁸⁶ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Ankara, 1993, s. 124.

⁸⁷ Muhammed Yasin, “Fıtrat ve İslam Psikolojisi”, *İslami Sosyal Bilimler Dergisi*, 3:2, (43-61), çev. F. Mehveş Kayani, İstanbul, 1995, s.49.

⁸⁸ Buhârî, “Cenâiz” 80.

temiz şekilde yaratılışını simgeler. Çünkü Kur'an "Rabbin Ademoğulları'ndan onların sırtlarından zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' dedi. Onlar da 'Elbette öyle! Tanıklık ederiz' dediler." (el-A'raf Suresi 7/172) ayetiyle insanın varlık sahnesine çıkmadan önce insanın yaptığı bir sözleşmeden bahseder. "Denizde başın bir musibet geldiğinde, O'ndan başka bütün yalvardıklarınız kaybolup gider." (el-İsrâ 17/67) ayeti de bu fitrata işaret etmekte, insanların tevhit inancına doğuştan meyillerinin olduğunu ortaya koymaktadır. Özgür iradeleriyle sebebiyle tercihleri farklı olsa da, insanlık rabbi konusunda fitri açıdan bir birlik ve bütünlük içerisindedir.

"O halde sen hanif olarak bütün varlığınla dinle, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah'ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler." (el-Fâtır 30/30) ayetinde her ferdin kendine mahsus olan cüz'î yaratılışı değil, bütün insanların insan olmaları bakımından yaratılışlarında esas olan ve hepsinde ortak bulunan genel yaratılıştır. Dış etken, kazanma ve âdet gibi ikinci derecede bulunan sebeplerinden ayrı olan ilk yaratılış bu ayette insanın yönelmesi gereken tabiatı olarak sunulmaktadır.⁸⁹ Fitrat insanın doğru ile yanlış, hak ile batıl arasında ayırım yapabilmesine ve böylece Allah'ın varlığını ve birliğini kavrayabilmesine imkân veren ve dünyaya geldiğinde sahip olduğu yetenek olduğu için dış dünyadan elde ettiği kazanımlardan çoğu zaman daha kıymetli olabilmektedir.⁹⁰

Elmalılı ayette geçen "onun üzerine yarattığı (fitrat)" ifadesi üzerinde durmakta ve bu ifadenin her ferdin kendine mahsus olan cüz'î yaratılış değil, bütün insanların insan olmaları bakımından yaratılışlarında esas olan ve hepsinde ortak bulunan genel yaratılış anlamına geldiğini söylemektedir. Bu fitrat gereği insan nefsinin bütün meyillerinde böyle yaratılış hikmetine doğru bir tabiat vardır. Bu tabiat da hep hakka ve hayra yönelik bir istikameti takip etmektedir.⁹¹

İnsan ne kadar farklılaşıp dış dünyaya farklı görüntü verse de fitratı değişmemektedir. İnsanın, insan olma yönüyle asıl fitratı yaratıcısına boyun eğmek ve yaratana Allah'a kulluk etmektir. Ebu Hüreyre'den rivayet olunan bir hadiste Hz.

⁸⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6: 255-256.

⁹⁰ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı-Meal-Tefsir*, çev. Cahid Koytak-Ahmed Ertürk, İşaret Yay., İstanbul, 1999, 2: 826.

⁹¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6: 255-256.

Peygamber “Her doğan fitrat üzere doğar. Öyle iken ana babasıdır ki onu yahudileştirir veya hristiyanlaştırır veya mecusileştirir.”⁹² buyurmuştur. Dolayısıyla fitrat bizi haksızlıklardan, zararlardan ve insanlıktan çıkmaktan koruyan bir kalkan gibidir. Çünkü fitrat her insanın içine yerleştirilmiş insana kendisini hatırlatan ve olumsuz durumlarda vicdan aracılığıyla alarm veren bir uyarı aracıdır. İnsan dünyada yaşadığı çevre, düşünce ve sosyal çevreden etkilenerek hangi kötü ameli işlese de fitrat aynı sağlamlıkta durmaktadır. Önemli olan insanın içindeki fitratın sesini açığa çıkarıp dinlemesidir. Fitratın sesini dinleyen her birey diğer insanlara karşı sorumluluğunun ve görevinin farkına varır. Böylece fitrat üzere yaratılan insanoğlunun birliği ve bütünlüğü sağlanmış olur.

Hangi inanca sahip olursa olsun bütün insanlığın üzerinde ittifak ettikleri doğrular ve gerçekler vardır. Bazı yanlış inanç ve davranışlara sahip olsa da fitratı gereği hayatta değişmez birçok doğruyu kabul etme eğilimi değişmeden insanda kalmaya devam eder. Doğru zaman ve yöntemle diğer hakikatlerle tanışma imkanı verilirse onları da kabul etmesi mümkündür. İşte bu içsel sezgiler harekete geçirilebilirse toplumsal bütünleşme sağlanabilir.

1.3.6. Hoşgörü (Müsâmaha)

Düşünce, davranış ve eylemlerinde farklı, değişik veya zıt olanlara karşı olgun ve anlayışlı davranma, yanlış olduğu düşünülen veya onaylanmayan görüşlerin dile getirilmesine fırsat verme, kendisine tanıdığı hakları başkalarına da tanıma tavrı olarak tanımlanan hoşgörü⁹³ toplumsal bütünleşmenin dinamiklerindedir.

Kur’an insanın mutlak kurtuluşu olarak gördüğü din inancını bile hoşgörü çerçevesinde değerlendirmiştir. Nitekim “Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah’a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapılmıştır. Allah her şeyi işitir ve bilir.” (el- Bakara 2/256) ayetinde din seçiminde zorlamanın olmadığını ve özgür iradesiyle İslam’ı seçmeyen kimselerin hoşgörüyü hak ettiğini vurgulamıştır.

⁹² Buhârî, “Cenâiz” 80; Müslim, “Kader” 22-24; Muvatta, “Cenâiz”, 52.

⁹³ Demir-Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, s. 194.

Seyyid Kutub (v. 1966) bu ayeti şöyle değerlendirmektedir: “Bu ayetin ilk cümlesi mutlak olumsuzluk ifade ediyor: ‘Dinde zorlama yoktur.’ Dil bilimcilerinin deyimi ile ‘Nefy-i cins’ öntakılı bir cümlecik. Yani zorlamanın her türlüünü olumsuzlayan, reddeden bir ifade karşısındayız. Zorlamanın varlığı kökünden olumsuzlanıyor, reddediliyor. Başka bir deyimle, inanca yönelik baskı sadece yasaklanmakla yetinilmiyor, varlık âleminden ve olaylar dünyasından tamamen kovuluyor. Cümlede olumsuz bir üslupla kullanılan –her şeyi içine alan bir şekilde- bu yasaklama, en etkili ve vurgulu bir yasaklama biçimidir.”⁹⁴

Hız. Peygamber’in, amellerin niyetlere göre değerlendirileceği yönündeki ifadesi hoşgörünün önemine atıfta bulunmaktadır. Çünkü zorlama ile yapılan iman ve ibadetler makbul değildir. Zorla ve baskıyla edinilen inanç gerçek iman değildir. Yani İslam’da yapılan amelde aranan en önemli özellik iyi niyet ve şahsın kendi tercihi olmasıdır. Bu sağlanamıyorsa muhataba hoşgörüsüyle yaklaşmak gerekecektir. Aksi takdirde toplumsal bütünleşmenin önündeki en önemli engel olan baskı ve zorbalık hoşgörünün yerini alacaktır. “Eğer rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi topluca iman ederdi. Hal böyleyken, mümin olsunlar diye sen tutup insanları zorlayacak mısın?” (Yûnus 10/99) ayetinde muhataplara insanların farklı inanca sahip olmalarının beklenen bir durum olduğu ve durumun kabullenilmesi gerektiği anlatılarak hoşgörülü olmak tavsiye edilmektedir.

Seyyid Kutub İslam’ın hoşgörülü tavrını Hristiyanlıkla kıyas ederek şu ifadeleri kullanmıştır: “İslam’dan önceki dinlerin en sonuncusu olan Hristiyanlık kendini süngü ile ateşle, işkence ve tepeleme yolu ile kabul ettirmişti. Bu politikanın yürütücüsü, imparator Konstantin’in Hristiyan olmasından sonraki Roma İmparatorluğu olmuştu Oysa Roma İmparatorluğu aynı işkenceleri, daha önce, ikna olarak ve isteyerek Hristiyanlığı kabul etmiş olan çok az sayıdaki vatandaşına uygulamakta tereddüt etmemişti. Üstelik Roma İmparatorluğu’nun Hristiyanlık uğruna uygulamış olduğu baskıların ve toplu kısımların kurbanları sadece Hristiyanlığı kabul etmeyenler olmamıştı; devletin mezhebine girmeyen, bu mezhebin

---

⁹⁴ Kutub, *Fî zilâli’l- Kur’ân*, 2: 44-45.

Hız. İsa'nın konumuna ilişkin bazı doğmalarını benimsemeyen değişik mezhep yanlısı Hristiyanlar da bu amansız vahşetten paylarını almışlardı!"⁹⁵

İnsanlarla ilişkisinin dayanması gereken en önemli değeri hoşgörü olarak belirleyen Hız. Peygamber "Mü'minlerin en sevimli olanı, başkalarıyla iyi geçinen ve başkalarının da kendisiyle iyi geçindiğidir. Ülfet etmeyen ve başkalarıyla iyi geçinmeyen kimsede hayır yoktur."⁹⁶ buyurarak buna dikkat çekmiştir. Dolayısıyla İslam dini öyle bir düşünce yapısı getirmiştir ki kendisi dışındaki dinlere ve düşünce yapılarına saygılı olmayı sistemleştirmiştir. Toplum düzenini bozmamak ve diğer insanların özgürlük alanını işgal etmemek şartıyla sadece dini alanda değil hayatın her alanına yönelik zor kullanmanın önüne geçmiştir.

Karşılaşılan kötülüğe verilecek karşılık söz konusu kötülüğü devam ettirmemelidir. Nitekim "İyilikle kötülük eşit olmaz. Sen, en güzel olan bir tarzda (kötülüğü) uzaklaştır; o zaman, (görürsün ki)seninle onunun arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki sıcak bir dost oluvermiş." (Fussilet 41/34) ayetinde kötülüğe kötülükle karşılık vermek yerine iyilikle karşılık vermek tavsiye edilmektedir. Bu tutumun bir sonucu olarak düşman olan kimselerin de dosta dönüşebileceği vurgulanmıştır. Burada hoşgörünün önemi görülmektedir. Çünkü insan fitratı gereği iyiliği görmezden gelmemekte ve gördüğü iyi muameleden etkilenip önceki tutumunu değiştirebilmektedir. Toplum içerisinde birliği ve bütünleşmeyi tehdit eden unsurlar bu sayede bertaraf edilebilmektedir.

1.3.7. Güven (Emân)

Güvenilir olma hali, kendisine can ve mal emanet edilebilir olma, bir kişinin, kendisinden zarar gelmeyeceğine ve emanete hıyanet etmeyeceğine dair çevresinin güvenini kazanmış olması hali⁹⁷ olarak tanımlanan güven toplumsal bütünleşmenin önemli dinamiklerindedir.

İnsan ilişkilerinin temelini birbirlerine duydukları karşılıklı güven duygusu oluşturmaktadır. İnsanların bireysel ilişkilerde nasıl karşılıklı güven duygusuna ihtiyaç varsa aynı şekilde toplumsal anlamda da toplumların birbirleriyle olan ilişkilerinde güven olgusuna ihtiyaç vardır.

⁹⁵ Kutub, *Fî zilâli'l- Kur'ân*, 2: 44-45.

⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1999, 15: 106.

⁹⁷ Demir-Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, s. 182.

Her birey hem toplumsal hem de bireysel ilişkilerinde can, mal, hak ve özgürlükler konularında toplumsal normlara, kurallara ve kurumlara inanıp kendilerini güvende hissetmeleri toplumsal bütünleşmenin ön şartlarındandır.

Güven duygusu bireyden topluma, toplumdan bireye olan bütün ilişkileri kapsamıyla tüm insanlığın ilişki niteliğini belirler. Güven duygusunun olmadığı ilişkiler çatışma, şiddet, güvensizlik, savaş gibi olgular ortaya çıkmaktadır. Güven duygusunun var olduğu ilişkilerde ise uzlaşmacı ve barışçıl davranış şekilleri ortaya çıkmaktadır.

Toplumsal bütünleşmenin hâkim olduğu bir toplumda, bireylerin diğer bireylere, gruplara ve kurumlara olan güveni vardır. Bu güven sayesinde bütünleşmenin gerçekleştiği toplumda işbölümü, uzlaşma ve sosyal bir huzur ve mutluluk vardır. Toplumsal huzur ve mutluluğun yakalandığı toplumlarda yabancılaşıma ve çatışma önlenir. Böylece güven ortamının sağlandığı toplumsal ilişkilerde sosyal bütünlük sağlanmış olur.

“Ey iman edenler! Hep birden barışa girin. Sakın şeytanın adımlarını takip etmeyin. Çünkü o, apaçık düşmanınızdır.” (el-Bakara 2/208), “Eğer barışa yanaşırlarsa sen de yanaş ve Allah’a güven; O her şeyi bilen ve işitendir.” (el-Enfâl 8/61) ayetlerinde karşılıklı güvene bir çağrı vardır. Ayrıca Hz. Peygamber’in “Müslüman, dilinden ve elinden müslümanların zarar görmediği kimsedir. Muhacir ise, Allah’ın yasakladığı şeylerden uzak duran kimsedir.”⁹⁸ şeklindeki hadisi güvenilirliğin önemini ortaya koymaktadır.

Güven kavramı en az iki kişi arasındaki ilişkide kendisini gösteren bir duygudur. Bu duygu toplumsallaştığında o toplum güven üzerine kurulu bir yapıya bürünecektir. Toplumsal bütünleşmenin sağlanması için olmazsa olmaz şartı olması bundan ileri gelmektedir.

1.3.8. İş Bölümü ve Muhtaçlık

Bir iş, hizmet veya üretimin her biri ayrı ayrı birimler tarafından yapılan küçük parçalara ayrılarak yerine getirilmesi ve işin bölüşülmesi anlamına gelen iş bölümü⁹⁹ toplumsal bütünleşmeyi sağlayan faktörlerdendir. Çünkü insan toplum tarafından üretilen her ürüne ve hizmete muhtaçtır. Bunun bilincinde olan insan ait olduğu topluma kayıtsız kalamayacak ve toplumdan hizmet aldığı gibi ona hizmet verme

⁹⁸ Buhârî, “İman” 4-5, Rikâk 26; Müslim, “İman” 64-65.

⁹⁹ Demir-Mustafa, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, s. 218.

gayretinde olacaktır. Bu muhtaçlık duygusu işbölümünün görünür ve somut yönünü ifade etmektedir. Ancak işbölümü özü itibariyle diğer kişileri ötekileştirmeden onların bir parçası ve tamamlayıcısı olduğu bilincinde hareket etme duygusuna tekabül etmektedir.¹⁰⁰ Yani işbölümü ve muhtaçlık zorunluluktan öte kabullenilmiş bir bilinç halidir.

İnsanlar içinde yaşadıkları dış dünyayı kendi içinde uyumlu ve koordineli çalışan bir yapıya dönüştürürler. Çünkü sosyal gerçeğin bütünü yaşayamazlar ve işbölümü realitesini bütünüyle kabullenme yöneliminde olurlar. İşbölümü şuuru hiçbir zaman bir bütün teşkil edemeyecek olan tek tek şuurların bir araya gelmesi ile oluşur. Sosyal sınıfların olması da iş bölümünün neticesidir.¹⁰¹

Kâinata bakıldığında da birbirlerine muhtaç yapıların bulunduğu ve bunların arasında da yüce kudret tarafından belirlenmiş bir işgücü olduğu görülür. İnsanlar arasındaki işgücünün oluşmasının sebebinin Allah “Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar? Biz onların dünya hayatındaki geçimliklerini taksim ettik ve bir kısmının diğerlerine iş gördürebilmesi için birbirlerine üstün kıldık” (ez-Zuhuruf 43/32) ayetiyle insanların birbirlerine muhtaçlığı olarak belirlemiştir. İnsanların maddi imkan ve güçlerinin eşit olmaması hayatın devamını mümkün kılmayacaktır. Çünkü herkes müsavi olsaydı hiç kimse bir başkası için çalışmaz ve hiç kimse bir başkasının emri altına girmezdi. Böyle olması halinde ise bu durum, dünyanın harap olmasına, onun nizamının bozulmasına sebep olurdu.¹⁰²

1.3.9. Sosyal Düzen

Sosyal düzen “bireylerin çıkarlarının uzlaşması veya yerleşik toplumsal değerlerin bir sonucu olarak, toplum içinde sürekliliğini koruyarak var olan düzenli ilişkiler sistemi” olarak tanımlanmaktadır¹⁰³ ve toplumsal bütünleşmenin önemli dinamiklerindedir. İnsanın herhangi bir bilinçli çabasını gerektirmeyen bir olgu olarak görülen sosyal düzen bu yönüyle insan eseri bile sayılmayabilir.¹⁰⁴ Herhangi bir düzen kendiliğinden gerçekleşmez. Ancak düzen, insanların nasıl davrandıklarına değil nasıl davranacaklarına önem vermekte ve öncelikle de yapma biçimlerini

¹⁰⁰ Demir-Mustafa, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, s. 218.

¹⁰¹ Cemil Meriç *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, İletişim Yay., İstanbul, 1999, s. 206.

¹⁰² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 27: 630.

¹⁰³ Demir-Mustafa, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, s. 374.

¹⁰⁴ Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, s.222.

belirmektedir. Böylece, daha iyi bir dünyayı öngören düzen olması gereken ve ideal bir yaşama yönelmektedir.¹⁰⁵

“Şüphesiz biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık.” (el-Kamer 54/49) ayetini sosyal düzenin mahiyeti bağlamında yorumlayan Seyyid Kutub “Her şeyi bir ölçüye göre yaratmışızdır. Onun gerçek durumunu belirten vasfını anlatan, miktarını tayin eden, zamanını tespit eden, mekânını belirleyen, çevresindeki eşya ile olan münasebetlerini ayarlayan, varlıklar âleminde tesirini belirleyen bir ölçüye göre yarattık. Bu plan her yaratığın öz varlığını, niteliklerini, miktarını, zamanını, yerini, çevresini kuşatan varlıklar ile arasındaki ilişkileri ve evrenin yapısı üzerindeki etkisini belirler, sınırlandırır.”¹⁰⁶ ifadelerini kullanmaktadır. Evren, bu plan doğrultusunda koordineli ve uyumlu bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Evrendeki her şey bu mutlak düzeni gerçekleştiren muhteşem ölçüye ve plana bağlıdır.

Evrensel bir uyumdan bahseden Kur’an, küçücük bir zerre tanesinden gezegenlerdeki dengeye kadar her varlığın amacı üzere, evrende hayat bulunduğunu bizlere çeşitli ayetlerle göstermektedir. Bu amaçla beraber yeryüzünde birde sosyal düzen ve dengenin de bulunması gerekir.

Evrendeki dengeyi yaratan Allah Teâla helalleri, haramları, ibadet kurallarını, insanlar arası hukuk ve ahlaki kuralları bizlerle paylaşmıştır. Bu kurallar toplumda insan ilişkilerinde düzen ve dengeyi sağlama amacı güder. Aynı zamanda bu düzen içerisinde sadece müslümanlar arası ilişkiler değil, aynı zamanda aynı dine mensup olmayan insanlarla da nasıl ilişkiler içerisinde olunması gerektiği ile alakalı birçok tavsiyeler sunmaktadır.

“O, göklerin ve yerin egemenliği kendisine ait olan, çocuk edinmeyen, egemenliğinde ortağı bulunmayan, her şeyi yaratan, yarattığına belli bir ölçüye göre düzen veren Allah’tır.” (Furkân 25/2) ayetinde kâinattaki düzene değinilmektedir. Muhammed Esed “Yarattığı ve idame ettirdiği büyük kozmik düzen içinde her şeye ya da her olaya belli bir fonksiyon, belli bir mahiyet ve keyfiyet tayin eden O’dur. Yani, onu kendi içinde tutarlı kılmakta ve yerine getirmekle yükümlü olduğu fonksiyonlara uygun vasıflarla donatmakta, böylece onu varoluşun gereklerine baştan

¹⁰⁵ Vecdi Aral, *Toplum ve Adaletli Yaşam*, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1988, s.12.

¹⁰⁶ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur’an*, 14: 187.

uygun hale getirmektedir.”¹⁰⁷ diyerek kozmik düzenin de kendine ait kurallarının olduğuna ve işleyiş bakımından kusursuzluğuna dikkat çekmektedir.

İnsan, kaçınılmaz bir şekilde toplumsallaşmaya yönelimi olan bir varlıktır. Evrensel düzenin içinde olan insan aynı zamanda kendi içinde de bir düzen ve uyumu yakalamak zorundadır. Yaşamın varlığını koruyabilmesinin olmazsa olmaz şartı, insanlar arası ilişkilerin bir sosyal düzene bağlanmasıdır. Bu düzeni oluşturacak olan ise, hukuktur.¹⁰⁸ Hukuk ile sosyal düzen sağlanmakta, herkesin görev ve sorumlulukları belirlenmekte ve düzenin aksayan yönleri düzeltilmektedir.

Hukukun insan yaşamına girmesi için toplumsal yaşama geçilmiş olması gerekmektedir. Çünkü toplumsal yaşamla birlikte değer yargıları belirlemektedir. Hukukun yanı sıra ahlaki değerler ve normlar da sosyal düzeni sağlama ve toplumsal bütünleşmeye katkı sağlar. İşte bu değer yargılarıyla birlikte hukuksal yaşama geçilmiş olunmakta ve kötü davranışlar yasaklanmakta, bu yasakları denetleyecek ve kötü fiillerin cezalarını uygulayacak kurumlara ihtiyaç duyulmaktadır.¹⁰⁹

Hukuk ile toplumun ayrılmaz ikili olması hukuki bir düzenin kaçınılmaz bir durum olduğunu ortaya koymaktadır. Düzen, hukukun asıl amaçları olan adalet, özgürlük ve eşitliği gerçekleştirilebilmesinin aracı konumundadır.¹¹⁰ Toplumdaki nizam ve intizamı sağlayan bu ilkeler toplumsal bütünleşmeyi sağlayan temel kavramlardır. Hepsi birbiri ile bağlantılı bir zincirleme halinde toplumu ayakta tutan ve toplumdaki uyumu oluşturan ilkelerdir. Adalet, özgürlük ve eşitlik bir değer ve düzenin tek ve birbirinden ayrılmaz parçaları gibi kaynaşarak bir bütün oluşturmaktadırlar.¹¹¹

Sosyal değerler toplum içerisinde var olan ve değerlendirmelerde kullanılan standartlardır. Onlar kültüre ve topluma anlam katan ölçütlerdir ve toplumda paylaşılır.¹¹² Değer yargılarının bir toplumun işleyişinde hayati bir yeri bulunmakta olup, bu şekli altında onlar çok önemli toplumsal gerçeklikler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

---

¹⁰⁷ Esed, *Kur'an Mesajı*, 2: 726.

¹⁰⁸ Aral, *Toplum ve Adaletli Yaşam*, s.9.

¹⁰⁹ Can, *Hukuk Sosyolojisinin Antropojik Temelleri ve Genel Gelişim Çizgisi*, s.11-12.

¹¹⁰ Niyazi Öktem, *Özgürlük Sorunu ve Hukuk*, İ.Ü.H.F. Yay., İstanbul, 1977, s.293.

¹¹¹ Öktem, *Özgürlük Sorunu ve Hukuk*, s.293

¹¹² Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 27.

Yüce Allah, kâinatta her varlık biriminin hacmini, biçimini, fonksiyonunu, işini, zamanını, yerini, diğer varlıklarla olan ilişkisini bir uyum ve düzene koymuştur. Bu düzene bağlı olarak varlık âleminde sınırlamalar mevcuttur. Her yaratılan varlığın belirli bir ömrü vardır. Hiçbir varlık kendisine takdir edilen zaman diliminden dışarı çıkamamaktadır.

Sınırlamalar insana belirli bir düzen sağlamaktadır. İnsan, kendisinden başka varlıkların yaşamını olumsuz yönde etkileme hakkına sahip değildir. Allah'ın insana koyduğu sınırlamaların yanında insanların toplumsal ilişkilerin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesi için gerek devlet gerekse kültürel örf ve adetler aracılığıyla ilkeler ortaya koyulmuş ve belirli sınırlar çizilmiştir.

Her olayda, her başlangıçta, her sonda, her adımda, her değişiklikte, her yenilikte, her canlı ve cansız varlıklarda yüce Allah'ın plânı vardır. Bu planın amacı ise, evreni bir düzen ve uyum için de devam etmesini sağlamaktır.

1.3.10. Doğal Hukuk

Hukukî nitelikteki ilkelerin doğada varolan veya varolduğu kabul edilen düzenliliklere göre belirlendiği hukuk düzeni¹¹³ olarak tanımlanan doğal hukuk, doğada kendiliğinden var olan bir düzeni ve yaratılışla varlıklar üzerinde bulunan bir uyumu ve ilkeleri ifade etmektedir. Allah “ Gerçekten biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık.” (el-Kamer 54/49) buyurarak doğada bir denge ve düzenin varlığına işaret etmektedir. Yani eşyanın bir doğası, bir düzeni vardır. Bu düzen ve yaratılışın doğası gereği eşyaya konulan ölçü ve denge evrende bir uyum ve denge ortaya koymaktadır. Niketim Allah “Yedi göğü birbiriyle tam bir uygunluk içinde yaratan O'dur.” Buyurarak doğada bulunan bu nizam ve dengeye atıf yapmaktadır.

İnsanoğlu, doğası gereği akıllı bir varlıktır. Hukuk, insanlar tarafından akıl ile tefekkür ederek ve diğer insanlarla ilişkiler kurarak geliştirilmiş bir kurallar bütünüdür.¹¹⁴ Doğal hukuk ise, insanın doğadan aldığı ilham ve tecrübeler ile ortaya koymuş olduğu kurallardan oluşan bir sistem olarak tanımlanabilir. Yani doğal hukuk,

¹¹³ Demir-Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, s. 112.

¹¹⁴ Can, *Hukuk Sosyolojisinin Antropolojik Temelleri ve Genel Gelişim Çizgisi*, s. 75.

doğadan gözlemlenenlerle oluşan insanın ve doğanın özünden ilham alınarak ortaya konulan ilkeleri içinde barındıran bir yapıdır.¹¹⁵

Allah, kâinata ince plan ve tasarlanmış bir nizam koymuştur. Bu nizam sayesinde evrende bir düzensizlik oluşmadan akıp giden sistem vardır. Allah, evren insanların tefekkür ve ilham almaları için serpiştirilmiş düzen adacıkları¹¹⁶ var etmiş ve bu düzenle işleyen kâinat hakkında tefekküre davet etmiştir.¹¹⁷

Doğal hukukun toplumlar arasındaki işleyişi ise, örf, adet, gelenek ve görenekler ile sağlanmaktadır. Örf ve adetler, toplumlarda uzun süreçler ile tekrarlanarak ve genelleştirilerek kendiliğinden oluşan insanlar arası ilişkileri düzenleyen ve yöneten bir tür sosyal normlardır.¹¹⁸ Sosyal düzenin tesisini sağlayan sosyal normlar, toplumdaki bireylerin nasıl davranış ve tavır sergileyeceğini belirleyen standart ilkelerdir.

Toplumsal bütünlüğü ve düzeni sağlamada, insanların davranışlarını ve hareketlerini belirleyen kurallar bir değer ifade eder. Bu değerler toplum içinde bir süreç ve tekrara bağlı olduğu için bireyler kendiliğinden farkına bile varmadan toplumda bir yer edinme duygusu ve toplumla bütünleşme adına uyum sağlarlar. Değerler, toplumun bireylere önerdiği kurallar ve normlar toplumu ideal sistemli bir toplum haline getirme için değer yargıları oluşturur. Bu değer yargıları ideal düşünceleri ve hareketlere yönlendirir. Durkheim'ın şu sözleri bu düşünceyi destekler niteliktedir. "Bir toplum ideal yaratmadan oluşturulamaz. Belli bir toplumda değerler, bazı çelişkiler içerse bile belli bir tutarlılığı olan bir sistem ya da değerler ölçeği içerisinde düzenlenirler."¹¹⁹

Sosyal sistemlerin birbirine bağlı, birlik ve dayanışma içinde olması ve toplumsal bütünleşmeyi sağlama noktasında bir bütün oluşturacak bir yapıya sahip olabilmesi için insanlar ve milletler arası ilişkileri düzenleyen bir hukuk sistemine ihtiyaç vardır. Dünyada adaleti, düzeni, uyumu ve bütünleşmeyi sağlamak istiyorsak bütün insanlığı kucaklayan bir yapıya sahip hukuk alanları geliştirmek gerekmektedir.

---

¹¹⁵ Can, *Hukuk Sosyolojisinin Antropolojik Temelleri ve Genel Gelişim Çizgisi*, s. 77.

¹¹⁶ Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, s. 223.

¹¹⁷ el-Mülk 67/3.

¹¹⁸ Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 27.

¹¹⁹ Henri Mendras, *Sosyolojinin İlkeleri*, çev. Buket Yılmaz, İletişim Yay., İstanbul, 2014, s. 105.

Doğal hukuk ise, bireylere ve toplumlara kendi aralarında nizamı ve bütünlüğü sağlayacak ilhamlar ve değerler sunmaktadır. Tıpkı evrenin belirli kurallar ve düzen içinde işleyişi gibi bireyler ve toplumlar da hukuksal ilkeler ve normlar sayesinde bütünleşmeyi ve birliği sağlayabilirler.

1.4. Toplumsal bütünleşmeyi Engelleyen Faktörler

Toplumları oluşturan bireyler, insanlık ailesi olarak bir mana etrafında bütünleşme ve kaynaşmayı terk ederek toplumların çözülmesine ve kargaşanın oluşmasına zemin hazırlamaktadırlar.¹²⁰ Toplumlarda oluşan bu çözülme; tekelciliği, hoşgörüsüzlüğü ve tahammülsüzlüğü de beraberinde getirmektedir.¹²¹ Hâlbuki bireyler evrensel bir mana etrafında birlik oluşturur ve insani değerlere sahip çıkarak insanlığın birliğini ve bütünlüğünü sağlarlarsa, toplumlarda kargaşanın ve çatışmanın önüne geçilmiş ve toplumsal bütünleşmeyi sağlamak için en büyük adım atılmış olur.

Allah Kur'an'da şöyle buyurmaktadır: “Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayınız. İşte onlar için büyük bir azap vardır.” (Âl-i İmrân 3/105) Ayrımcılığın sert bir dille eleştirildiği bu ayet göstermektedir ki ayrımcılık toplumsal bütünleşmenin en büyük düşmanıdır. İslam dinine tabi olan her birey, dinlerine hizmet için işbirliği ve dayanışma içinde olmalıdır.¹²² Bu birliktelik hem ümmetin birliği hem de insanlığın onurunu koruyacak insanlığın birliğidir. Yani bu ayet Yahudi ve Hristiyan olan ümmetlerin yaptığı gibi yapmayın demektir.¹²³ İlk olarak ümmetin birliğini sağlayarak insanlığa örnek olup cemaat, mezhep, grup ve diğer din mensuplarına karşı tahammülsüzlük göstermeyerek evrensel bir hoşgörü anlayışıyla birliği ve bütünlüğü sağlamak için yapılan bir uyarıdır.¹²⁴

İnsanların dini, dili, ırkı ve görüşü ne olursa olsun bir bireye düşen görev toplumun parçalanıp dağılmasını önleyecek tevhit idrakiyle hareket ederek sosyal bütünlüğü sağlamaktır. Yoksa “Allah ve Resulüne itaat edin, birbirinize düşmeyin, sonra zayıflarsınız ve zaferi elden geçirirsiniz. Sabredin, kuşkusuz Allah sabredenleri sever” (el-Enfâl 8/46) ayetinde belirtildiği gibi birliğin ve bütünlüğün kaybedildiği

¹²⁰ Altıkardeş, *Din ve Toplumsal Bütünleşme*, s. 263.

¹²¹ Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 476.

¹²² Mevdûdî, *Tefhimü'l Kur'an*, 1: 299.

¹²³ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1: 110.

¹²⁴ Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 477.

ortamda insanların birbirine düşmesi kaçınılmaz bir durumdur. Eğer ümmetin birbirine düşman olması gibi bir durum söz konusu olursa hoşgörü ve anlayış gösterme gibi prensiplerden uzaklaşmış olur. Bu prensiplerin kaybedildiği bir toplum, toplumsal çözülmeye ve dağılmaya sebep olacak bir durumla karşı karşıya olan bir toplum haline gelecektir. Birliğini ve bütünlüğünü kaybetmiş bir toplumda çatışma ve rekabet baş göstermeye başlar ki bu durum toplumun düzenini ve birliğini tehdit etmektedir.

Allah, insana hemcinsleriyle olan birliği ve bütünlüğü bozacak her türlü düşmanlığı yasaklamaktadır. İlişkilerde ölçülü olmayı, farklılıklara karşı anlayışlı ve sabırlı olmayı, kıskırtıcı durumlarda heyecan ve öfkeye kapılarak toplumun düzenini bozmamayı telkin etmektedir.¹²⁵ Toplum huzurunu ve düzenini bozacak her türlü tehlikeli durumu önüne geçmektedir. Çünkü insanların yaratılış gayesinden sapması ve toplumsal sorumluluğun geliştirilememesi toplumun çöküşünü ve birliğin bozulmasını kaçınılmaz hale getirecektir.¹²⁶

Tarihsel olaylar bize göstermektedir ki toplumlarda oluşan çöküşü ve yozlaşmayı engelleyecek bir düzeni ve birliği koruma mekanizması vardır. Bu koruma mekanizması ayette şöyle geçmektedir. “Eğer Allah’ın, insanların bir kısmı ile diğer kısmını engellemesi olmasaydı yeryüzün de düzen bozulurdu. Fakat Allah’ın âlemler için büyük lütuflar vardır.” (el-Bakara, 2/249-251) Bu düzen koruma mekanizması aslında düzeni korumak için Allah’ın insanlara kendilerini baskıya ve zulme karşı savunma gücü olarak değerlendirilebilir.¹²⁷ Yani toplumsal bütünlüğü korumak için insanlar birbirlerini denetmeli ve düzeni bozacak bir durumun önüne geçmelidir. Aynı zamanda bu düzen, Allah’ın kâinata koyduğu bir birlik, bütünlük ve düzenin işaretidir. Kâinattaki düzeni korumak ise, insana bir sorumluluk olarak verilmiştir.

Toplumun çöküşünün en temel sebebi hoşgürsüzlük, tekelcilik, farklılıklara tahammülsüzlük ve çatışmadır. Toplumsal bütünleşmeyi ve birliği bozacak her türlü olumsuz durumun önüne geçilecek yegâne önlem, insanlar arasına sokulan düşmanlık ve ayrımcılıktan sakınmaktır. Düşmanlığın yerini hoşgörü; ayrımcılığın yerini de

---

¹²⁵ Mevdûdî, *Tefhimü'l Kur'an*, 2: 166.

¹²⁶ Duran Ali Yıldırım, *Kur'an'da Fesat*, Çimke Yay., Konya, 2016, s.159.

¹²⁷ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1: 76.

toplumdaki farklılıklara karşı saygı alırsa bu toplumda birlik ve bütünlük sağlamak daha kolay hale gelir.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'IN TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞMEYE KATKILARI

Birinci bölümde üzerinde durduğumuz kavramlar genel itibariyle bütün toplumlarda toplumsal bütünleşmeyi sağlayan unsurlardır. Kur'an da bunlara kayıtsız kalmamış ve bu değerleri toplumsal bütünleşmenin birer dinamiği olarak değerlendirmiştir. Ancak Kur'an bunların dışında farklı dinamikleri de ortaya koymuş ve pratiğe geçirerek sonuç almıştır. Bu bölümde Kur'an ayetlerinin toplumun bütünleşmesine katkı sunduğu dinamikleri ve insanlığa sunduğu katkıları konu tasnifatına tabi tutarak ele almaya çalışacağız.

2.1. Müslümanlar Arası Toplumsal Bütünleşme

2.1.1. Uhuvvet

İslam dininin temel kaynağını Kur'an oluşturur. İslam medeniyeti, Kur'an'ın inanç esasları ve Hz. Peygamber'in örnek hayatı çerçevesinde inşa edilmiştir. Ümmette tesis edilecek olan toplumsal bütünleşme de ancak Allah'ın kitabı ve peygamberimizin hayatı ile olmalıdır.

Hucurât suresi genel itibariyle insan ilişkilerini düzenleme adına uyarılarda bulunan emirler içerir. Aynı zamanda insanın karakter inşası için ahlaki prensipler belirler. İnsanın ve insanlığın değerini öne çıkararak ahlak ve edebe dair etik ilkeler sunar.

“Müminler ancak kardeşirler, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin, Allah'a itaatsizlikten sakının ki rahmetine mazhar olasınız.” (el-Hucurât 49/10) ayetinde mü'minlerin sadece kardeş oldukları vurgulanmaktadır. Bu ifade bütün mü'minlerin münasebetlerindeki duruşu ortaya koymaktadır. Mü'minleri kardeşlikle vasıflandıran bu ifade ümmetin birliğine de atıf olarak değerlendirilebilir. Nitekim “İşte sizin bu ümmetiniz (Tevhid ve İslam milleti) tek bir ümmettir. Rabbiniz de benim, öyleyse yalnız bana kulluk edin” (el-Enbiyâ 21/92) ayeti tam da bu birliğe işaret etmektedir.

Din kardeşliği bizi kan bağından, etnik aidiyetten, coğrafi sınırlar bağından ve sınıfsal bağlardan öte sevgi ve kardeşlik bağı ile yekvücut olmaya davet etmektedir. Hz. Peygamber “Müminler, birbirlerini sevmeye, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermeye, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve

yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer.”¹²⁸ buyurarak din kardeşliğinin mahiyetine dikkat çekmiş ve Müslümanların dertleriyle dertlenmenin ve bunlara çözüm bulma gayretinde olmakla ancak bu kardeşliğin mümkün olacağını vurgulamıştır.¹²⁹

Mü'minleri, kan bağıyla bağlı kardeşler gibi aynı çatı altında toplayan ve hayat yoldaşlığına çağırın ayetler ve hadisler, aynı zamanda İslam'ın tevhit akidesine çağırmaktadır. Çünkü ümmetin birliği ancak bu tevhit akidesiyle mümkün olacaktır.

İslam kâinatın tüm güçleri arasında bir vahdet dinidir. Çünkü o hiç kuşkusuz bir tevhit dinidir. Bu din hayatın başladığı günden itibaren tüm peygamberlerin müjdelemede birleştikleri tek Tevhit dinidir.¹³⁰ Tevhit akidesini bizlere gösteren en iyi hal, kulların ibadet halinde aynı yere yönelmeleridir. Yeryüzünde neresinde olursan ol, hangi millettense olursan ol, hangi mezhebe bağlı olursan ol yöneleceğin yer tektir, o da Kâbe'dir.

Her insan ayrı birer âlemdir. Yeryüzünde ne kadar insan varsa o kadar dünyaya farklı gözle bakan bireyler vardır. Bu kadar farklı yüreği ise, ancak tevhid ilkesi bir araya getirebilir. Ki Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Allah'ın ipine sınımsıkı sarılın, sakın dağılmayın. Allah'ın size olan nimetlerini hatırlayın. Siz birbirinize düşman iken sizin kalplerinizi birleştirdi. Onun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz ateşten bir uçurumun kenarında idiniz, sizi oradan çekip çıkardı.” (Al-i İmran 3/103)

Yukarıdaki ayeti tamamlar mahiyette olan diğer ayette ise, “Mü'minlerin gönüllerini birleştiren O'dur. Dünyanın bütün servetini harcasaydın onların gönüllerini birleştiremezdin, fakat Allah onların aralarını düzeltilti. O izzet ve hikmet sahibidir.” (Enfal 8/63)

Bu ayetler bizlere gösteriyor ki; Müslümanların birliği ancak Allah'ın ipine tutunmakla mümkündür. Tevhit akidesi ile oluşan ümmet birliği bizlere en büyük nimetlerdendir. Bu nimete kavuşmanın yolu ise, yüreklerde bulunan imandan geçmektedir. Bu öyle bir imandır ki, dünyanın bütün servetlerini yıkıp geçmektedir.

Kur'an, duyguların ve bağların kaynağı olan “kalbe” dayanmakta, “aranızı uzlaştırdı” demeyip, “kalplerinizi uzlaştırdı” demek suretiyle derin noktalara nüfuz etmektedir. Böylece kalpleri, Allah'ın misakı, ahdi ve eli altında görünümüyle tasvir

¹²⁸ Buhârî, “Edeb” 27; Müslim, “Birr” 66.

¹²⁹ Muhammed Abduh-Reşid Rıza, Muhammed b. Ali, *Tefsîru'l-menâr*, el-Hey'etü'l-Mısriyye'l-âmme lil-kitâb, Kahire, 1990, 10: 95.

¹³⁰ Seyyid Kutub, *İslam'da Sosyal Adalet*, İstanbul, Beka Yay. 1954, s. 50.

etmektedir. Ayrıca içinde buldukları durumu resmederek canlı ve beraberinde kalpleri süsleyen hareket halindeki bir sahne şeklinde gözler önüne sermektedir.¹³¹ Toplumlar ve insanlar arasında uzlaşma ancak sevgiyle olur. Bu sevginin tohumu ise, kalbe ekilmiştir.¹³²

İnsanca yaşamının ve insan olmanın şuuruna varmanın yegâne yolu gönüller arasındaki uzlaşmayı sağlamaktır. Bilinmelidir ki, insan, huzuru ve sükûnu, fertleri birbirine sevgi ile bağlı ve birlik olma ve “Bir”in etrafında toplanma şuuruna kavuşmuş düzenli bir toplumla tadabilir. Bu itibarla ferdin kulluk görevini kusursuz yapabilmesi; ailesine, milletine ve hatta bütün insanlara karşı vazifelerini hakkıyla yerine getirebilmesi, içinde yaşadığı toplumun huzur ve ahengine, işbirliği ve dayanışma içerisinde olmaya bağlıdır.¹³³

Ümmette, toplumsal bütünleşmenin sağlanamadığı durumlarda bizleri bekleyen durumu Allah şöyle ifade etmiştir. “Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayınız. İşte onlar için büyük bir azap vardır.”(Âl-i İmran 3/105). Ayrılığa düşmenin sonucu müslümanlar için azaptır. Burada tehlikeli olan ayrılık, görüş farklılığı değil, bu farklılıkların inanç birliğini parçalamasına izin vermektir.

Müslümanlar arasında tesis edilmeye çalışılan bu kardeşliği Hz. Peygamber “Müslüman müslümanın kardeşidir. O, kardeşine zulmetmez, onu sahipsiz bırakmaz. Kim kardeşinin ihtiyacına koşacak olursa Allah da onun ihtiyacını giderir. Kim müslüman kardeşinin bir sıkıntısını giderecek olursa Allah da onun kıyamet gününün sıkıntılarında bir sıkıntısını gidermiş olur. Kim bir müslümanın kusurunu örterse Allah da kıyamet gününde onun ayıbını örter.”¹³⁴ diyerek açıklamaktadır.

İman kardeşliği o kadar önemlidir ki, Hz. Peygamber hicret ettiği Medine’ye ulaşır ulaşmaz ilk yaptığı işlerden biri, kardeşlik projesidir. Bu işbirliği ve kardeşlik ilkesi, hem Muhacirleri, hem de onların Medine’deki ev sahiplerini tek cemaat haline getirmiştir. Böylece bir mülteci ile o beldenin insanı arasındaki farklılıklar artık ayrılık ve bölünme meydana getirici olmaktan çıkmıştır.¹³⁵

İslam âlimleri din kardeşliğini nesep kardeşliğine önceliklemişlerdir. Bunun nedeni ise, din araya girdiği takdirde, nesep kardeşliği kesintiye uğramasına rağmen,

¹³¹ Kutub, *Fî zilâli 'l- Kur'ân*,7: 383.

¹³² el-Hucurât 49/7-8.

¹³³ Altıkardeş, *Din ve Toplumsal Bütünleşme*, s. 155.

¹³⁴ Buhârî, “Nikah” 45, “Edeb” 57, 58, “Feraiz” 2.

¹³⁵ Muhammed Hamidullah, *İslam'ın Doğuşu*, İstanbul, Beyan Yay. 2002, s. 59.

nesep araya girdiğinde din kardeşliği hiçbir şekilde kesintiye uğramamaktadır.¹³⁶ Bilindiği üzere Bedir savaşında kardeş kardeşe, baba oğula karşı savaşmıştır. Savaş, İslam adına yapılıyorsa, bu durumda iman kardeşliği nesep kardeşliğine tercih edilir. Bu açıdan Hz. Peygamber'in oluşturduğu Medine topluma toplumsal bütünleşmenin hayata geçirilmiş en mükemmel örneğidir.

Hiz. Peygamber kardeşlik projesinin özünü "İster zalim olsun, ister mazlum olsun din kardeşine yardım et." Bunun üzerine ashaptan biri sordu: 'Ya Resûlallah! Mazlumu mazlum olduğu için yardım edelim, ya zalime nasıl yardım da bulunalım?' Allah Resulü ona şu cevabı verdi: 'Onu zulümden men edesin, bu ona yardımda bulunmandır.'" sözleriyle ortaya koymaktadır.¹³⁷ Bu sözün Hiz. Peygamber din kardeşinin kötü işlere bulaşsa bile ilişkiyi kesmemeyi ve onu mümkün mertebe düştüğü hatalı tutumlarından vazgeçirmeye çalışmayı tavsiye etmektedir. "İçinizden hayra çağırın, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir." (Âl-i İmrân 3/104) ayetinde buna işaret edilmekte ve ümmet içindeki otokontrol sistemi uhuvvetin bir gereği olarak ortaya konulmaktadır.

Ümmetin birliği ve bütünlüğünü koruyacak, kendilerine ve ümmete zarar verecek durumlardan sakındıracak bir sosyal kontrol mekanizması oluşturulması gerekmektedir. Sosyal kontrol da, ümmetin içinde bulunan iyiliği "emr", kötülükten "nehy" görevini yerine getirecek bir toplulukla mümkündür. Ümmetin türetildiği kök "anne"dir. Ümmet de insanlığa anne şefkat ve merhamet abidesi kesilen topluluktur. İmam da bunun öncüsü ve rehberidir.

Ümmet içinde sağlanan bütünleşmenin önemini yansıtan düşünür Garaudy: "İslam dünyasında çöküş, imanın sosyal boyutunu (toplumsallaşamadığı) kaybettiği zaman başlamıştır." demektedir.¹³⁸ Parçalanıp ayrılanların durumu hakkında el-En'âm 7/159. ayette Cenâb-ı Hak "Dinlerini bölüp gruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir alakan yoktur. Onların işi ancak Allah'a kalmıştır. Sonra Allah onlara yaptıklarını bildirecek." buyurarak dinde birlik ve beraberliğin önemini vurgulamakta, bu hususta ayrılığa düşenlerin ümmetten uzaklaşmış olacakları uyarısında bulunmaktadır.

Müminlerin kardeş olduğu ortaya koyan ve bu uhuvvetin gerçekçi bir şekilde hayata geçirilmesi gerektiğini vurgulayan el-Hucurât 49/10. ayette "kardeşlerin

¹³⁶ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Camiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul, 2002, 16: 256.

¹³⁷ Buhârî, "Mezalim" 3, "İkrah" 7.

¹³⁸ Altıkardeş, *Din ve Toplumsal Bütünleşme*, s.56.

arasını düzeltin” buyrulmaktadır. Kardeşlik, evrensel ailenin bireyleri olmak demektir. Bu evrensel ailede ortaya çıkan anlaşmazlıkların giderilmesi bu ayette özellikle istenmiştir. Hz. Peygamber bir hadisinde “İnsanların arasını bulmak için hayırlı haber götüren veya hayırlı söz söyleyen kimse yalancı sayılmaz.”¹³⁹ buyurmuş ve ayetin pratiğe geçirilmesi noktasında müslümanların önünü açmıştır. Kardeşlerin arası anlaşmazlıklarını gidermek o kadar önemlidir ki, yalan söylemenin münafıklık alametleriyle ilişkilendirilmesine rağmen bu konuda yalana müsamaha gösterilmiştir.

Toplumun parçalanıp bölünmesine sebep olacak olan anlaşmazlıkların önünü tıkamak amaçlı Hz. Peygamber “İnsanın herbir eklemi için her Allah’ın günü sadaka vermek gerekir. İki kişinin arasını bulmak bir sadakadır.”¹⁴⁰ buyurarak insanlar arası ilişkilerde oluşan olumsuz durumların düzeltilmesi her gün verilmesi gereken bir sadaka olarak nitelendirilmiştir.

Kur’an’ın sunmuş olduğu toplumsal bütünleşmenin dinamiklerinden olan uhuvvet gerçek anlamda hayata geçirilmesi zor ve insanların toleranslı bir tavra sahip olmasını gerektiren bir olgudur. Bu olgu insanı yaşadığı topluma karşı sorumlu kılmakta ve sorunlarıyla yakından ilgilenmeyi gerektirmektedir. Ayrıca birliğe ve beraberliğe zarar verecek her türlü tehlikeye yerinde önlemler olarak ayrışmanın önüne geçmeyi tavsiye etmektedir.

2.1.2. Teâruf

Temelde insanlık, aralarında bir dayanışma ve uyum bulunan toplum demektir.¹⁴¹ İnsanların ve toplumların birbirlerine olan muhtaçlıkları gerçek bir olgudur. Bu muhtaçlığın giderilmesi insanlar ve toplumlarla olan münasebetle sağlanır. İnsanlığın birliği ise, sosyal dayanışma ve insanlık değerleriyle mümkün olmaktadır.

İslam medeniyeti, nasıl ümmet içi birliği sağlamaktan yana ise, aynı şekilde diğer din mensupları ve toplumlarla sağlam ilişkiler kurarak toplum birliğini sağlamaktan yanadır. Nitekim “Ey İnsanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışsınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O’na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir,

¹³⁹ Buhârî, “Sulh” 2; Müslim, “Birr” 101.

¹⁴⁰ Buhârî, “Sulh” 11; Müslim, “Zekât” 56.

¹⁴¹ Kutub, *İslam’da Sosyal Adalet*, s. 61.

her şeyden haberdardır.” (el-Hucurât 49/13) ayetinde insanlığın birliğini vurgulamaktadır.

Fertler, gruplar, kavimler, milletler; siyasi, kültürel, biyolojik, coğrafi vb. sebeplerle birbirlerinden farklıdırlar. Ancak bu farklılıklar “tanışasınız diye” denilerek sadece bir sebebe dayandırılmaktadır. Dolayısıyla farklı yaratılmak, “kimlik edinme ve bu kimlikle tanınma ve tanışma” hikmetine bağlanmaktadır.

Bu farklılıklar aynı zaman da bir övünme aracı ve üstünlük vesilesi olmadığı, Allah katında en değerli olanınız her halinde takvaya uygun şekilde davrananlar olduğuna dikkat çekilmiştir. Hz. Peygamber de kendisine yöneltilen, “İnsanlar arasında en büyük kerem sahibi kimdir?” sorusuna, “Takvada en ileri olanınızdır.”¹⁴² diyerek cevap vermiştir.

İslam dini bize insanlara adaletle hükmetmemiz gerektiğini söylemektedir. Allah “Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel örnekler veriyor.” (en-Nisâ 4/58) demek suretiyle insanlar arasında adaleti sağlamak bize bir öneri değil, bir emir olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu ayette geçen emanetten kasıt işini insanlar arası ayrımcılık gözetmeksizin ehline vermektir.

İslam, insanlar ve toplumlar arasında tesis edilecek olan bütünleşmenin adalet ile gerçekleşeceğine vurgu yapmıştır. Bu sosyal adalet ikame edecek olan temel esasları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Mutlak vicdan özgürlüğü
2. Mükemmel İnsani eşitlik
3. Sağlam ve güvenilir sosyal dayanışma¹⁴³

İslam’ın evrensel bir olması din olması, kendisi dışında diğer dinlere mensup olan bireylerle ve milletlerle iyi ilişkiler kurmayı ve ayette de buyrulduğu gibi tanışıp kaynaşarak insanlık ailesinde buluşmayı gerekli kılmaktadır. İnsanlık ailesinin oluşumunda yukarıda zikrettiğimiz adaleti hâkim kılacak olan değerlerin tesis edilmesi önem arz etmektedir.

İnsanlığa yol göstermek üzere indirilen Kur’an, bir taraftan hiçbir ırk, dil, cins,

¹⁴² Buhârî, “Enbiya” 8.

¹⁴³ Kutub, *İslam’da Sosyal Adalet*, s. 63

topluluk ve zümre ayrımı gözetmeden bütün beşeriyeti vahyin muhatabı ve insanlık ailesinin bir üyesi olarak kabul etmekte; diğer taraftan da insanların farklı ırklardan gelip ayrı toplumlar oluşturmalarını, esasen kendilerine verilen nimetler hususunda bir imtihan, insanlığın ortak ideal ve hedefleri için bir tanışma, yarış ve iş birliği vesilesi saymaktadır.¹⁴⁴

“O’nun kanıtlarının biri de, gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olmasıdır. Kuşkusuz bunda bilenler için ibretler vardır.” (er-Rûm 30/22) Göklerin ve yerin ayet oluşturması ile insanlar arasındaki dil ve renk farklılıklarının bağlantısı bu bağlamda önem arz etmektedir. İnsanoğlunun yaratılış aşamaları aynı olmasına rağmen görülen dil ve renk farklılıkları, yerin astronomik konumu ve yeryüzündeki atmosfer ve ortam farklılıklarıyla bağlantılıdır.¹⁴⁵ İnsanlar ve toplumlar arasında bulunan farklılıklarının Allah’ın ayetlerinden oluşu, tanışıp kaynaşma sebebi olması bizler için ibret vesikasıdır. Bu farklılık yanında yeryüzünde bulunan bölgelerin iklimlerini farklılıkları da birer ayettir.

Yeryüzündeki coğrafyaların iklimlerinin farklılık arz etmesi aynı zamanda insanları ihtiyacını giderecek olan nimetlerin farklılıklarında içerir. Bir bölge petrol yönünden zengin ancak meyve ve sebze yönünden kısıtlıdır. Yine bazı bölgeler çöl iken bazı bölgeler denizle, gölle ve nehirle süslenmiştir. Yeryüzünde bulunan her nimet belirli bölgelere ihdas edilmiştir. Her nimet her bölgede bulunmaz. Bu sebeptendir ki, insanlar her yönüyle birbirlerine muhtaçtırlar.

Allah’ın yeryüzüne dağıttığı bu farklılıklar yeryüzünde yaşayan insanlığın bir aile bütünlüğü içinde yaşamasını isteyen Allah’ın bir hikmetidir. Dillerin ve renklerin farklılığı Allah’ın birer ayetidir.¹⁴⁶ Dolayısıyla herhangi bir renge dile karşı kökten bir saldırı, Allah’ın bir ayetine saldırıyla eş anlamlıdır. Hz. Peygamber “Hepiniz Âdem’in oğullarısınız. Âdem ise, topraktır.”¹⁴⁷ demek suretiyle insanları yaratılışı itibariyle bir olduğunu ve farklılıkların bir üstünlük sebebi olmadığını ifade etmiştir.

Hiz. Peygamber Veda hutbesinde bütün insanlığa şöyle seslenmiştir: “Ey İnsanlar! Şunu iyi biliniz ki Rabbiniz birdir. Arap’ın başka ırka, başka ırkın Arap’a, beyazın siyaha, siyahın beyaza, dindarlık ve ahlak üstünlüğü dışında bir üstünlüğü yoktur. Dinleyin! Bu ilahi gerçeği size tebliğ ettim mi, bildirdim mi?” Hep birlikte

¹⁴⁴ Demirci, *Kur’an’da Toplumsal Düzen*, s. 315.

¹⁴⁵ Kutub, *Fî zilâli’l-Kur’an*, 11: 416.

¹⁴⁶ er-Rûm 30/22.

¹⁴⁷ Ebu Davud, “Edeb” 120.

“Evet” dediler. “Öyleyse burada olanlar olmayanlara bildirsın” buyurdu.¹⁴⁸ Burada Hz. Peygamber tarafından asabiyet net olarak kınanmış ve terk edilmiştir. İnsanlar arası üstünlük, Müslümanların değeri olan dindarlığa ve insanlığın değeri olan ahlaka dayandırılarak insanlar kibirli tutumdan sakındırılmıştır.

Toplumsal bütünleşmenin sağlanması yönünde ayet ve hadislerde verilen emir ve tavsiyelere rağmen, toplumlarda tam anlamıyla bir birlik sağlamak pek de mümkün olmamaktadır. “Ama insanlar, aralarındaki inanç bağlarını keserek gruplara ayrıldılar. Her kesim kendi inancını beğenmektedir.” (el-Mü’minûn 23/53) ayeti bunu ortaya koymaktadır. İnsanlar ve toplumlar ne kadar bölünürse bölünsün, ne kadar ayrılırsa ayrılısın dönecekleri yer, yine fitrata binaen geldikleri yerdir. Yani ne olursa olsun insanlığın yaratılışının birliği gibi yine dönüşleri de birdir.

Zikredilen ayetlerde dikkat çeken başka bir husus da her kesimin mensubu olduğu toplumu beğenmesidir. Yani içinde bulunduğu toplumun üyesi olmanın övücünü taşımasıdır. Ancak Allah ve resulü bizleri böyle tutumlardan sakındırmışlardır. Çünkü birlik ve beraberliğin karşısı kendini beğenme ve asabiyettir.

Farklılıkların bir rahmete dönüşüp birliğin ve bütünleşmenin tesis edildiği topluluk hiç kuşkusuz Hz. Peygamber’in Medine’de uygulamaya geçirdiği kardeşlik müessesesi ve Medine Vesikası’dır. Hz. Peygamber Medine’ye hicret ettiğinde yaptığı ilk çalışmalar, toplumun bütünleşmesine yönelik çalışmalardır. Müslümanlar arasında oluşturulan kardeşlik projesinden sonra, Medine’de bulunan Yahudiler ve az sayıda da olsa Hristiyanlarla bir anlaşma metni hazırlamıştır.

Bu belgede dini özgürlük hakkı açıkça vurgulanmaktadır. Medine’nin savunulmasına dair düzenlemeler ve savaşa ve barışa dair kurallar ortaya konulmuştur. Ayrıca idareciler ile halkın hak ve sorumlulukları açıklığa kavuşturulmuş ve bunlar hukuki bir zemine aktarılmıştır. Bundan dolayı bu belge Medine şehir-devletinin anayasası mesabesinde dir.¹⁴⁹

Peygamberimizin Medine’de oluşturmaya çalıştığı bu düzen, hem ümmet içinde hem de öteki toplumlarla ilişkilerin toplumsal bütünleşmenin en iyi örneğini oluşturmaktadır.

¹⁴⁸ Ahmed B. Hanbel, *Müsned*, 38: 474.

¹⁴⁹ Hamidullah, *İslam’ın Doğuşu*, s. 150.

2.1.3. Vasat Ümmetin Sorumluluğu

İçerisinde sosyal kontrol gücünü potansiyel olarak taşıyan din, sosyal yapıyı korumaktadır. Bireylerin sosyal ve siyasal düzenin kural ve düzenlemelerinin sınırları içerisinde hareket etmelerini sağlar ve onların belirlenen sınırların dışına çıkmalarını engeller.¹⁵⁰ Toplumun bir kontrol mekanizması gibi kötüleşmesini, bozulmasını, dağılmasını ve çöküntüye uğramasını engellemeye çalışır. Hz. Peygamber'in getirdiği dinin oluşturduğu ve ümmet şeklinde adlandırılan Medine toplumu, kendilerini Allah'a teslim etmiş kimselerden oluşmaktadır.¹⁵¹

İslam toplumunda ümmet bilincinin oluşmasında İslam dini insanların birbirleriyle olan çeşitli münasebetlerini idare eden düzenlemeler ortaya koymuştur. İzutsu bunları şu şekilde belirlemektedir:

- 1) Evlenme münasebetleri, evlenme, boşanma, zina ve gayri meşru münasebeti ihtiva eden alan,
- 2) Ana-baba evlad münasebetlerine ve evlatlığa ait hükümleri içine alan
- 3) Miras hukukunu içine alan
- 4) Adam öldürme, hırsızlık ve kıssa ile ilgili cinai münasebetleri içine alan
- 5) Ticari münasebetler: mukavele, borç, faiz, rüşvet ve ticari konularda adalet gibi hususları içine alan
- 6) Hayırla, farz ve nafil sadakalarla ilgili hukuku ihtiva eden alan
- 7) Kölelerle ilgili hukuku ihtiva eden alan.

İslam toplumu içinde insanların çeşitli münasebetlerini düzenleyen bu farklı alanlar sonradan yüksek derecedeki fıkıh sistemi olarak geliştirilmiştir.¹⁵²

İslam ümmetine kimliğini veren en önemli özellik sahih bir inanca sahip olmasıdır. Bu sahih inanç insana sağlıklı bir ben idrakı vermiştir. SeyyidKutub bunu şöyle açıklamaktadır: “İslam inanç sistemi, ilk insandan günümüze kadar uzayan İslâm zincirinin son halkasını oluşturur. Bu inanç sistemi, kendisinden sonraki insan

¹⁵⁰ Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, İnsan Yay., İstanbul, 2015, s. 74.

¹⁵¹ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (çev: Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 2011, s. 96.

¹⁵² Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 101.

hayatının temeli, bütün insanlık için geçerli olacak ortak yaşam tarzı olmak üzere geldi. İslâm ümmeti, bu hayat metodu uyarınca Allah yolunda tüm insanlığın önderliğini üstlenmekle yükümlüdür. Bu hayat metodu, gerek varlık âleminin ve gerekse insan varoluşunun amacını içeren yaygın ve eksiksiz düşünce sisteminden kaynaklanmıştır. Bu amacı, yüce Allah tarafından indirilen Kur'an açıklamaktadır. Bu ümmet, insanlığı, bütün cahiliye sistemlerinde eşi olmayan bir hayra doğru yöneltecek ancak bu sistemin ışığı altında ulaşabileceği bir düzeye yükseltecek, onu başka eşi olmayan insanlığı bütünleştiren bir nimete erdirecektir. İnsanlık bu nimetten yoksun kalınca bütün başarı ve kurtuluş umudunu kaybeder. Bu nimet kaynağına karşı saldırı düzenleyen saldırganın eline bu hayır kaynağından yoksun kalmaktan, yüce Allah'ın bu hayır kaynağı için dilediği yükselme, temizlik, mutluluk ve kemal ile insanların arasına girmekten mahrum kalma dışında bir şey geçmez.”¹⁵³

“İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye sizi vasat (örnek) bir ümmet yaptık.” (el-Bakara 2/143) ayetinde İslam toplumunun diğer toplumlardan farklı olmasının yanı sıra önemli bir misyonu olduğu da vurgulanmaktadır. Buna göre ümmetin en önemli özelliği diğer toplumlara örneklik görevi en önemli görevidir. Ayrıca bozulan değer yargılarını yeniden kurgulamalıdır. İnsanlık ailesinin vicdanı ve birleştirici gücü olmalıdır.¹⁵⁴

Seyyid Kutub bunu şu şekilde açıklamaktadır: “İnsanlar arası ilişkiler ve karşılıklı bağlar alanında “vasat bir ümmet” olarak oluşan bu yapı, toplumla birey arasındaki uyumu da sağlamaktadır. Yani ne ferdin kişiliğini ve bu kişiliğin dayanaklarını ortadan kaldırarak onun benliğini toplumun ya da devletin kişiliğinde eritir ve ne de ferde kendinden başka hiç kimseyi düşünmeyen, bencil ve muhteris bir kişi olma serbestliği tanır.”¹⁵⁵

Ali Şeriatî'nin şu sözleri toplum bilinci kazanmanın önemini en iyi biçimde anlatmaktadır. “Şuursuz bir halde bulunan toplumun benim müdahalem olmaksızın beni yarattığı ölçüde ve benim toplum üzerinde bir tasarrufta bulunamamam ve toplumu değiştirememem ölçüsünde ben toplumun tutsağıyım.”¹⁵⁶ Yani topluma karşı sorumluyuz. Bu dünyada yaşayan insanların her birinden ümmet olarak bizler

¹⁵³ Kutub, *Fî zilâli'l- Kur'an*, 1: 387.

¹⁵⁴ Abduh, *Menâr*, 2: 5.

¹⁵⁵ Kutub, *Fî zilâli'l- Kur'an*, 1: 273-274.

¹⁵⁶ Ali Şeriatî, *İnsan*, Fecr Yay. Ankara, 2012, s. 276.

sorumluyuz. Öyle ki bu dünya hayatının kendisini kontrol edecek bir toplumsal vicdana sahip bir ümmete ihtiyacı var. Ve insanlık ailesini bir araya getirecek bütünleşmeyi sağlayacak tek din İslam'dır. Bunun da mümessili Muhammed ümmetidir. Nitekim “İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.” (Âl-i İmrân 3/104) ayetinde bu ümmetin bu misyonuna işaret edilmekte ve toplumun kontrol görevinin kendisine verildiği ortaya konulmaktadır.

2.1.4. Savaşta Toplumsal Bütünleşme

Savaşı son çare olarak gören İslam barışın temini için gayret sarfetmeyi bir erdem olarak görmektedir. Ancak savaşın kaçınılmaz olduğu durumlarda ise savaştan kaçmayı ve müminleri yalnız bırakmayı büyük günah olarak görmektedir. İslam savaş gibi neticesinin kestirilmesi zor olan bir durumda bile etkileşimde bulunulan toplumlarla birleşmeyi ön görmüş ve toplumların bütünleşmesinin yolunu aramıştır. “Size karşı savaşanlarla sizde Allah yolunda savaşın, fakat aşırılığa sapmayın; Allah aşırılığa sapanları sevmez.” “Onları yakaladığınız yerde öldürün; sizi çıkardıkları yerden sizde onları çıkarın. Fitne öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Haram civarında onlar sizinle savaşmadıkça siz de orada onlarla savaşmayın. Şayet sizinle savaşmaya kalkışarlarsa o zaman onları öldürün...” “Fitne ortadan kalkıncaya kadar onlarla savaşın; fakat vazgeçerlerse, artık zalimlerden başkasına saldırmak yoktur.” “Saldırmazlık kurallarına riayet karşılıklıdır. Şu halde kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın...” (el-Bakara 2/190-194) ayetleri İslam'da savaşın kurallarını belirlemektedir. İlk kural, Müslümanlar için savaş sadece Allah adına, Allah için yapılır. Siz Müslümanlar Allah için savaştığınız anda öldürme eylemini Allah üzerine almaktadır. Bir can sadece Allah adına alınabilir.

İslam'daki savaş diğer toplulukların savaştan amaçladıkları şeylerden farklıdır. Çünkü diğer medeniyetler hâkimiyet kurmak, hammadde kaynaklarını elde etmek ve maddi kazanç için savaşıyorlardı. Ancak İslam Allah'ı adını yüceltmek, hayatta Allah ilke ve değerlerini hâkim kılmak ve Müslümanları dönemin fitnelerinden korumak için savaş yapmaya izin vermiştir.¹⁵⁷ Tüm bu hassasiyetleri karşılayacak şekilde “la ta'tedü” ifadesini kullanmakta ve mümkün merteye savunma savaşı yapılmasını, onun dışında yapılacak savaşları, getireceği yıkımdan dolayı hoş

¹⁵⁷ Kutub, *Fî zilâli'l- Kur'an*, 1: 389.

görmemektedir. Bundan dolayı bazı müfessirler, “saldırganlık yapmayın” anlamına geldiği şeklinde yorumlamışlardır.¹⁵⁸ Ayrıca bu ifade savaşa katılmayan ve savaş dair fikri olmayanları, kadınları, çocukları, din adamlarını öldürmeye gidecek kadar ileri gitmemek şeklinde yorumlanmıştır.¹⁵⁹

“Onları yakaladığınız yerde öldürün” ibaresi, sonraki ayette “Fitne ortadan kalkıncaya kadar onlarla savaşın; fakat vazgeçerlerse, artık zalimlerden başkasına saldırmak yoktur.” şeklinde açıklanarak, “fakat vazgeçerlerse” ifadesiyle sınırlandırılmıştır. Yani üçüncü kural, fitne ortadan kalkıncaya kadar onlarla savaşın. Çünkü fitne toplumu dağıtan, yıkan bir olgudur. Toplumun ıslahı için fitneyi ortadan kaldırın. Ancak muhalifler sizinle savaşı keserlerse siz de kesin. Kısacası İslam’da savaş sebebi fitne ortadan kaldırmak ve savunmayı sağlamaktır.

İslam, savaşın ancak Allah adına yapılacağı ve toplumu “koruyucu savunma” için yapılacağını ortaya koymuştur. İslam dininde savaşın Allah’ın dinini ve toplumun güvenliği esas alındığı için bu ümmetin, her bireyini ilgilendiren ve sorumluluk yükleyen bir görevdir. Bu yüzden İslam’da savaş söz konusu olduğunda ümmetin birliği ve savaşacak toplum kendi içinde bütünlüğü sağlanmalıdır.

Nitekim “Bilin ki Allah kendi yolunda sağlam örülmüş bir duvar gibi kenetlenmiş saflar halinde çarpışanları sever.” (Saff 61/4) ayetinde buna dikkat çekilmiş ve savaş birleştirici bir unsur olarak görülmüştür. İslam, ancak sağlıklı bağları bulunan, sağlıklı düzeni olan, aynı zamanda toplumsal bir hedefi doğrultusunda gelişecek düzenli bir topluluk ortamında var olabilir.¹⁶⁰ Yeryüzünde İlahi bir düzen kurabilmenin şartı, Müslüman bireylerin birbirlerine kenetlenmiş sapaşğlam duruşa sahip olmalarıdır. İslam’ın yeryüzünde yürürlüğe konması ancak bu ilahi düzenin sınırları içinde yaşayan, hareket eden, çalışan ve üreten bir sosyal düzene sahip toplumla mümkündür.

“İnsanları Allah yolundan engellemek üzere taşkınlık ve gösteriş yaparak yurtlarından çıkıp gelenler gibi olmayın; Allah onların yaptıklarını kuşatmıştır.” (el-Enfâl 8/47) ayetinde Mekke’li müşriklerin savaştaki amaçlarına değinilmekte ve onlar gibi olunmaması Müslümanlara tavsiye edilmektedir. Yani Müslümanlar Bedir savaşı

¹⁵⁸ Esed, *Kur’an Mesajı*, 1: 54.

¹⁵⁹ Yazır, *Hak Dili Kur’an Dili*, 2: 694.

¹⁶⁰ Kutub, *Fî zilâli’l- Kur’an*, 14: 444-445.

için gelen Mekkeli müşriklerin yaptığı gibi yapmamalıdır. Mekkeli müşrikler 950 savaşçı ile birlikte şımarık ve gösteriş için yüz tane atıyla¹⁶¹ savaş meydanına gelmişlerdir. Tamamen maceraperest kimselerden oluşan bu ordu hiçbir savaş hukukuna da riayet etmemiştir. Nitelikli birlikteliğe sahip olmayan ve Allah için yola çıkmamış bu ordu ayette kötü örnek olarak sunulmuştur. Bu gibi ordular hem gittikleri yerde topluma bir artı değer getirmeyeceği gibi menfaat üzerine kurulu bir birliktelik olduğu için kendi toplumlarında da ayrışmayı beraberinde getirecektir.

Savaşın meşru kılınmasının sebebi, sizi Allah yolundan men eden ve hidayet yoluna uygun hayat yaşamaya engel olacak şekilde zorbalık ve zulümle size düşmanlık edenlere karşı mücadele etmektir. Allah müslümanlara, toplum içinde ayrıştırmaya ve düşmanlığa sebep olacak bir durum söz konusu olduğunda toplumun düzeni ve birliğini korumak için savaşa izin vermiştir.¹⁶²

Fitne; “İşkence ile fikre karşı şiddet, zor ve tehdit yoluyla baskı yapılmasıdır.”¹⁶³ İslam’daki savaşın amacı, fitneyi ortadan kaldırmaktır. Çünkü fitne, toplumun baskı altında kaba kuvvete maruz kalarak, özgür iradelerini kullanamayacak ortam oluşturmasından dolayı toplumdaki sosyal düzeni bozacak ve toplumsal sistemin yıkımına yol açacaktır. “Fitne öldürmekten daha kötüdür.” ifadesinde de belirtildiği gibi, öldürmek eylemi kötüdür. Ancak fitne insanların yaşamını tehdit eden ve yaşamın içinde insanlığı yok sayan bir olgu olduğu için öldürmekten daha kötü olan bir durumdur. Fitne, ölmeyen insanı mezara koymak gibidir. Hiçbir kimse ve toplum ölmeden mezara koyulmayı yani yok sayılmayı kabul etmez ve hoş görmez. Bundan dolayı savaş, fitneyi ortadan kaldırmak için son çaredir, desek hata etmiş olmayız.

İslâm, dokunulmaz değerleri gözeten bireylerin ve toplumların dokunulmazlıklarına saygı gösterir. Bu ilke üzerinde ısrarla durur ve toplumlarda uygulanabilir bir ilke haline getirmek için kendi içinde tavsiye ve kurallar ortaya koyar. Böylece dürüst insanlara eziyet görmelerine, iyi insanların öldürülmelerine, dini inançlarından dolayı baskı altına alınmalarına engel olur. Her bireyin kendince kutsal gördüğü ve kabul ettiği değerlere saygı duyar. Fitne ise, hangi dine, ırka ya da

---

¹⁶¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî, *Hz. Peygamber'in (s.a.v) Savaşları (Kitabü'l-Meğazi)*, thk. MarsdenJones, çev. Musa K. Yılmaz, Harf Yay., İstanbul, 2014, 1: 86.

¹⁶² Mevdûdî, *Tefhimü'l Kur'an*, 1: 171.

¹⁶³ Mevdûdî, *Tefhimü'l Kur'an*, 1: 171.

mezhebe bağı olursa olsun insanlara zarar veren ve dokunulmaz değerlerine zarar veren bir durumdur. Fitne, toplum için savaştan daha tehlikedir. Toplumları fitneden korumak için savaş kaçınılmaz bir durum teşkil eder.

Savaşın olmadığı bir dünya yoktur. Eğer savaşın olmadığı bir yer hayal ediyorsak burası herhalde ütopya olurdu. Çünkü savaşın olmadığı bir dünya kurma çabası sadece bir hayal ve ütopyik bir düşünce olarak karşımıza çıkar.

Thomas More, *Utopia* adlı kitabını yazmaktaki amacı dünya cennetini ortaya koymaktı. Çünkü toplumlarda barış, mutluluk ve huzur içinde bir yaşamı yakalamayı hedef edinmişti. Bu kitabı yazarken tabii ki toplumların karşılaştığı savaflara da yer vermiştir. Çünkü dünyada savaşmayan ve savaşla karşılaşmamış hiçbir toplum yoktur. Thomas More, *Utopia* adlı kitabında savaş ile ilgili başlığında şöyle demektedir: “Utobialar savaştan da vuruşmadan da pek hayvanca bir şey diye tiksindir, iğrenirler. Kaldı ki, bu işi insanların yaptığı kadar hiçbir hayvan yapmaz. Bütün öteki ulusların tersine, savaşta kazanılan şerefi şerefsizliğin ta kendisi sayarlar. Gerçi her gün savaş talimleri yaparlar, hem de yalnız erkekler değil, kimi günler kadınlar da bu talime katılırlar; savaşa yalnız yurtlarını savunmak, dostlarının topraklarını düşmanlardan ya da zorbalardan boyunduruğu altında ezilen bir ulusu kölelikten kurtarmak, kendi güçleriyle kurtarmak için girerler.”¹⁶⁴ Savaştan ve savaşmaktan çekinen, savaşla kazanılan zaferi gerçek zafer saymayan ütopyalar bile toplumu baskı altına alacak olan düşmanlardan korunmak için erkek ve kadınlarıyla savaş talimleri yapmaktadırlar. Çünkü her toplum dünyada savaş ile karşı karşıya gelmektedir.

Savaş, insanlar için kötü görülen bir durumdur. Fakat toplumda savaş durumuyla karşı karşıya kalınırsa, böyle bir durumda toplum olarak birlik ve bütünlük içinde savaşa katılmak icabet eder. “Kendilerine, “Elinizi savaştan çekin, namazı kılın ve zekatı verin” denilen kimseleri görmedin mi? Sonra onlara savaş farz kılınca bir de gördün ki, içlerinden bir grup Allah’tan korkar gibi, hatta daha fazla bir korkuyla insanlardan korkuyorlar da, “Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın, bizi yakın bir süreye kadar geri bıraksan olmaz mıydı?” diyorlar.¹⁶⁵ (Nisa, 4/77) Bu ayette de görüldüğü üzere imanı zayıf bireylere savaşa katılmak ağır gelmektedirler. Savaşa katılmak yönündeki çağrılara sızlanarak karşılık vermekte ve isteksiz davranmaktadırlar. Savaş

¹⁶⁴ Thomas More, *Utopia*, çev. Sabahattin Eyüpoğlu, Vedat Günyol, Mina Urgan, Kültür Yay., 1999, İstanbul, s.81.

¹⁶⁵ en-Nisa 4/77.

insan için zor, meşakkatli bir olaydır. Öyle ki insan savaşmaya karar verdiği anda canını ortaya koymuş olur. Her insan için bu hayatta yaşam kadar değerli bir şey yoktur. Bu yüzden savaş insanın nefesine ağır gelen bir olaydır. Kendi canından vazgeçme pahasına savaşa katılmak güçlü bir iman gerektirir.

İslam dini, dünyada sosyal düzen ve barış içinde bir yaşam için savaş en son seçenektir. İslam için son seçenek olarak görülen savaş durumu ile karşılaşılınca, savaşa katılmak gereklidir. Eğer toplum için savaş gerekli bir hale gelirse, Allah ümmetin bölük bölük savaşa çıkmalarını ve topyekûn savaşmalarını¹⁶⁶ söylemiştir. Savaş ümmetin üzerine yüklenmiş bir sorumluluk olduğundan her birey Allah'a kulluk bilinciyle savaşa çıkmış ümmetin içinde yerini almalıdır. “Şu halde Allah yolunda savaş. Sen ancak kendinden sorumlu olursun. Müminleri de teşvik et. Allah inkâra sapanların gücünü kıracaktır.” (Nisa 4/84) Çünkü mü'minler barış ortamında nasıl birlik ve beraberlik içinde yaşıyorlarsa, savaş anında da birlik içinde olmaları ve birbirlerini teşvik etmeleri gerekir. Bir toplumun ırk, dil ve düşünce tarzı farklı olsa da inanç bağıyla birbirine bağlı ümmet¹⁶⁷ savaş zamanı da kendi içinde ümmet bütünlüğünü sağlamalıdır.

Yüce Allah'ın “Müminler kardeşler” buyruğunu can kulağıyla dinleyen bir ümmet ve bu ümmetin Peygamberinin şu sözleri bu konuya açıklık getirmektedir: “Müminler, karşılıklı sevgi, merhamet ve dayanışma bakımından organlarından biri dertlenince diğer organları uykusuz kalarak ve ateşlenerek bu dertli organın ıstırabını paylaşan bir canlı organizmaya benzerler.”¹⁶⁸ Nitekim mü'minler birbirlerini tamamlayan barış zamanında da savaşla karşı karşıya kaldıklarında da birbirlerine destek ve kenetlenmek suretiyle birlik şuuruyla hareket ederler. Ümmetten bir birey ya da bir grup sıkıntıya düştüğünde bu durum bütün ümmeti etkiler. Çünkü ümmet her durumda ve şartta birbirleri korumak ve denetlemekle yükümlüdür.

Mü'minler, Allah yolunda savaşmaktan çekinmez ve korkmazlar. Çünkü mü'min için savaşın iki tarafı da hayırdır. Zafer gerçekleşse de gerçekleşmese de mü'min için kazanımdır. Çünkü Müslüman zaferden değil barış ve güvenin gereğini yerine getirmekten sorumludur. Zaferi verecek olan Allah'tır. Ümmetin görevi birlik halinde sırf Allah için savaşmaktır. “Bir takım insanlar onlara “İnsanlar size karşı

¹⁶⁶ Nisa, 4/71.

¹⁶⁷ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, 1: 430.

¹⁶⁸ Müslim, “Birr” 17.

asker toplamışlar, onlardan korkun” dediler de bu, onların imanlarını arttırdı ve “Allah bize yeter, O ne güzel vekildir.” (Âl-i İmrân 3/173) diye cevap verdiler. Allah’ı vekil kabul eden bu ümmeti düşman, savaşa katılmak ve savaşta öldürülmek korkutmaz. Aksine ümmete karşı birleşmiş düşman kuvvetlerine korkusuz ve imanları daha kuvvetli bir halde cesaret kaybına¹⁶⁹ da uğramadan savaşa hazır vaziyette bulunurlar.

Allah Teala, savaşa katılan müminleri savaşın vermiş olduğu sorumluluk ve psikolojilerini kötü yönde etkileyecek durumlardan kurtarmak için şöyle buyurmuştur: “(Savaşa) onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü.” (el-Enfâl 8/17) Bu ayetteki hikmet; savaşta mü’min eliyle ölen kişilerin öldürülme eylemini Allah’ın üstlenerek insana psikolojik anlamda ve öldürme eyleminin ağırlığından kurtararak; savaşın ve öldürmenin meşru olduğu durumların Allah’ın yönlendirilmesi ile olduğunun farkına varılmasıdır. Çünkü bir can sadece Allah adına alınabilir. Bunun dışındaki her zarar bir zulümdür.

Savaş insan için zor, meşakkatli bir olaydır. Öyle ki insan savaşmaya karar verdiği anda canını ortaya koymuş olur. Her insan için bu hayatta yaşam kadar değerli bir şey yoktur. Kendi canından vazgeçme pahasına savaşa katılmak güçlü bir iman gerektirir. İslam dini, dünyada adalete dayalı bir toplumsal düzen için savaş en son seçenektir.

İslam’ın ilk yıllarında savaş için Müslümanlara izin verilmemiş, namaz, zekât gibi ibadetlere teşvik edilmişlerdi. Savaş kendilerine farz kılınıp teşvik edildiklerinde ise, savaş nefislerine ağır geldi.¹⁷⁰ Kur’an bu konuya şöyle dikkat çekmektedir: “Kendilerine, “Elinizi savaştan çekin, namazı kılın ve zekâtı verin” denilen kimseleri görmedin mi? Sonra onlara savaş farz kılınıncaya bir de gördün ki, içlerinden bir grup Allah’tan korkar gibi, hatta daha fazla bir korkuyla insanlardan korkuyorlar da, “Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın, bizi yakın bir süreye kadar geri bıraksan olmaz mıydı?” (en-Nisâ 4/77) Bu ayette dinin ve toplumun birliğini tehdit eden saldırılara karşı savaşmaya çağrılınca davete icabet etmeyenler eleştirilmektedir.

İslam, Müslümanlara savaşı meşru kılmasının ve çağırmasının sebebi toplumda meydana gelen olumsuz durumlardır. Bu olumsuzluklar ayette şu şekilde

¹⁶⁹ Esed, *Kur’an Mesajı*, 1: 126.

¹⁷⁰ Mevdûdî, *Tefhîmü’l Kur’an*, 1:396.

açıklanmaktadır: “Allah, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz. Allah adaletli olanları elbette sever” (el-Mümtehine 60/8) ayetinde Allah, mü’minleri Müslüman olmayanlarla iman etmemiş olmalarından dolayı savaş açmaya asla çağırmamaktadır. Savaşın meşru olmasının şartı zulümdür. “Size karşı savaşanlarla sizde Allah yolunda savaşın” (el-Bakara 2/190) buyurarak size karşı savaş ilan edilince sizde savaşın. Çünkü savaş, İslam dini için en son çözümdür.

İslam dini diğer din mensuplarına karşı saygı göstermemizi telkin etmektedir. “Allah’tan başkasına tapanlara hakaret etmeyin, sonra onlar da bilgisizlik yüzünden sınırı aşarak Allah’a hakaret ederler...” (el-En’âm 6/108) ayetinde diğer dinlere karşı hoşgörü kendi dinimizi korumanın da yollarından biri olduğuna işaret edilmektedir.

Kısacası İslam dini, savaş son çare olarak görmüş ve savaşmak durumunda kalan ümmetin birlik ve bütünlük içinde birbirleriyle dayanışma içinde savaşmalarını istemiştir. Birlikten kuvvet doğar bilinciyle hareket ederek kenetlenip dimdik düşmanın karşısında olamaya çağırıştır. Savaşa çağrılan ümmetin tesellisi, psikolojik hazır oluşu ve inançla yoğrulan bir kalple cihat meydanında edeceği duadır. Nitekim “Nice peygamberler vardır ki onunla birlikte birçok Allah erleri savaşır. Allah yolunda başlarına gelenlerden ötürü gevşemediler, yılmadılar, boyun eğmediler. Allah sabredenleri sever. Onların sözü şunları demekten ibaretti: “Rabbimiz! Günahlarımızdan ve işimizdeki aşırılıklardan ötürü bizi bağışla, sebatımızı arttır, kâfir topluluğa karşı bize yardım et.” (Âl-i İmrân 3/146-147) ayetlerinde peygamberlerin beraberinde bulunan ve kendilerini rablerine adayan kimselerden ve onların ettikleri dualardan bahsetmektedir.

İslam, daha ilk günden itibaren Rasulullah’ın liderliğinde, fertleri arasında ictimai dayanışma hâkim olan ve çevresinde bulunan diğer bütün topluluklardan bu hususiyetiyle ayrılan Müslüman bir topluluk veya İslam toplumu olarak kaim olmuştur.¹⁷¹ Hz. Peygamberin önderliğindeki İslam toplumunda savaş baş gösterdiğinde ümmetin birliği sağlamış ve savaşa birlik halinde katılmanın önemi her fırsatta dile getirmiştir. Savaş anında ümmette toplumsal bütünleşmenin nasıl sağlandığını ve ümmet için bir müslümanın bile savaşa dâhil olmasının ne kadar değerli olduğuna dair birçok örnek bulmak mümkündür.

---

¹⁷¹ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur’ân*, 2: 444.

Örneğin “Hubeyb b. Yesaf cesur bir adamdı ve İslam’ı reddediyordu. Resulullah (s.a.v) savaşa çıkınca Hubeyb ve Kays b. Muharris de çıktılar. Ancak kavimlerinin dini üzereydiler. Resulullah (s.av.) yetiştiler. Hubeyb demirden bir miğferle başını kapatmıştı. Resulullah (s.a.v.) onu başındaki tolgasının altından tanıdı. Rasulullah (s.a.v.) Sa’d b. Muaz’a döndü. ‘Bu Hubeyb b. Yesaf değil mi?’ dedi. Sa’d b. Muaz, ‘Evet’ dedi. Hubeyb Resulullah’ın devesinin yumağında tutacak kadar Resulullah’a yaklaştı. Resulullah (s.a.v.) ona ve Kays b. Muharris’e dedi ki: ‘Sizi bizimle birlikte yola çıkarana nedir?’ Onlar, ‘Sen bizim kız kardeşimizin oğlu ve komşumuzsun. Biz kavmimizle birlikte ganimet almak için çıktık.’ dediler. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.), ‘Bizim dinimizden olmayanlar bizimle birlikte çıkmasınlar.’ dedi. ‘Kavmim biliyor ki, ben savaşta büyük bir yeterliliğe sahibim ve aynı zamanda hasmımı şiddetle mağlup ederim. Ben sizinle savaşayım. Ancak Müslüman olmak istemiyorum.’ Resulullah (s.a.v.), ‘Hayır önce Müslüman ol, sonra savaşa katıl.’ Bunun üzerine Hubeyb Müslüman olmuş ve Bedir savaşına katılmıştır.”¹⁷² olayında Hz. Peygamber savaşa dâhil olmak için Müslüman olmayı şart koşmuştur. Çünkü bir Müslüman inancı için Allah yolunda savaşıyorsa savaşa katılan bireylerinde Allah’ın ipine tutunmuş mü’minler olması gerekir. Hz. Peygamber yukarıdaki hadisede Hubeyb ve arkadaşına şartı belirtmiş ve bir kimsenin Müslümanlığına da vesile olmuştur.

Bedir savaşı öncesinde peygamber efendimiz ve ashabı istişare etmek üzere toplanmışlardı. el-Mikdad b. Amr ayağa kalkarak şöyle dedi: “Allah’ın emrini yerine getirmek üzere yürü, biz seninle birlikteyiz. Vallahi biz İsrailoğullarının peygamberine dedikleri gibi, demeyiz. Ancak “‘Fakat sen ve rabbın savaşın, biz de sizinle beraber savaşacağız’ deriz”¹⁷³ diyerek bir peygamber ve bir komutan için duyulabilecek en güzel olan ümmetinin yanında olduğunu ifade etmiş ve orduyu birbirine kenetlemeyi başarmıştır.

Hz. Peygamber vefalı bir insan olarak düşmanı bile olsa öncesinde iyilik gördüğü kimseler karşı hep vefakâr davranmış ve insani değerlere sahip çıkarak hoşgörü çemberinden karşıdaki düşman bile olsa çıkmamıştır. Öyle ki, Bedir savaşından sonra esir alınanlar arasında Mut’im adında bir kişinin olup olmaması hakkında peygamber efendimiz şöyle buyurmuştur: “Şayet esirler arasında Mut’im b.

¹⁷² Vakıdı, Hz. Peygamber’in (s.a.v) Savaşları (Kitabü’l-Meğazi), 1: 94-95.

¹⁷³ Vakıdı, Hz. Peygamber’in (s.a.v) Savaşları (Kitabü’l-Meğazi), 1: 96.

Adî olsaydı ve bütün esirleri benden isteseydi, onları ona verirdim.”¹⁷⁴ Bunun sebebi Mekke döneminde peygamberimiz ve yanında bulunanlara karşı uygulanan ekonomik ambargonun kalkmasındaki etkisidir. Bu olay insanlık ailesi olarak bütünleşmenin en güzel ve hassas örneğini vermektedir. Müslüman vefalı olmalıdır. İyiliğe iyilikle karşılık vermek, inanç birliğinin olmasına bağlı değildir. “İyilikle kötülük eşit olmaz. Sen, en güzel olan bir tarzda (kötülüğü) uzaklaştır; o zaman, (görürsün ki)seninle onunun arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki sıcak bir dost oluvermiş.” (Fussilet 41/34) İslam’da ki bu ölçü yine kendisine hayran bırakmakta ve kötülüğü bile güzellikle savmamızı öneren rabbimiz iyiliğe karşı daha da vefalı olmamızı beklemektedir.

Uhud savaşına karar verildiği sırada ashaptan bazıları Medine’de savunma yapmanın daha iyi olacağını karardan sonra bildirmeleri üzerine Hz. Peygamber kararlı durmuş ve savaştan vazgeçmeyi bir an olsun düşünmemiştir. Savaş öyle bir olgudur ki; kişinin yiğitlik, dürüstlük, inancın gücünü, vefasını, yarı yolda bırakıp bırakmayacağını ölçen ve güvenilir olup olmadığını gösteren bir gösterge gibidir. Peygamberimizde bu anlamda bir konuda karar verilmişse ümmet olarak -kendisinin düşüncesinde farklı olsa bile- karara uymuş ve peygamberlik ve komutanlık görevini yerine getirmiş ümmetini yalnız bırakmamıştır.

Yukarıdaki paragrafta belirttiğimiz gibi savaş mü’minlerin imanlarını ölçmüş ve mü’minle münafıkları birbirinden ayıklamıştır. İslam ordusu Uhud meydanına yaklaşırken Peygamberimizi kastederek “Bu adam beni değil, çocukları dinliyor!” deyip sayıları üç yüz kadar olan Abdullah b. Ubeyy ve yandaşları ordudan ayrılıp Medine’ye geri dönmüştür.¹⁷⁵ Münafıklığın alametlerinde biridir ki, verdiği sözde durmaz. Karar verilmiş savaştan kaçan bu kimseler münafıklardır. İşte toplumsal bütünleşmenin önündeki en büyük engellerden biri de münafıklardır. Ve bu münafıklardan çıkan fitnelerdir. Çünkü onlar ümmeti her zaman yarı yolda bırakmışlardır.

Savaştaki toplumsal bütünleşmenin hangi safhalarda geliştiğinin en önemli kanıtlarından biri de mü’min kadınların da savaş meydanlarında bulunmalarıdır.

---

¹⁷⁴ Buhârî, “Humus” 16.

¹⁷⁵ Sırma, *Müslümanlar Tarihi*, s. 262.

Savaşlarda kadınlar yaralıları tedavi ve su taşıma¹⁷⁶ gibi işler yapmışlardır. Hz. Fatıma, Hz. Peygamber'in yarasını sarmıştır. Hz. Aişe ve Ümmü Ammâre ise bizzat savaşanlar arasındadır.¹⁷⁷

Savaşa katılmanın, ümmet olarak bir ve bütün halde savaş meydanında bulunmanın ne derece önemli olduğunu gösteren bir diğer örnek ise, Hanzala'nın savaş meydanına geliş olayıdır. En özel anında savaşa katılan Hanzala bizlere, cihad emrini aldığı anda ümmetinin saflarında yerini almanın imanının kuvvetini ve Allah adına cihad etmenin değerini göstermektedir. Hanzala ile ilgili rivayet şöyledir:

“Hz. Peygamber (s.a.v), Hanzala'nın hanımını buldurup kocası hakkında bilgi istedi. Şehid hanımının ağzından sadece şu cümleler döküldü. ‘Ya Resulallah biz Hanzala ile dün evlendik. Zifaftayken cihad emrinizi duydu. Yıkanmaya fırsat bulamayarak cihat ordusuna katıldı.’ Resulallah (s.av.) şöyle buyurdu: ‘Ben de bunu merak ediyordum. Çünkü bütün şehitler arasından, meleklerin sadece onu yıkadıklarını gördüm.’ Bu sebeple Hanzala, ‘Gasîlü’l Melâike’ olarak anılmaktadır.”¹⁷⁸

Savaş bağlamında insanları bir araya toplayan bir olgu da şehitliktir. “Allah yolunda savaşın ve bilin ki, Allah her şeyi işiten ve bilendir.” (el-Bakara 2/244) ayetinde Allah inananları savaşa davet etmektedir. Hz. Peygamber de Allah yolunda şehit olmanın tadını şu şekilde anlatmıştır: “Ben, Allah yolunda öldürülmeyi, sonra dirilip tekrar öldürülmeyi, sonra dirilip tekrar öldürülmeyi (ve bunun hep böyle devam etmesini) isterdim.”¹⁷⁹ Allah yolunda canını ortaya koymanın ve ümmetle birlik içinde savaşmanın değerini ortaya koymaktadır.

Savaş yapmayı ve şehit olmayı göze alan insanın dünya hayatına bakışı da diğer insanlardan farklıdır. “Dünya hayatına karşılık ahireti satın alanlar, Allah yolunda çarpışınlar. Kim Allah yolunda çarpışırsa –ister öldürülsün ister galip gelsin- biz ona büyük ödül vereceğiz.”¹⁸⁰ ayetinde olduğu gibi ahiret hayatının asıl hayat olduğunu farkına varan iman edenler, Allah yolunda çarpışıp canlarında olmayı göze alırlar. Allah yolunda canını feda eden kimselere Allah ahiret hayatında bol nimetler

¹⁷⁶ Buhârî, “Cihad” 121.

¹⁷⁷ Sırma, *Müslümanlar Tarihi*, s. 267.

¹⁷⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1990, 5: 49; Sırma, *Müslümanlar Tarihi*, s. 268-269.

¹⁷⁹ Buhârî, “Cihad” 7.

¹⁸⁰ en-Nisâ 4/74.

ve geniş rızıklar vereceğini bildirerek müjde vermiştir. Bu müjdeye kavuşmak isteyen ya da dünya hayatının aldatmacasına kapılıp savaşa katılmayan birçok sahabe vardır.

Tebük savaşında sahabiler Hz. Peygamber'e "falanca ve falanca orduya katılmadılar." diyerek haber vermişler, Hz. Peygamber de onlara şu cevabı vermiştir: "Onları kendi hallerine bırakın! Eğer onda hayır varsa, Allah Teâlâ onu size kavuşturacaktır; eğer bunun dışında bir şeyse, Allah sizi onlardan kurtarmış olur."¹⁸¹ demiştir. Yani savaş aslında Müslümanların Allah'a güvenlerini ölçen bir araçtır. Bu sebeple Allah Resulü de savaşa katılmayan kimselerin ümmet için bir ayıklama işlemi olduğunu belirterek Allah'ın bu vesileyle toplumsal birliği tehdit eden kimselerin kendi iradeleriyle ayrıldıklarını ortaya koymuştur.

Ebû Zer, tırnakları ayaklarına batmış, sırtının derileri soyulmuş olan devesiyle sefere çıkmıştır. Ancak biraz mesafe gidince deveyle yola devam edemez hale gelir. Devesini orada bırakıp yaya olarak yoluna devam eder. Hz. Peygamber belli bir menzilde mola vermişti. Sahabilerden birisi, tek başına bir adamın onlara doğru yaklaşmakta olduğunu bildirince Hz. Peygamber "İnşallah o gelen Ebu Zer'dir!" demiştir. Gelenin Ebû Zer olduğu belli olunca bunun üzerine şöyle "Allah Ebu Zer'e merhamet etsin! Yalnız başına yürüyor; yalnız başına ölecek ve yalnız başına dirilecek."¹⁸²

Ebu Hayseme de seferden geri kalanlardandı. Ebu Hayseme'nin iki hanımı vardı. Hanımları, avlularını temizlemiş, sulayarak serin hale getirmiş ve en güzel yiyecekleri hazırlamışlardı. Ebu Hayseme bunları görünce "Allah Resulü, boynunda silahı olduğu halde, sıcakta ve güneş altında olacak; Ebu Hayseme de serin gölgede, nefis yemekler içinde güzel kadınların yanında oturacak! Bunun insafla bağdaşır tarafı var mı? Vallahi ben içeriye girmeyeceğim! Bana devemi ve biraz azık hazırlayın, ben gidip Resulullah'a kavuşacağım."¹⁸³

Bu hadiseler de dikkat edilmesi gereken hususlar; dünya hayatının geçiciliği, savaşa katılmanın ön koşulu ilk olarak nefisini yenmek olduğu, ümmet toplumun ıslahı için bir mücadele veriyorsa ne pahasına olursa olsun ümmetle birlikte saf tutmak

¹⁸¹ Sırma, *Müslümanların Tarihi*, s.401.

¹⁸² Sırma, *Müslümanların Tarihi*, s.402.

¹⁸³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, thk. Abdulmuhsîn et-Turkî, Kahire: Dâru Heccr, 1997, 7: 156-157; Sırma, *Müslümanların Tarihi*, s.402.

gerektiği ve gerektiğinde ümmetin selameti için kendini canından vazgeçmek gerektiğidir.

“Şu bir gerçek ki Allah, peygambere ve –içlerinden bir grubun kalpleri kaymaya yüz tutup arkasından Allah tevbelerini kabul buyurduktan sonra – o sıkıntılı zamanda bağlılıklarını koruyan muhacirlere ve ensara lütfuyla muamele etti. Allah onlara karşı çok şefkatli ve merhametlidir.”¹⁸⁴ Tebük seferine katılan ensarı ve muhacirleri mükâfatlandırıldığını bildiren Allah Teâlâ sıkıntılı dönemlerde ümmetin birbirlerine olan bağlılıklarını ispat etme gerekliliğine dikkat çekmektedir.

“Allah geriye bırakılan (savaşa katılmayan) üç kişinin de tövbesini kabul etti. Sonunda, bütün genişliğine rağmen yeryüzü onlara dar gelmeye başlamış, vicdanları kendilerini sıkıştırmış ve Allah’a karşı O’ndan başka sığınacak kimse olmadığını anlamışlardı...”¹⁸⁵ Ka’b b. Malik, Mürare b. Rebi’, Hilal b. Umeyye hakkında inen bu ayet ümmetiyle birlik içinde olmayan nefsinin heva ve heveslerine uyararak ümmet ile birlikte hareket etmeyenlerin ve peygamberiyle savaşa katılmamanın oluşturduğu pişmanlığı –yeryüzün genişliği içinde dar gelen- bir durumda kaldıklarını belirtmiştir.

Savaşın ana merkezlerinden bir diğeri de, daha doğrusu savaşı engelleyen ve milletlerarası ilişkilerde savaş safhasına gelmeye set çeken şey antlaşmalardır. Bu antlaşmalar yapıldıktan sonra her millet birlik halinde bu antlaşmalara uymakla yükümlüdürler. Peygamberimizin hayatından antlaşmalarla ilgili örnekler şöyledir.

Mekke Devleti’yle yapılan Hudeybiye antlaşmasında büyük tavizler verildiğini düşünen Hz. Ömer, “Eğer Allah resulü başımıza bir emir tayin etmemiş olmasaydı o da peygamberin dediğini yapıyor olmasaydı ne olan kulak verir ne de itaat ederdim” demiştir.¹⁸⁶ Burada görüyoruz ki, antlaşma yapılan millet hangi dine bağlı olursa olsun antlaşma yoluna gitmek ve bu anlaşmaya sadık kalmak müminlerin görevidir. Bu konuda bizzat peygamber efendimiz antlaşmaya uyararak ümmetine örnek olmuştur.

Ebu Yasir Mekke de işkence gören müslümanlardandır. Mekke’deki zulümden kaçıp İslam devleti olan Medine’ye geldi. Ancak onu gelişi Hudeybiye antlaşmasından sonraya denk geliyordu. Bu sebeple Hz. Peygamber “Ya EbâYasir,

---

¹⁸⁴ et-Tevbe 9/117.

¹⁸⁵ et-Tevbe 9/118.

¹⁸⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 2: 78.

gördüğün gibi, biz bu konuda onlara söz verdik. Bizim dinimiz antlaşmaya muhalefeti hoş görmez. Muhakkak ki Allah sana ve senin gibi diğer mustad'aflara bir kurtuluş verecektir. Haydi, onlara geri dön.”¹⁸⁷ demek suretiyle yapılan antlaşmaya sadık kalarak milletlerarası hukuka riayet etmiştir. Böyle yapılan antlaşmalar milletler arasındaki dayanışmanın, anlaşmanın, birbirlerinin varlığını kabul etmenin ve hoşgörünün ifadesidir.

Buraya kadar Müslümanların kendi içinde toplumsal bütünlüğü sağlama ve koruma yollarını incelemeye çalıştık. Şimdi de müslümanların ilişkide bulunduğu Müslüman olmayan topluluklarla toplumsal bütünleşmeyi nasıl gerçekleştirdiğine değineceğiz.

2.2. Gayrimüslimlerle Toplumsal Bütünleşme

Müslümanlar sadece kendileriyle aynı inancı paylaşan insanlarla değil farklı inançlara sahip insanlarla da birlikte yaşamışlardır. Bu insanlarla ilişkilerinde samimiyet üzerine kurulu bir ilişkiyi tercih etmişler ve onlarla entegre olmuşlardır. Ticari ilişki kurdukları gayrimüslimler olduğu gibi aynı aileyi paylaştıkları evlilik ilişkileri de kurmuşlardır. Böylesine yakın ilişki kurdukları bu insanlarla birlik ve beraberlik üzerine kurulmuş bir topluluk oluşturmayı başarmışlardır. Kur'an'da Müslüman olmayan insanlarla toplumsal bütünleşmenin nasıl oluşturulacağına dair birçok ayet vardır. Bunları konu tasnifatına tabi tutarak incelemeye çalışacağız.

2.2.1. Kur'an'a Göre Diğer Dinlerle Olan Toplumsal Bütünleşme

İslam her zaman ve zeminde kendisinden başka toplumlarla iyi ilişkiler içerisinde hareket etmeyi esas alarak dinsel, etnik ve kültürel farklılıklara açık bir toplum yapısı öngörmektedir.¹⁸⁸ Milletlerarası hukuk dünyadaki bütün ülkelere eşit olarak uygulanabilen ve belli birkaç milletle sınırlı olmayan bir hukuk demekse, milletlerarası hukuka sahip olduklarını meşru biçimde iddia edebilecek yegane millet Müslümanlardır.¹⁸⁹ Bunun sebebi Müslümanların kutsal kitabındaki ilke ve ölçülerdir.

“Allah, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı ve onlara adaletli davranmanızı

¹⁸⁷ Sırma, *Müslümanların Tarihi*, s. 333.

¹⁸⁸ Demirci, *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, s. 315.

¹⁸⁹ Hamidullah, *İslam'ın Doğuşu*, s. 148.

yasaklamaz. Allah adaletli olanları elbette sever”¹⁹⁰ buyurarak savaş sebebi ile alakalı önemli bir kaide belirlemektedir. Bu temel kaide müslümanları diğer bütün insanlarla münasebetlerinden değişmez bir tutuma sevk eder. Bu tutumu da ancak savaş için saldırı durumunda değiştirmesine müsaade eder. Savaş yapmak üzere saldırıldığı ve karşılık verme sureti hâsıl olduğu zaman, yahut anlaşma yapıldıktan sonra anlaşmaya ihanet söz konusu olduğu vakit bu tutum değişir. Bu ilke, İslam’ın devletlerarası hukukunun da temelidir. Buna göre İslam ile insanlar arasında barış hali değişmeyen temel tutumdur. Davanın özgürlüğü ve inanç hürriyeti önünde kaba kuvvetle durmak da bunun gibidir. Bu da bir saldırıdır. Bunların dışındaki hallerde İslam tüm insanlara barışı, sevgiyi, iyiliği ve adaleti öngörür.

İslam düşüncesine göre müminler ile onların düşmanları arasındaki temel sorun, inanç davasıdır. Müminin uğrunda her fedakârlığı göze alabileceği ve ölebileceği tek davanın sadece inanç olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁹¹ Müslümanlarla diğer insanlar arasında düşmanlığa yol açabilecek ve çarpışmalarına neden olabilecek tek şey inanç özgürlüğüdür. Yeryüzünde Allah’ın koyduğu barış sisteminin gerçekleştirilmesi ve hükmünün yüceltilmesidir.

İslam toplumsal bütünleşmeyi sosyal ve psikolojik gerçeklik üzerinden gerçekleştirmektedir. “Sen onların dinlerine uymadıkça Yahudiler de Hristiyanlar da senden asla memnun kalmayacaklardır. De ki “Asıl doğru yol ancak Allah’ın yoludur.” Eğer sana gelen ilimden sonra onların arzularına uyarsan, bilesin ki artık Allah sana ne dost ne de yardımcı olacaktır.” (el-Bakara 2/120) ayetinde Ehl-i kitab’ın kendi inançlarını taşımayan insanlardan asla razı olmayacakları anlatılmaktadır. Kur’an bu bilinci inananlara vererek toplumsal bütünleşmeyi gerçekleştirmeyi imkânsız kılmamakta aksine realist davranarak bu bütünleşmenin niteliğinin nasıl olacağını baştan belirlemektedir. Bu bütünleşme tam anlamıyla gönülden bir bütünleşme olmayıp onun yerine ortak vatan düşüncesinde bir bütünleşmedir. Ayrıca her konu ayrıntılarıyla açıklanıp anlaşma hukuki bir statüye kazandırılmalıdır.

Yahudiler Hz. Peygamber’e “Gel bizimle bir müddet hoş geçin, bizi memnun et de sana tabi olalım.” diye bir teklifte bulunmuşlar. Bu teklifteki art niyetlerini anlatmak için yukarıdaki ayet inmiştir. Hâlbuki Hz. Peygamber için, ikisinin de

---

¹⁹⁰ el-Mümtehine 60/8.

¹⁹¹ Kutub, *Fî zilâli’l- Kur’ân*, 14: 424-425.

milletine tabi olmak mümkün değildir. İki zıddın birleşmesi mümkün olmadığından bu iki milletin ikisine birden tabi olmanın, ikisini birden razı etmenin yolu yoktur.¹⁹² “Ehl-i kitaba her türlü mucizeyi getirsen onlar yine de senin kıblene asla dönmezler. Sen de onların kiblesine uymayacaksın. Onlar birbirinin kiblesine de uymazlar. Eğer sana gelen gerçeğin bilgisinden sonra onların arzusuna uyarsan, işte o vakit sen kesinlikle hakkı çiğneyenlerden olursun.” (el-Bakara 2/145) ayetinde toplumsal bütünleşme sağlanacak toplumların kendi inançlarından vazgeçmelerinin zor olduğu anlatılmıştır. Burada sağlanacak öncelikli kazanım inançlarından dolayı hiç kimseyi insan haklarından mahrum etmemektir. Ayrıca inancından taviz vermemek de önemli bir ilke olmalıdır. “De ki: ‘Allah bizim de rabbimiz, sizin de rabbiniz olduğu halde O’nun hakkında bizimle tartışmaya mı kalkışıyorsunuz? Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size aittir. Biz ona gönülden bağlanmışızdır.’” (el-Bakara 2/139) ayetinde bu bağlamda müslümanların sağlam duruşlarına bir işaret vardır.

Kur’an ayetleri bu kimselerin, dinlerinden dönmelerinin oldukça zor olduğunu ifade ettikten sonra “Eğer yüz çevirirlerse, sana düşen yalnızca bildirimde bulunmaktır.” (Âl-i İmrân 3/20) diyerek onlarla iyi geçinmenin gerekliliğine ve gayet yumuşak bir üslupla tebliğin yapılmasını istemektedir. Toplumda bütünleşmeyi sağlayan en önemli husus işte bu yumuşak üsluptur. İslam böylece her iki toplumu birbirinden açık bir şekilde ayıran, karışma ve benzeşmeye yer bırakmayan ayırıcı çizgiyi belirlemektedir. Bu iki kapıdan biri İslam diğeri İslam olmayan dinlerdir. Bu iki taraftan birini tercih etmek ve insanları da–tercih ettiğimiz tarafı- seçtiğimize dair şahit bırakmak gereklidir.

“De ki: “Ey Ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin: Yalnız Allah’a tapalım, O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah’ı bırakıp da içimizden bazıları diğeri bazılarına rab edinmesin.” (Âl-i İmrân 3/64) ayetinde Allah Ehl-i kitab’a insafli bir davet ile çağrıda bulunmaktadır. Seyyid Kutub “Allah’ın Resulü bu daveti ile ne kendisini ne de etrafında bulunan Müslümanların hiçbir zaman onlardan üstün ve faziletli olacaklarını kastetmiyordu. O bütün cemiyeti aynı seviyede tutan bir kısım insanları diğerlerine üstün tutmayan ve insanı insana kulluk etmeye zorlamayan müsavi ve eşsiz bir davettir.” diyerek nitelemektedir.¹⁹³ Bu, yalnız

¹⁹² Muhammed İbn Cerîr Ebû Ca’fer et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’an*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü’r-risâle, Beyrut 2000, 2: 562; Yazır, *Hak Dili Kur’an Dili*, 1: 483.

¹⁹³ Kutub, *Fî zilâli’l-Kur’an*, 2: 304.

Allah'a kulluğa çağrıdır. Ona hiçbir varlığı hiçbir insanı hiçbir şeyi ortak koşmamaya çağrıdır. İnsanların birbirlerini hiçbir nebiyi, hiçbir resulü Allah ile birlikte ilah edinmemesine çağrısıdır. Peygamberlerin hepsi de Allah'ın kullarıdır. Allah onları emirlerini tebliğ etsinler diye seçmiştir. Ahirette de bütün peygamberlere şahit olacak olan ümmet de Müslümanlardır.

“Müminler müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin. Kim bunu yaparsa Allah'la bağı koparmış demektir. Ancak onlardan gelebilecek bir tehlikeden korunmanız başkadır. Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor. Sonunda dönüş Allah'adır.” (Âl-i İmrân 3/28) Kâfirlerle dostluğu, Allah'a karşı çıkış ve Allah ile irtibatı koparmak olarak gören Kur'an-ı Kerim'in asıl amacı; Müslümanlar dışındaki bütün insanlarla saygı ve hoşgörü çerçevesinde iletişim içinde olmayı, ancak bu iletişimin sınırı olarak da dostluk bağı kurulmaması gerektiği belirtilmiştir. Çünkü kâfirler Allah'a ortak koşarlar ve Allah kulunu şirkten korumak için Müslümanları kâfirlere karşı uyarılmaktadır. Bu uyarı iletişimin koparılması olarak anlaşılmalıdır.

Müslümanlarla Allah'a rağmen birbirlerini ve kendilerince değer verdikleri şeyleri rabler edinenler arasındaki bu karşılaştırma, müslümanların kimliğini net bir biçimde ortaya koymaktadır. Müslümanları diğer milletlerden, gruplardan ve inançlardan ayıran nitelik Allah'tan başka hiçbir varlığı rab edinmemeleridir.¹⁹⁴

Tek Allah'a ibadet etme, Müslümanların niteliği olmakla beraber ehl-i kitaba da önceki peygamberler aracılığı ile diğer milletlerin de davet edildiği niteliktedir. Böylece bütün insanların ve milletlerin çağrıldığı ortak bir nokta tevhit inancıdır.¹⁹⁵ Çünkü “Her birinize bir şeriat ve bir yol yöntem verdik. Allah dileseydi sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat size verdikleriyle sizi denemek istedi. Öyleyse hayırlı işlerde birbirinizle yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Allah size hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri haber verecektir.”(el-Mâide 5/48) İnsanları farklı milletler olarak yaratan Allah, herbir millete ayrı yol ve yöntemlerle doğru yola çağırmıştır. Bu farklı yaratılış insanlara bir imtihan ve rekabet sebebi olarak görülmektedir. Fakat bu rekabet ayrışmaya sebebiyet verecek bir şey olarak anlaşılmalıdır. Çünkü farklı yaratılışın bir sebebi tanışıp, kaynaşmaktır. İnsanlar ve milletler arasında tanışma ve kaynaşma beraberinde uzlaşmayı da getirmektedir. Herbir millet dünyada seçtikleri

¹⁹⁴ Kutub, *Fî zilâli'l- Kur'ân*, 2: 304.

¹⁹⁵ Önkâl, *Resulullah'ın İslâm'a Dâvet Metodu*, s.307.

yol ve benimsedikleri düşünce ve sistem konusunda sorguya çekilecektir.¹⁹⁶ Bu farklı yol ve yöntemlerin kesiştiği ortak bir yöntem vardır.¹⁹⁷ Bütün fikir ayrılıklarını ve farklılıkları ortak nokta etrafında toplayacak bu yöntem ise, tevhitir. Böylece bütün insanlığın çağrıldığı tevhit inancı sayesinde toplumsal bütünleşmeyi sağlamaya yaklaşılmış olmaktadır.

İnsanlığa yol göstermek üzere değişik zamanlarda indirilen Kur'an bir taraftan hiç bir ırk, dil, cins, topluluk ve zümre ayırımı gözetmeden bütün beşeriyeti vahyin muhatabı ve insanlık ailesinin bir üyesi olarak kabul etmektedir.¹⁹⁸ Milletler ve dinler arası ilişkilerde inanç özgürlüğünün temel bir hak olduğu bilinmektedir. İnanç özgürlüğüne dikkat çekme adına şu ayet önemlidir. “Eğer Rabbin böyle olmasını dileyseydi, yeryüzünde yaşayan herkes topyekûn iman ederdi. Hal böyleyken, insanları inanıncaya kadar zorlayabileceğinizi mi sanıyorsunuz?” (Yûnus 10/99) Bu ayette Cenâb-ı Hak insanları din konusunda tamamen özgür iradeleri ile karar verilmesine vurgu yapmıştır. Ayrıca “Rabbin dileyseydi insanları elbette tek bir ümmet yapardı. Fakat onlar ihtilaf içinde olacaklar.” (Hûd 11/118) ayetinde Allah için insanlığın tek bir ümmet olması aynı zamanda topyekûn iman etmeleri zor ve imkânsız olmadığı, ancak hikmeti gereği bu farklılığın var olmaya devam edeceği ortaya konulmaktadır.

İnanç özgürlüğü yanında İslam insana düşünce özgürlüğünü de vermiştir. Hz. Peygamber'in “Allah Teâla ümmetimi, içlerinden geçirdikleri düşünce ve vesveselerinden dolayı hesaba çekmez; yapıp ettiklerinden ve konuşmalarında dolayı hesaba çeker.”¹⁹⁹ hadisinde insanların düşüncelerini ifade etmesi ve istediği gibi düşünme özgürlüğüne sahip olmaları, bu hadisle uygulamaya geçirme noktasında, kendisi dışında diğer insanların özgürlüklerini kısıtlamalarının gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Çünkü düşünce insanın kendisini etkilerken, konuşma ve yapıp ettikleri diğer insanları da etkilemektedir. Bu sebeple inanç özgürlüğü ve düşünce özgürlüğü, toplumsal düzen ve toplumsal ahenk bozmadan işlemelidir.

“De ki ‘Ey Ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin: Yalnız Allah’a kulluk edelim...” (Al-i İmran 3/64) ayeti toplumsal bütünleşmeye çağrıdır. Elmalı bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “ Burada çeşitli vicdanların, muhtelif milletlerin, farklı dinlerin, çeşitli kitapların, temelli bir vicdanda, hak bir sözde nasıl

¹⁹⁶ Kutub, *Fî zilâli'l- Kur'an*,4: 266-267.

¹⁹⁷ Yazır, *Hak Dili Kur'an Dili*, 3: 1697.

¹⁹⁸ Demirci, *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, s.315.

¹⁹⁹ Buhârî,“Talak” 11, “Eyman” 15.

birleşecekleri, İslam'ın insanlık âleminde ne kadar geniş, ne kadar açık, ne kadar doğru bir hidayet yolu, bir hürriyet kanunu öğretmiş olduğu ve artık bunu Arap yada Arap olmayana ait olmadığını tam olarak göstermiştir. Cümlesinde toplanan vicdani birlikten daha geniş, daha hâkim bir vicdan bulmak mümkün değildir ki onun arkasına düşülsün. Dini gelişmeler, vicdanların ayrılık ifade eden sözlerinde değil, bütünlük ve genişliğindedir. Bütün özgürlük ve eşitlik davasının esası bu bir kelimededir, bir vicdan da toplanır. İşte özgürlük ve eşitlik davasının bütün çözüm anahtarı buradadır.”²⁰⁰ Yukarıda zikredilen ayet, zımmen: “Biz bize çağırıyoruz, sizde kendinize çağırın! Hep birlikte ilkeler üzerinde buluşalım.” demektir.

Milletlerarası tanışma ve kaynaşmanın sağlanmasında en etkili unsurlardan biri de barıştır. Bilindiği gibi İslam “silm” kökünden türeyen bir kelimedir. “Silm” de uzlaşma, barış, teslimiyet ve itaat demektir. Buna göre İslam, yeryüzünde barış ve esenliği hâkim kılmaya çalışan bir din anlamına gelmektedir.²⁰¹

Kur'an, insanlığı “Ey iman edenler! Hep birden barışa girin” (Bakara Suresi, 2/208) demek suretiyle barışa çağırmakta ve yeryüzünü barış cenneti haline getirme çabasıdadır. Toplumda sosyal adaleti ve barışı sağlayacak değerler olmadığı sürece, fiili savaş olmasa bile savaş ortamını tetikleyen durumlarla karşılaşılması kaçınılmazdır.

Barış ortamını tesis etmenin önemli bir vazife olduğunu, Peygamberimizin yaptığı Medine Vesikası ve Hudeybiye antlaşması bizlere göstermektedir. Öyle ki Medine’de yapılan anlaşmada bulunan maddeler, Müslüman olamayan tarafların dinlerinde serbest olmalarının yanı sıra Müslümanlara yapılacak saldırıda Müslümanların tarafında yer alacakları ve yine karşı tarafa yapılacak saldırıda da Müslümanların karşı tarafa yardımda bulunacağı belirtilmiştir.

Milletlerarası barışı tesis etmek için yapılan dostane antlaşmalarda Müslümanlar açısından dikkat edilmesi gereken bazı durumlar söz konusudur. Muhammed Hamidullah'ın *el-Vesaike's-siyasiyye* adlı eserinde değindiği Medine Vesikasında bulunan bazı maddeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Dünya hayatının düzeni ve istikrarını sağlamak, insanlar arası menfaati koruyarak, insana insan olma değeriyle yaklaşarak iyi ilişkiler içinde olmak İslam dininin bize öğüdüdür. Ancak bu ilişkiler Müslümanların inancını zedelemekten uzak olmalıdır. Çünkü dinimiz başka din mensuplarına benzemekten bizi menetmiştir.

²⁰⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2: 1131-1132.

²⁰¹ Demirci, *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, s. 318.

2. İslam dini barış dinidir. Toplumda barışın tesis edilmesi noktasında adalet şuurunu ön plana çıkarmaktadır. Naslar “Müslümanları bırakıp onları (gayrimüslimleri) dost edinmeyin”²⁰² demektir. Bu da bize gösterir ki insanlıkla bütünleşmenin ilk adımı ümmetin birliğinin sağlanması, yani kardeşlik projesi, ardında diğer toplumlarla tanışıp kaynaşarak barışın tesis edilmesidir.

Yukarıda belirtilen esaslar ışığında İslam dininin temel amacı, toplumda barışı sağlamaktır. İslam kendi ilkelerinden de taviz vermeden insanlığın birliğini tesis etmeye çalışır. Bu sebeptir ki Kur’an “Fitne çıkarmak, öldürmekten daha kötüdür.” (el-Bakara 2/191) ve “Barış daima iyidir.” (en-Nisâ 4/128) demek suretiyle toplumda oluşacak kargaşanın bir insanın canına kastetmekten daha tehlikeli bir durum olduğunu belirtmiştir. Barışın insanlık için daha iyi olduğuna vurgu yapılmıştır.

İnsanlar arası bu birlikteliğin yanı sıra kâinatla insan arasında da bir birlik vardır. Bu durum insanlık âlemi ile insanlık dışındaki bütün varlıkların birliği şunu göstermektedir: Kâinatın birbiriyle uyumlu işlemesi, hareketlerin düzenli olması ve bir ahenk oluşturması; sadece insanlar arasında bir bütünlük içinde olması yanında kâinatla da bir bütünlük içinde olduğunu anımsatmaktadır.

Ele almaya çalıştığımız diğer din mensuplarıyla toplumsal bütünleşme, insanın yaratılışından itibaren sosyalleşme sürecini genel anlamda maddeler halinde sıralaması şöyledir:

1. “Ey İnsanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan Rabbinize itaatsizlikten sakının.” (en-Nisâ 4/1) Allah, burada insanlığın çıktığı kaynağı belirtmektedir. İnsan dünyaya tek bir nefis halinde yaratılarak, tek başındır. Ancak hemen ardında belirtilir ki, insanın bir de eşe ihtiyacı vardır.

2. “Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp arınıza sevgi ve şefkat duygularını yerleştirmesi de O’nun kanıtlarındandır.” (er-Rûm 30/21) İnsanın dünyaya gelişi tektir. Ancak dünyada yaşayışı itibarıyla diğer insanlarla beraber yaşama ihtiyacı vardır. Bu ihtiyacın en önemlisi tabii ki insanın ömrünü paylaştığı eşidir.

3. “Aile fertlerine namazı emret, kendinde bunda kararlı ol...” (el-Enbiya 21/132) ve “Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun...” (et-Tahrîm 66/6) buyrulularak, toplumun temelini oluşturan ailenin

---

²⁰² Âl-i İmrân, 3/28.

yapısının korunması ve ailenin değerine dikkat çekilmiştir. Özellikle insana aile olmanın sorumlulukları yüklenmiştir. Çünkü toplum, üç halkadan meydana gelir. Fert, aile ve toplum.

4. “Allah’a kulluk edin ve O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşına, yolcuya, elinizin altında bulunanlara iyi davranın.” (en-Nisâ 4/36) Demek suretiyle toplum içinde insanların günlük iletişimde bulunduğu insanlara karşı sorumlu, hassas ve irtibatı koparmadan düzenli ve uyumlu ilişkiler kurması emredilmektedir. Toplumun birliği açısından bu ayet bireyin topluma karşı sorumluluklarını hatırlatmaktadır.

5. “Mü’minler ancak kardeşlerdir, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin, Allah’a itaatsizlikten sakının ki rahmetine mazhar olasınız.” (el-Hucurât 49/10) Ümmetin birliğine vurgu yapılmıştır.

6. “Ey İnsanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O’na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır.” (el-Hucurât 49/13) İnsanlığın birliğine vurgu yaparak insanları, insanlık ailesinde buluşturmuştur.

Yukarıda aşamalı şekilde belirttiğimiz toplumsal bütünleşme, İslam dininin topluma ve toplumsal bütünleşmeye ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Böylece toplumda fert, eş, aile, akrabalık ve insanlıkla bağların nasıl tesis edileceği noktasında bize yardımcı olmaktadır.

2.2.2. Hz. Peygamber’in Örneğinde Diğer Din Mensupları İle Toplumsal Bütünleşme

Hz. Peygamber’in hicretinin hemen ardından Medine’de bulunan müşrik ve Yahudi toplumları ile bir sözleşme yapması, İslam devletinin çoğulcu bir hukuk sistemi geliştirmeye müsait bir yapıya sahip olduğunun kanıtıdır.²⁰³ Öyle ki Medine toplumunu Müslümanlardan çok diğer grupları oluşturan Müslümanlığı benimsememiş kimseler teşkil ediyordu.

Hz. Peygamber Medine’ye hicret eder etmez İslam devletini kurma hazırlıklarına başlamıştır. Bu hazırlıklardan en önemlileri toplumu ayakta tutacak olan sosyal düzeni sağlamak üzere etnik ve dini grupları farklılıklara rağmen bir arada

²⁰³ Demirci, *Kur’an’da Toplumsal Düzen*, s.316.

tutacak olan şu iki projeyi; “Kardeşlik” ve “Medine Sözleşmesi”ni hayata geçirmeyi amaçlamıştır.

Hicretten sonra, Medine halkı Muhacir ve Ensar’dan meydana gelen Müslümanlar, Beni Kaynuka, Beni Nadir ve Beni Kurayza’dan meydana gelen Yahudiler ve Henüz Müslüman olmamış Araplar olmak üzere üç ana gruptan meydana geliyordu.²⁰⁴ Bu farklı grupları bir arada tutabilecek bir anayasaya ihtiyaç duyan peygamberimiz, günümüzde bile hala örneğini göremediğimiz bir milletlerarası bir hukuk inşa etmiştir.²⁰⁵ Kavgalı kabileleri ve dini açıdan farklılıklar arz eden bu toplumu bir otorite etrafında toplayan İslam hukuk sistemi, milletlerarası yönetime eşsiz bir örneklik sunmaktadır. Medine sözleşmesinden bazı kesitler şöyledir:

1. Bu, (Allah’ın elçisi) Peygamber Muhammed tarafından Kureyş’ten ve Yesrib (halkından) mü’minler ve Müslümanlar ve onlara tabi olup, katılan ve onlarla birlikte savaşanlar arasında düzenlenmiş bir yazıdır.
2. Onlar diğer insanlardan ayrı bir ümmet oluştururlar.
3. Hiç bir mü’min, başka bir mü’minin mevlası ile onun aleyhine ittifak kuramaz.
4. Allah’tan sakınan mü’minler kendi aralarında çıkan mütecevize veya mü’minler arasında bir bozgunculuk çıkarmayı düşünene karşı birlikte hareket ederler; bu kişi, kendi çocuklarından biri bile olsa, hep birlikte onun aleyhinde olurlar.
5. Yahudilerden bize tabi olanlar, zulme uğramaksızın aleyhlerindekiyle yardımlaşmaksızın, yardım ve desteğimize hak kazanır.
6. Yahudiler, mü’minlerle beraber bir ümmet oluştururlar. Yahudilerin dinleri kendilerine, mü’minlerin dinleri kendilerinedir; bu hükme hem kendileri, hem de Mevlaları dâhildir; ancak haksızlık eden veya suç işleyen, sadece kendine ve ailesine zarar vermiş olur.

²⁰⁴ Yıldız, Büyük İslam Tarihi, 1: 263.

²⁰⁵ Hamidullah, *İslam’ın Doğuşu*, s. 149.

7. Anlaşmayı yapan taraflar, bu sahifede gösterilen kişilere savaş açanlara karşı birbirlerine yardım ederler. Onlar birbirlerine iyi ve samimi davranırlar; buradaki kurallara uyarlar, aykırı davranmazlar.

8. Şayet Yahudiler, Müslümanlar tarafından bir sulh akdi yapmaya ve ona katılmaya çağrılırlarsa, doğrudan doğruya sulh yaparlar veya ona katılırlar. Şayet onlar sulh yapmak üzere davet ederlerse, din konusunda girişilen savaş müstesna, mü'minlerin onlara karşı aynı borçları vardır.²⁰⁶

Hız. Peygamber Medine'deki Arap ve Yahudi kabile reislerini bir araya toplamış ve onlarla belli konularda anlaşma sağlamıştır. Bunlardan en önemlisi tarafların birbirlerinin dini yaşantılarına karışmamaları ilkesidir. Bu ilke Medine içerisindeki birliğı ve hoşgörüyü oluşturmaya yöneliktir. İkinci ilke ise Medine dışından gelecek olan düşmanlara karşı müşterek savunma yapılmasıdır. Bu ilke de dış etkilere karşı Medine'nin yekvücut bir görüntü sergilemesini sağlamıştır.

Medine Sözleşmesi, günümüzde hala etkisini gösteren bir anlaşma niteliğindedir. Hız. Peygamber'in Yahudilerle imzalamış olduğı bu saldırmazlık ve dışa karşı müşterek savunma antlaşması yönetim tarzı olarak toplumlara model olmuş ve toplumsal bütünleşmeyi sağlamada bizlere güzel dinamikler sunmuştur.²⁰⁷

Yukarıda sıraladığımız Medine Sözleşmesi'nin maddeleri göstermektedir ki, insanların hak ve özgürlüklerini hiçbir üstünlük, sınıf, zümre farkı gözetmeksizin insani değerler gözetilerek bütün insanları kucaklayan bir sistem ortaya koymuştur. Çünkü insanlar arasında görülen aile, soy, ırk, renk, cinsiyet, etnik kimlik farklılıkları göreceli olgulardır. İnsanlığın ortak noktası, insan olarak bir ve bütün oluşturan insanlık ailesidir. Bunun dışında gelişen her türlü farklılık küçük detaylardır. Bu sebeple İslam insana insan olduğı için değer vermekte ve İslam'ı benimseyen herbireye kendisinin dışındaki bütün insanlara karşı adil olmayı ve zulmetmemeyi kesin bir dille vurgulamaktadır.

Hız. Peygamber İslam dışı inanca sahip olanlara iyilikle muameleyi tavsiye etmiştir. Örneğin Ebu Bekir'in cahiliye döneminde boşadığı hanımı, kızı Esmâ'nın yanına gelmiş. Esmâ da annesini karşılayıp karşılamama ve hediyesini kabul edip

²⁰⁶ Muhammed Hamidullah, *el-Vesâiku 's-siyasiyye, Hız. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri*, çev. Vecdi Akyüz), Kitabevi Yay., ts., s. 66-71.

²⁰⁷ Sırma, *Müslümanların Tarihi*, s. 193.

etmeme hususunda tereddüt etmiştir. Esmâ Hz. Peygamber'e, annesine karşı nasıl bir tavır alması gerektiğini sorunca haber göndererek durumu sordu. Hz. Peygamber annesini iyi karşılaması ve hediyelerini kabul etmesini tavsiye etmiştir.²⁰⁸ Bu olay üzerine "Allah, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz. Allah adaletli olanları elbette sever." (el-Mümtehine 60/8) ayeti nazil olmuştur.²⁰⁹

Bu ayet dostluk ve mücadelenin en ince ayarını ortaya koyarak, İslam âleminin dışında bulunan toplumlarla iletişim ve ilişkileri hangi boyutta ve sınırdaki olması gerektiğinin cevabını vermektedir ve "Allah ancak, din konusunda sizinle savaşmış, sizi yurtlarınızdan çıkartmış ve çıkarılmanıza yardım etmiş olanlarla dostluk kurmanızı yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte bunlar kendilerine yazık etmişlerdir." (el-Mümtehine 60/9) buyurmaktadır.

Allah Müslümanların sosyal çevresiyle olan ilişkilerini en ölçülü biçimde ayarlamış ve iletişimin sağlıklı bir biçimde kurulması için Müslümanlara roller ve prensipler yüklemiştir. Müslümanlar olarak insanlara karşı adil bir rol üstlenmemiz gerekmektedir. Aynı zamanda insanlıkla birlik bütünlük oluştururken kendi öz kimliğimizde yani Müslüman kimliğinden taviz vermememiz konusunda prensipler uyarınca tavır takınmamız gerektiğini vurgulamıştır.

Her milletin her topluluğun farklı özellikleri ve yapıları bulunmaktadır. İslam da Arapların örflerinde olan bazı olguları dini yönden bir sakınca olmadığından değiştirmemiştir. Ancak her ümmetin, milletin kendine has özellikleri ve duruşları vardır. Peygamber efendimizde ümmetin orijinal bir duruşa sahip olmasını istemiş ve diğer milletleri taklit etmekten men etmiştir. Resulullah (s.a.v.) "Yahudi ve Hristiyanlar saç ve sakallarını hiç boyamazlar. Siz onlara muhalefet edin."²¹⁰ Buyurarak ehl-i kitaba karşı tavrını belli etmiştir. Aynı zaman da İslam dini, diğer milletlere karşı saygılı olmayı ve onlara hoşgörü ile yaklaşmayı tavsiye etmiştir.

Tarihte İslam medeniyeti, ismiyle geçen dönem; dinin birbirinden farklı milliyetlere sahip toplumları aynı anda temel değer ve gaye etrafında bir araya

²⁰⁸ Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, 1: 360.

²⁰⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23: 322; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 29: 263.

²¹⁰ Buhârî, "Enbiyâ" 50.

getirmiş olmasının bir göstergesidir. Elbette bir medeniyetin ortaya çıkması, öyle pek basit bir olay değildir. Öncelikle belirli nitelikte, iyi eğitilmiş bir insan tipinin hazırlanması ve bu insanın bütün sosyal tutum ve davranışlarında aynı hassasiyet ve hoşgörüyü sahip olması, toplumda ekonomik ve sosyal çalışmaların belirlenen bir hedefe ulaşması gereklidir.²¹¹

Özetle İslam Müslümanlara inançlarını zedeleyecek bir durum olmadığı müddetçe, sosyal hayatın nizamını bozmayarak, insanlarla -insan olması- bakımından fitrat üzere ilişki kurulmasına teşvik etmiştir. Ancak inanç yönünden gayrimüslimlerle bir yakınlık ve taklit konusunda -onlarla dost olamayın- şeklinde bir sınırlama da getirilmiştir. Yani Müslüman olamayan kimselere karşı tedbiri elden bırakmamalı ve sınırlarımıza ulaşacak kadar ilişkiyi ilerleterek samimiyet dercesine yükseltmemek gerektiğine dair uyarılarda bulunmuştur.

2.2.3. “Ey İnsanlar” Hitabı Bağlamında Toplumsal Bütünleşme

İnsanlığı birleştiren bu hitap Kur’an’da birçok yerde geçmektedir. Bu hitabın geçtiği yerlere baktığımızda, insanlığın temel ihtiyaçları ve insani değerlere dikkat çekmektedir.

Allah’ın insanları muhatap aldığı bu ayetlerde, iyiliğe, temiz rızka, ahirete ve şeytana karşı savunma mekanizması geliştirmeye çağırılmaktadır. “Ey insanlar! Yeryüzünde bulunan maddelerin helal ve temiz olanlarından yiyin; şeytanın peşinden gitmeyin, çünkü o apaçık düşmanınızdır. (el-Bakara 2/168) İnsan, kâinatın odak noktasıdır. Bunun bilincinde yaşamak insanın sorumluluğunda olan ve farkında olması gereken bir durumdur. Çünkü dünyada yaşayarak dünyayı imar edecek tek varlık insandır. Allah “Ey insanlar” diyerek hitap ettiği her ayette insanları imana çağırdığı gibi insani erdemlere ve değerlere çağırılmaktadır. Bu değerlerinde en önde geleni ise, iyilik ilkesine tutunmaktır. İyiliğin düşmanı kötülük, kötülüğün kaynağı ise, şeytandır. Allah herbir insana hitap ederek insanın düşmanı şeytana karşı uyarılmaktadır.

Allah, insanları kötülüklerden alıkoyacak iki şeye çağırılmaktadır. “Ey İnsanlar! Rabbinize saygısızlıktan sakının; hiçbir babanın evladından fayda göremeyeceği, evladın babasından hiçbir yarar sağlayamayacağı bir günden korkun, Allah’ın vaadi

---

²¹¹ Altıkardeş, *Din ve Toplumsal Bütünleşme*, s. 74.

gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın; o, yoldan çıkarıcı da (şeytan) Allah hakkında sizi aldatmasın.” (Lokman 31/33) ayetinde tüm insanları şeytan ve aldatıcılardan koruyan Allah korkusu ve ahiret düşüncesidir.²¹² Yani insanı, şeytani istek ve düşüncelerden koruyan Allah korkusu ve ahirette dünyada yaptıkları eylemlerden dolayı hesaba çekilme hissidir.

İnsanlar Allah’a iman etsin ya da etmesin iyiliğe, doğruya, rızık helalinden kazanmaya ve dünyada yapılan her türlü eylemin dünyada ya da ahirette bir bedelinin olduğunun farkında olarak insafı ve fitrata uygun olarak insanlık ailesinin bir parçası olmanın bilincinde hareket etmelidirler. Çünkü Allah, “Arz üzerinde sarsılmaz dağlar oturttu, orayı bereketli hale getirdi; gerekli besinlerini orada –bunlara ihtiyacı olan varlıklar için derecede olmak üzere- uygun ölçülerle yarattı.” (Fussilet 41/10) ayetinde belirttiği üzere her varlığın rızıkını ölçüye göre yaratmış ve ölçünün kıymetini bilerek tefekkür eden ve dünyadaki düzeni koruyabilecek tek şerefli varlık olarak da insanı yaratmıştır.

İnsanlar, fitrat üzere yaratılmanın verdiği sosyalleşme güdüsüyle toplumda kişilik kazanma sürecinde, toplumsal çevrenin etkisinde kalmakta ve sosyo-kültürel yapıya kendini adapte olmak zorunda hissetmektedir. Bu adaptasyon sürecinde insanların temel ihtiyaçlarını kazanmak için makul ve temiz bir yaşam sürmeleri konusunda insanın yaratıcısı olan rabbi kullarını uyarmaktadır. “Ey İnsanlar! Taşkınlığınız ancak sizin zararınızdır.” (Yûnus 10/23) Öyleyse insanlara iyilik ederek ve insanlık ailesi olarak birliği ve bütünlüğü sağlayarak dünyada uzlaşma kültürünü hâkim kılmaya çalışılmalıdır.

Gerçekten şu zavallı, küçük, önemsiz, yetersiz, güçsüz ve bilgisiz insan, yüce Allah’ın kâinatı yaratışındaki düzeni ve birlikteliği örnek alarak insanlığı bütünleştirecek yeteneklerle donatılmıştır.²¹³ “Ey İnsanlar! Allah’ın üzerinizdeki nimetlerini hatırlayın. Allah’tan başka gökten ve yerden size rızık veren yaratıcı var mı? O’ndan başka tanrı yoktur...”(Fatır 35/3) İnsanlar, her ayette yaratılışına bakmasına ve çevresinde bulunan bütün nimetler hakkında tefekkür etmesine yönelik bir farkındalığa çağrılmaktadır. Bunun sebebi açıktır. İnsan kendi varlığına ve kâinatın ihtişamına baktığında yaratıcısına ulaşma yönünde ilk adımı

²¹² Kutub, *Fî zilâli’l- Kur’ân*, 11: 492.

²¹³ Kutub, *Fî zilâli’l- Kur’ân*, 12: 199- 200.

atmış demektir. Bu adım sayesinde hem insanlarla hem kâinat ile bütünleşme imkanına ulaşma şansı yakalamış olur. Nitekim ayette “Ey İnsanlar! Peygamber rabbinizden size gerçeği getirdi. Şu halde kendi iyiliğinize olarak iman edin. Eğer inkâr ederseniz bilin ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah’ındır.”²¹⁴ Göklerde ve yerde insanlığı hayrete düşüren düzen ve birliktelik insanlar aleminde de gerçekleştirilecek bir durumdur.

İnsanlık, insanın canını ve onuru korumak için iyiliği ve barışı dünyaya hakim kılmaya çalışmaktadır. Aynı zamanda toplumların parçalanmasını ve çöküşünü önlemek için insanlığın ve insani değerlerin ıslah edilmesi gereklidir.²¹⁵ Bu değerler; ayetlerden hareketle insanlara iyilik, hoşgörü, insanın düşmanı olan şeytana uymama, dünyanın cazibesine kapılmama, insanın yaratıcısı ve kâinat bakıp tefekkür ederek yaşadığımız dünyanın nizamı için imar etme gibi insani değerlerdir. “Ey İnsanlar! Allah’ın verdiği söz gerçektir. Dünya hayatı sakın sizi aldatmasın, o aldatma ustası da Allah hakkında sizi kandırmasın.”²¹⁶ Kötülüğe karşı iyiliği, fesada karşı düzeni, zulme karşı merhameti, dağınıklığa karşı bütünlüğe çağıran bu ayetler insanların insanlık ailesi olarak birliğe ve dayanışmaya yönlendirmektedir.

“Ey İnsan! Sen rabbine doğru büyük bir çaba içindesin; sonunda kuşkusuz O’na kavuşacaksın da.”²¹⁷ İnsan, dünya nimetleri için yaşamı boyunca çalışmak zorunda olan bir varlıktır. Bu nimetlere ulaşabilmek için birçok zorlu ve sıkıntılı yollardan geçmektedir. Bedensel ve fiziksel yönünden çaba ve yorgunluğun olmasa dahi düşünce yönünden yoruluyor, düşüncelerle çabalyorsun. Dünya hayatı insan için bir imtihan vesilesidir. Her imtihan zorlu bir durumdur ve bu zorlu durumun içinde Allah’ın bahsettiği bir kolaylıkta gizlidir.²¹⁸ İnsanların bu kolaylığa ve feraha erişebilmesini Rabbimiz şöyle açıklıyor:

Allah insanı bir fitrat üzere yaratmıştır. Aynı zamanda insanları birbirine muhtaç olarak yaratmıştır. “Allah’tan bir ipe ve insanlardan bir ipe tutunmadıkça, nerede bulunurlarsa bulunsunlar, onlara alçaklık damgası vurulmuş; Allah’ın gazabına uğramışlar ve aşağılanmaya mahkûm olmuştur...”(Âl-i İmrân 3/112) Yani Allah’tan

---

²¹⁴ en-Nisâ 4/170.

²¹⁵ Kutub, *Fî zilâli’l- Kur’ân*, 7: 538.

²¹⁶ el-Fâtır 35/3-5.

²¹⁷ el-İnşikâk 84/6.

²¹⁸ el-İnşirâh 94/5.

güven ipine, insanların sulh ipine sarıl ki, dünyadaki zulüm ve zorluklardan korunabilesin.

İnsan, şahsiyet sahibi, özgür iradeyle karar verecek şekilde, güven içerisinde toplumsal kimliğine ve kişiliğine yaraşır bir değer ile yaratılmışların en şerefli olarak²¹⁹ toplumda hem kendine hem de çevresine bir fayda ve değer verebilir. Dünyanın refah, barış içinde yaşanabilir ve insanlık ailesi olarak farklılıklarla beraber bütünleşmiş olarak hayata değer ve nizam katabilmenin yolu insana verilen şereften geçmektedir. İnsana değer vermek insanlığa değer vermekle aynı şeydir.

2.2.4. Toplumların Birbirlerine Şahitliği

Toplum bireylerden oluşur. Toplumun bütünleşmesi bireylerin toplumla entegre olmasına bağlıdır. Her birey kendi bireyciliğini tamamladıktan sonra toplumsallaşma sürecine geçmelidir. Kendi kimliğini bulamamış kendisini toplumda kaybetmiş bireyin topluma katkısı da sınırlı ve niteliksiz bir katkı olacaktır. Bireyciliğin gelişmesi bireye kendi varlığının anlamını, kendi kaynakları ve eğilimlerinin etkisiyle kendi kendine üretmesini sağlamaktadır. Herkes, farklı dinlerin, mezheplerin ve hareketlerin sağladığı “sembolik kaynaklar deposu”ndan kendi dinini inşa edecek özellikleri seçmektedir.²²⁰

Din, sosyo-ekonomik, dinsel vb. sisteme uygun belli karakter tiplerini öne çıkararak, destekleyerek; toplumsal aktörlerin, sosyal yapıya uygun rollerini öğrenip içselleştirmelerini, sosyal hayata ayak uydurmalarını, yani sosyalleşmelerini sağlar.²²¹

Dini bireycilik geliştikçe, bireyin, inancını ve dini duruşunu onaylayan bir topluluğa ya da törenlere katılma ihtiyacı da artar. Bireyciliğin ilerleyişi sosyal bağların güçlenmesiyle birlikte gerçekleşir.²²²

İslam öyle bir dindir ki, dünyada her mekânda ve zamanda sesini duyurmayı başarmıştır. Böylelikle dünyada her yerde şahitli bir ümmet pozisyonuna sahip bir millet meydana getirmiştir. İslam ne ondan önceki bir geleneksel uygarlığı çürütmüş

²¹⁹ Altıkardeş, *Din ve Toplumsal Bütünleşme*, s. 84.

²²⁰ Mendras, *Sosyolojinin İlkeleri*, s. 69.

²²¹ Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, s. 73.

²²² Mendras, *Sosyolojinin İlkeleri*, s.70.

ne de onun hayaleti gibi yaşamıştır. Aksine orijinal bir kimliğe sahip medeniyet ortaya çıkarmıştır.²²³

İslam'ın bu büyük toplumsal yaygınlığına zemin hazırlayan iki şartı vardır. Birincisi hızlı ve erken siyasal başarıdır ki bu, yaşamın bazı alanlarının dindışı otoriteye aktarılmasını engellemiştir. İkincisi ise kutsal mesajın tamamlanmış ve nihai olduğu inancıdır. Bu da bu projeye rakip yorumların çıkmasını son derece zorlaştırmıştır.²²⁴ İslam'ın yayılma serüveni bizlere milletlerarası ilişkiler ve İslam'ın yayılma tarzı hakkında örneklik oluşturmaktadır. Aynı zamanda nihayete eren vahiy süreci ve dinin tamamlanması ümmetin bütün insanlığı kucaklayacak bir zenginliğe sahip olmasına sebep olmuştur.

“İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye siz vasat bir ümmet yaptık...”²²⁵ ayetinde diğer dini inanç sahiplerine şahitlik görevinin bu ümmete ait olduğu ortaya konulmaktadır. Bu görevin en önemli gerekçesi bu ümmetin denge unsuru bir topluluk olmasıdır.

Elmalılı ümmetin şahitlik görevini şu sözleriyle açıklamaktadır. “Şahit bir gerçeği ispat konusunda şahitliğine, yani bilgisine ve görüşüne dayanarak verdiği habere başvurulacak verilecek hükme delil niteliğinde olan kimsedir. Şahit, tarafsız, adil ve yalnızca gerçeği söyleyen ve sözüne itibar edilen bir kimse demektir. Bundan dolayı da hareket ve davranışları bakımından örnek alınan kimselere ve toplumlar şahit olarak nitelendirilir.²²⁶ Bu vasıflara sahip tek ümmet Muhammed ümmeti olmalıdır. Vasat ümmet olarak nitelendirilen Muhammed ümmeti bu ağır sorumluluk ve bir nevi insanlığın emanetçisi niteliğindedir.

Hz. Peygamber, ümmetini insanlar arasında doğru sözlü, adil, dürüst, iyilikte önder ve şahitlik yapmaya layık bir cemaat yapmak ve toplumsal düzen etrafında buluşturmak için bu bilinci her bireye aşılama çabasıyla çalışmıştır. Ümmetin başka milletlere örnek ve danışılacak bir merci haline getirmek için yeryüzündeki bütün toplumların güvenini kazanan bir merkez haline getirmek ümmetin sorumluluğudur.

²²³ Ernest Gellner, *Müslüman Toplum*, çev. Müfit Günay, KabalcıYay., İstanbul, 2012, s.17.

²²⁴ Gellner, *Müslüman Toplum*, s.13.

²²⁵ el-Bakara 2/143.

²²⁶ Yazır, *Hak Dili Kur'an Dili*, 1: 524.

Bu sorumluluğu yerin getiren ümmet diğer toplumların boyunduruğu olmaktan çıkıp önder toplum olma statüsünü kazanmış olur.²²⁷

Muhammed ümmeti, bütün insanlığa şahit bir ümmettir. Ahirette, diğer peygamberlerin ümmetlerinin hepsi, kendi peygamberlerinin tebliğlerini inkâr edecekler. Cenab-ı Hak, o peygamberlerden tebliğ ettiklerine dair şahitlik isteyecek fakat şahitlik edecek bir ümmet çıkmayacaktır. Nihayet Muhammed ümmeti huzura getirilecek ve onlar şahitlik edecekler.²²⁸

Kıyamet günü şahit olarak Hz. Muhammed ümmetinin şahitliğini şu rivayetle açıklayabiliriz. “Kıyamet gününde Nuh (a.s) çağırılır. Yüce Allah ona, ‘Tebliğ ettin mi?’ diye sorar. O, ‘Evet’ deyince; ümmetine, ‘Size tebliğ etti mi?’ diye sorulur. Onlar da, ‘Bize bir uyarıcı, peygamber gelmedi’ der. Yüce Allah, ‘Sana kim şahitlik edecek?’ diye sorar ve Hz. Nuh, ‘Muhammed ve ümmeti’ diye cevap verir. Siz de Hz. Nuh’un tebliğ ettiğine dair şahitlik edersiniz (bazı rivayetlerde ederiz). Sonra Resulullah, “İşte böylece insanlığa şahitler olmanız, Resulün de size şahit olması için sizi vasat bir ümmet kıldık” ayetini okumuştur.²²⁹

Her peygamber tebliğini şahitlendirmek için çaba harcamış ve ümmetinden tebliğ ettiklerine dair bir şahitlik istemişlerdir. Aynı zamanda her ümmet de imanlarına şahitler bırakmak istemişlerdir. Hz. İsa ve havarileri debu şahitliğin önemini vurgulamışlardır. “İsa onlardaki inkârcılığı sezince, “Allah’a giden yolda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?” diye sordu. Havariler cevap verdiler: “Biz Allah için yardımcılarız; Allah’a inandık, şahit ol ki bizler Müslümanlarız.” “Rabbimiz! İndirdiğine inandık ve peygamberlere tabi olduk; artık bizi şahitlerle beraber yaz” (Âl-i İmrân 2/52-53) demek suretiyle havarilerde şahit ümmet olma yönünde Allah’a yakarıшта bulunmuşlardır.

Allah’a iman etmiş müslümanlar, bu imana tanıklık edecek şahitler istemektedirler. Bu şahitlik, inancın hayatta karşılığının olup olmadığına dair bir şahitliktir. Kişi canıyla, ahlâkıyla, yaşantısıyla, hayatıyla bu inancını yaşamına aktarmadıkça şahitliğin gereğini yerine getirmiş olmaz. İmanı ve hayatı bütünleşen

²²⁷ Yazır, *Hak Dili Kur’an Dili*, 1: 524-525.

²²⁸ Yazır, *Hak Dili Kur’an Dili*, 1: 525.

²²⁹ Buhârî, “İ’tisâm” 19; “Enbiyâ” 5; İbnMâce, “Zühd”, 34.

her birey hem kendisi imanına şahitler bırakır. Hem de kendisi diğer inanmış bireylere şahitlik edebilecek bir seviyeye ulaşmış olur.

Şahitlik toplumların sistemini oluşturma noktasında önemli bir olgudur. Çünkü birbirlerine şahitlik edecek olan bireyler iyi ilişkiler kurmakla ve şahitliğin gereği olarak adil tavırlar sergilemekle yükümlüdürler. Toplumu birleştirecek bir düzen idealine ulaşmak isteyen her birey çevresinde iyiliğe ve adalete şahit olacak bireyler ve toplumlar bırakmak zorundadırlar.

“De ki: ‘Ey kitap ehli! Sizinle bizim aramızda ortak olan bir söze geliniz. Allah’tan başkasına kulluk etmeyelim, O’na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah’ı bırakıp da içimizden bazıları diğer bazılarına rab edinmesin.’ Eğer yine yüz çevirirlerse, ‘Şahit olun ki biz Müslümanlarız’ deyin.” (Âl-i İmrân 3/64) ayetinde şahit bırakmanın, şahit olmanın ve şahitlik istemenin nasıl bir “sosyal tesir” meydana getirdiğinin en açık ifadesi olduğuna bir işaret vardır. İnsanlığı bu şahitlik mekanizmasıyla insani değerlere çağırarak, ayrımcılığı ilk olarak önlemek ve en önemlisi de dünyadaki her insanı sahiplenmek bu ümmetin görevi olmaktadır.

“Eğer siz (Uhud’da) bir yara aldıysanız bilin ki, o toplulukta benzeri bir yara almıştı. O günleri biz insanlar arasında döndürüp duruyoruz ki Allah gerçek müminleri ortaya çıkarsın ve uğrunda şehitleri olsun diye. Allah, zalimleri sevmez.” (Âl-i İmrân 3/140) ayetinde şahitliğine canını feda etmiş mü’minden bahsedilmektedir. Şehidin kanı imanına şahit olmuştur. Her inanış bir bedel gerektirir. Allah da bu ayette açıkça İslam için canını ortaya koyan Müslümanların olduğunu insanlığa göstermektedir. “Allah yolunda, gerektiği gibi cihad edin. Sizi o seçti ve size din konusunda hiçbir güçlük yükledi; ceddiniz İbrahim’in dininde olduğu gibi. O size hem daha önce hem de Kur’an da “Müslümanlar” adını verdi ki peygamber size şahitlik etsin, siz de insanlara şahitlik edesiniz.” (el-Hac 22/78) ayetinde de bu şahitliğe işaret edilmektedir.

Ümmet olarak şahitlik gibi bir görev üstlenen kullar, bu bilinçte şöyle tavır ve dua sergilerler. “Peygamber’e indirilene dinledikleri zaman hakikate dair bilgileri bulunduğundan dolayı gözlerinden yaşlar boşandığını görürsün. Derler ki: “Rabbimiz! İman ettik, bizi hakka şahitlik edenlerle beraber yaz. Bütün emelimiz rabbimizin bizi erdemliler topluluğuna dâhil etmesi olduğuna göre, Allah’a ve bize gelen gerçeğe niçin iman etmeyelim?” (el-Mâide 5/83-84) Yakarış ve şahit olmada ve tutmadaki bu

hassasiyet Hz. Hud'un dudaklarından da dökülmüştür. "... Hud dedi ki: "Ben Allah'ı şahit tutuyorum; siz de şahit olun ki sizin Allah'ı bırakıp da O'na ortak koştuklarınızda uzağım..." (Hûd 11/54)

Özetle insanlık birbirine şahittir. Bu şahitliğin yükü Muhammed ümmetinin sırtındadır. Toplumsal bütünlüğü sağlamak isteyen şahit olsun ve arkasından şahit bıraksın. Böylece insanlık ailesi ahirette buluştuğunda ve bir şahitlik zinciri oluştuğunda birbirlerine karşı olan şahitlik vazifelerini yapmış olsunlar.

"Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayınız. İşte onlar için büyük bir azap vardır." (Âl-i İmrân 3/105) ayetinde ayrımcılığın sert bir dille eleştirildiği bu ayet göstermektedir ki, Kur'an'a tabi olan her insanın ayrımcılık yapma gibi bir lüksü olmadığını belirtmiştir. Ayrımcılık toplumsal bütünleşmenin en büyük düşmanlarından biridir.

"Allah ve Resulüne itaat edin, birbirinize düşmeyin, sonra zayıflarsınız ve zaferi elden kaçırsınız. Sabredin, kuşkusuz Allah sabredenleri sever"²³⁰ ayeti düşmanlık etmeyi yasaklamaktadır. Eğer ümmetin birbirine düşman olması gibi bir durum söz konusu olursa zafer beklemek mümkün değildir. Toplumsal bütünlüğü korumak için insanlar birbirlerini denetmeli ve düzeni bozacak bir durumun önüne geçmelidir. Bu düzen Allah'ın kâinata koyduğu bir birlik, bütünlük ve düzenin işaretidir.

---

²³⁰ el-Enfâl 8/64.

SONUÇ

İslam dini, insana insan olduğu için değer vermekte ve onu insanlık ailesinin bir bireyi olarak ele almaktadır. İnsanın toplumsal bir varlık olmasından hareketle, onun sosyalleşmesine yardımcı olacak şekilde, çevresindeki insanlar ve toplumlarla ilişkilerini düzenlemektedir.

İslam'da toplumsal bütünleşme, ümmette oluşturulması gereken birliğe işaret ederek, müslümanları kardeşlik projesiyle birleştirmeyi amaçlamıştır. Aynı zamanda ümmetin birbiriyle olan münasebetlerinde bir sevgi, muhabbet ve samimiyet ile yaklaşılması gerekliliğini ön plana çıkarmıştır. Çünkü insanları ümmet şuuruyla birleşmesi ancak gönül bağıyla mümkün olmaktadır.

Müslümanlar arası kardeşliğin tesis edilmesi, Peygamberimizin uygulamalarına binaen toplumda gerçekleştirilecek ilk iştir. Kardeşlik, Müslümanlar arasında oluşan olumsuz durumların panzehiridir. Müslümanları sevmek ve onlara şefkatle yaklaşmak Hz. Peygamber tarafından bir inanç esası ile ilişkilendirilmiştir. Aynı zamanda arasında husumet bulunan müslümanların arasını yapmanın bir sadaka niteliğinde olacağını belirtmiştir.

Ümmet içinde oluşan ayrılıkların azaba sebep olduğu ve sakınılması gereken bir tehlike olduğuna dikkat çekilmiştir. Kalplerin uzlaştırılmasının bir nimet olduğunu ve bunun aklımızdan çıkarılmamasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Ümmet olma şuuru, bir insanın bedeni misali birbirinden etkileneceğine ve ümmetin içinde oluşacak fitnelere önleme adına bir sosyal kontrol mekanizmasının oluşturularak ümmetin birliğini korumaktadır. Bu şuur, İslam'la buluşmuş her bireyin ümmetin birliğini muhafaza etme farkındalığı oluşturma adına büyük önem arz etmektedir.

Allah nezdinde insanların hepsi eşittir. Üstünlük sadece takvaya bağlanmıştır. Irk, din, dil, zümre, mezhep gibi ayrımlar gözetmeksizin tüm insanların fitri açıdan bir insanlık birliği oluşturmaktadır. Bu nedenle insanlar ve toplumlar arası ayrımcılık kınanmıştır. Renk, dil farklılıkları ve insanlığın milletlere, kabilelere ayrılmasının tek sebebi, tanışıp kaynaşmadır.

Toplumların barış içinde yaşaması, insanlık için hayati bir öneme sahiptir. İnsanlar yaratılış itibarıyla birbirlerine muhtaçlardır. Bu muhtaçlık, insanlar ve milletler arası ilişkilerin hoşgörü çerçevesinde yapılmasına temel oluşturur.

Allah bütün insanlığın rabbidir. Kendisine itaat etsin veya etmesin, dünyaya gelmeden önce insandan Allah'ın aldığı misak üzere müslüman olarak doğar. İnsanın

sosyal çevresinin etkisi ve özgür iradesi ile İslam üzere kalır veya terk eder. Bu bağlamda İslam dininin insana bakışı, insanlık değeri ile ölçülmektedir.

Genel itibariyle toplumsal bütünleşmeye bakarsak, insan varlık âlemine tek başına gelir. İlk sosyal çevresi ailesidir. Ailesinin bakımı ve yardımları ile sosyalleşmeyi öğrenir. Akrabalık, arkadaşlık ve komşuluk gibi sosyal çevresiyle uyumlu yaşamaya başlar ve bağlı olduğu dinin oluşturduğu bağla bir dini gruba mensup olur. Sosyal bütünleşmede en son halka olarak, insanlık ailesinin fertlerinden biri olur. Bu itibarla insan çevresiyle ahenkli bir biçimde hayatına devam eder.

Toplumsal bütünleşmenin sağlanabilmesindeki en temel etkenlerden biride iletişimdir. İnsanların hemcinsleriyle ve kâinatta bulunan canlı cansız varlıklarla her türlü iletişim sosyal bağ kurmaya, birliğe ve kendinden başkasını kabullenebilme eylemidir. Günlük hayatta ve sosyal çevrede insanlar için iletişim önemli faktördür. Bu faktör insanlar ve uluslararası ilişkileri düzenleyerek toplumsal bütünleşmenin başlangıcını oluşturmaktadır.

Dünyada bulunan milletlerarası ilişkilerde kaçınılmaz bir olgu olan savaş durumu ile karşılaşıldığında da insanlar ve milletler arası bir bütünlemeye ihtiyaç vardır. Savaş zamanında kendi içinde birliği ve bütünleşmeyi sağlayamayan tarafların savaşta başarı göstermeleri beklemez. Aynı zamanda İslam ümmeti, fitne ve savaş gibi olguların yaşandığı dönemlerde ümmetin birliği ve dayanışmasını gerçekleştirmekle görevlidirler. Çünkü ümmet birbirine kenetlenmiş bir şekilde olumsuz durumlarla başa çıkmaya çalışmalıdır.

İnsanlık ailesi olarak dünya da toplumsal bütünleşmeyi gerçekleştirebilecek adalet, eşitlik, güven ve hoşgörü gibi insanî değerlere sahip sosyal sistemlere ihtiyaç vardır. Bu sosyal sisteme sahip bir dünyada olumsuz her türlü olguyla mücadele edebilecek bütünleşme ile yaşanılabilir ideal hayat düzeni sağlanmış olacaktır.

İnsanlar ve milletler arası iletişimde din, dil ve ırk gibi farklılıklar gözetmeksizin barış ve savaş zamanlarında yani olumlu ve olumsuz her durumda insanlık ailesini bir arda tutacak birlik ve bütünlük şuuru insanlığın ihtiyacı vardır. Bu şuur ile dünyadaki her türlü farklılığı zenginliğe ve ayrışmayı bütünleşmeye çevirebilir, insanlığa huzur verecek bir dünya oluşturulabilir.

KAYNAKÇA

Abduh, Muhammed, Reşid Rıza, Muhammed b. Ali. *Tefsîru'l-menâr*, el-Hey'etü'l-Mısriyye'l-âimme lil-kitâb, Kahire, 1990.

Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1999.

Altıkardeş, İsmet, *Din ve Toplumsal Bütünleşme*, İstanbul, Rağbet Yay., 2004.

Aral, Vecdi, *Toplum ve Adaletli Yaşam*, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1988.

Arslan, Şeyma, *Fitrat Kavramı Çerçevesinde Eğitim'de 'İnsanın Neliği' Sorusu*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2006.

Balaban, Rahmi, *İlim-Ahlak-İman*, D.İ.B. Yay., Ankara, 1950.

Bauman, Zygmunt, *Sosyolojik Düşünmek*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay. İstanbul, 2017.

Bhala, Prem P., *7 Adımda Daha İyi İlişkiler*, çev. Yazgülü Bilici, Arunas Yay., İstanbul, 2011.

Buladı, Kerim, *Sosyal Dayanışma*, Kayıhan Yay., İstanbul, 2011.

Can, Cahit, *Hukuk Sosyolojisinin Antropolojik Temelleri ve Genel Gelişim Çizgisi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2011.

Canan, İbrahim, *Peygamberimizin Tebliğ Metodları*, Yeni Akademi Yay., İzmir, 2007.

Cüceloğlu, Doğan, *Yeniden İnsan İnsana*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994.

Çağrı, Mustafa, "Adalet" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları 1988.

Demir Ömer – Acar Mustafa, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yay., Ankara, 2002.

Demirci, Muhsin, *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, İstanbul, 2013.

Dodurgalı, Abdurrahman, *İbn-i Sina Felsefesinde Eğitim*, İstanbul, 1995.

Dökmen, Üstün, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, Sistem Yay., İstanbul, 1994.

- Erkal**, Mustafa, *Sosyoloji (Toplumbilim)*, Der Yayınları, İstanbul, 1991.
- Esed**, Muhammed, *Kur'an Mesajı-Meal-Tefsir*, çev. CahidKoytak-Ahmed Ertürk, İşaret Yay., İstanbul, 1999.
- Gellner**, Ernest, *Müslüman Toplum*, çev. Müfit Günay, Kabalcı Yay., İstanbul, 2012.
- Gökçe**, Orhan, *İletişim Bilimine Giriş*, Ankara, 1993.
- Günay**, Ünver, *Din Sosyolojisi*, İstanbul, 2014.
- Hamidullah**, Muhammed, *el-Vesaiku's-siyasiyye, Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri*, çev. Vecdi Akyüz), Kitabevi Yay.,ts.
- Hamidullah**, Muhammed, *İslam'ın Doğuşu*, İstanbul, Beyan Yay., 2002.
- Hançerlioğlu**, Orhan, *Toplumbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Hökekleli**, Hayati, *Din Psikolojisi*, Ankara, 1993.
- İsfahânî**, Râgıb, *el-Müfredâtü fi garîbi'l-Kur'an*, Dâru-l-kalem, Beyrut, 1412
- Izutsu**, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul,2011.
- İbn Haldun**, Ebû ZeydVeliyyüddînAbdurrahmân, *el-Mukaddime*, Beyrut, 1967.
- İbn Kesîr**, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdulmuhsîn et-Turkî, Dâru Hecr, Kahire, 1997.
- İbn Sa'd** Ebû Abdullah Muhammed, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1990.
- İbnü'l-Esîr**, İzzüddin, *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1994.
- Kılıç**, Recep, *Hz. Peygamberin Hayatında Davranış Modelleri*, Ankara, 1998.
- Kongar**, Emre, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995.

- Kurtubî**, Muhammed b. Ahmed, *el-Camiuli Ahkâmi 'l-Kur'an*, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul, 2002.
- Kutluer**, İlhan, "Müsâvat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları 2006.
- Kutub**, Seyyid, *Fî zilâli 'l-Kur'an*, çev. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa, Emin Saraç, Hikmet Yay., İstanbul, 1974.
- Kutub**, Seyyid, *İslam'da Sosyal Adalet*, çev. Harun Ünsal, Beka Yay., İstanbul ts.
- Marshall**, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay- Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999.
- Mendras**, Henri, *Sosyolojinin İlkeleri*, çev. Buket Yılmaz, İletişim Yay., İstanbul, 2014.
- Meriç**, Cemil, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, İletişim Yay., İstanbul, 1999.
- Mevdûdî**, Ebu'lâ'lâ, *Tefhîmü'l Kur'an*, çev. Ahmed Asrar, Bengisu Yay., İstanbul, 1997.
- Mill**, John Stuart, *Özgürlük Üzerine*, çev. Tuncay Türk, Roman Oda Yay., İstanbul, 2012.
- More**, Thomas, *Utopia*, çev. Sabahattin Eyüpoğlu, Vedat Günyol, Mina Urgan, Kültür Yay., 1999, İstanbul.
- Okumuş**, Ejder, *Toplumsal Değişme ve Din*, İnsan Yay., İstanbul, 2015.
- Öktem**, Niyazi, *Özgürlük Sorunu ve Hukuk*, İ.Ü.H.F. Yay., İstanbul, 1977.
- Önkâl**, Ahmet, *Resulullah'ın İslâm'a Dâvet Metodu*, Konya, 1990.
- Râzî**, Fahrüddîn Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-gayb*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 2000.
- Simmel**, George, *Bireysellik ve Kültür*, çev. Tuncay Birkan, Metis Yay., İstanbul, 2015.
- Sırma**, İhsan Süreyya, *Müslümanların Tarihi*, Beyan Yay., İstanbul, 2016.

- Şeriatî**, Ali, *İnsan*, Fecr Yay. Ankara, 2012.
- Taberî**, Muhammed b. Cerîr Ebû Ca'fer, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 2000.
- Türkdoğan**, Orhan, *Değişme Kültür ve Sosyal Çözülme*, İstanbul, 1996.
- Türkmen**, Ali, *İslam İletişim Hukuku*, Samsun, 1996.
- Uysal**, Halil, *İnsan ve Toplum Bilimleri Sözlüğü*, Uysal Kitabevi, Konya, 1996.
- Ümütlü**, Ayşe Yaşar, *Özgürlük, Adalet ve Sosyal Evrim*, Mana Yay., İstanbul, 2015.
- Vâkıdî**, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, *Hz. Peygamber'in (s.a.v) Savaşları (Kitabü'l-Meğazi)*, thk. MarsdenJones, çev. Musa K. Yılmaz, Harf Yay., İstanbul, 2014.
- Yasin**, Muhammed. "Fitrat ve İslam Psikolojisi", *İslami Sosyal Bilimler Dergisi*. 3:2, çev. F. Mehveş Kayani, İstanbul, 1995.
- Yazır**, Elmalılı Hamdi, *Hak Dili Kur'an Dili*, Eser kitabevi, İstanbul.
- Yıldırım**, Duran Ali, *Kur'an'da Fesat*, Çimke Yay., Konya, 2016.
- Yıldız**, Hakkı Dursun, *Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yay., İstanbul, 1986.
- Zehebî**, Şemseddîn, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Dâru'l-hadîs, Kahire, 2006.
- Zemahşerî**, Ebû'l-Kâsım b. Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vîl*, Tahkik: Abudurrezzâk el-Mehdî, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.